

NASTAVA MODERNE ISTORIJE JUGOISTOČNE EVROPE
Dodatni nastavni materijal

Osmansko carstvo

Izdavači: Centar za demokratiju i pomirenje u jugoistočnoj Evropi, Solun i Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Podgorica
Za izdavače: Nenad Šebek i Marko Jokić
Naslov originala: Teaching Modern Southeast European History, Alternative Educational Materials, The Ottoman Empire, Thessaloniki 2009.
Adaptacija na crnogorski jezik: Jasmina Radunović
Lektura: Nada Durković
Korektura: Sanja Marjanović
Priprema za štampu: Marko Lipovina
Konsultantkinja: Zvezdana Kovač
Štampa: štamparija „Obod” ad Cetinje
Tiraž: 400 primjeraka

Ovo izdanje finansirala je EU

The European Union's Instrument for
Pre-accession Assistance (IPA)

“The contents of this publication are the sole responsibility of the author and can in no way be taken to reflect the views of the European Union or the publishers.”

Stavovi ove publikacije su isključiva odgovornost autora i ni na koji način ne izražavaju stavove Evropske unije niti izdavača.

Za CDRSEE:

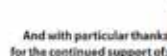
Izvjestilac upravnog odbora za projekat Nastava moderne istorije jugoistočne Evrope: Kosta Karas

Izvršni direktor: Nenad Šebek

Direktorka programa: Korina Noak Aetopoulos

Projektni tim: Andonis Hadzijanakis, Dženi Demetriu, Suzan Nado Bustamante i Zvezdana Kovač

THE PUBLICATIONS AND TEACHER TRAINING ACTIVITIES OF THE JOINT HISTORY PROJECT HAVE BEEN MADE POSSIBLE THROUGH THE KIND FINANCIAL BACKING OF THE FOLLOWING:

Copyright: Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe (CDRSEE)
Krispou 9, Ano Poli, 54634 Thessaloniki, Greece
Tel.: +30 2310 960820-1; Fax: +30 2310 960822
e-mail: info@cdrsee.org, web: www.cdrsee.org

ISBN 978-86-303-1649-4

NASTAVA MODERNE ISTORIJE JUGOISTOČNE EVROPE
D o d a t n i n a s t a v n i m a t e r i j a l

ISTORIJSKA ČITANKA 1

OSMANSKO CARSTVO

Urednici: HALIL BERKTAJ i BOGDAN MURGESKU

Urednik izdanja na crnogorskom jeziku: ZVEZDAN FOLIĆ

Urednica serije: KRISTINA KULURI

Urednici serije izdanja na crnogorskom jeziku:
ZVEZDAN FOLIĆ i DRAGUTIN PAPOVIĆ

Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
PODGORICA

Podgorica 2012.

PREDGOVOR

Upravni odbor Centra za demokratiju i pomirenje u jugoistočnoj Evropi (CDRSEE) želio bi duboko da zahvali mnogim ljudima čiji je naporan rad omogućio da se završe ove istorijske čitanke i da se do objavljivanja ovog prvog izdanja na crnogorskom jeziku pojave na čak osam jezika našeg regiona. Ovi priručnici će se uskoro pojaviti i na bugarskom.

Moramo da pomenemo izuzetan doprinos urednice ove serije, profesorke Kristine Kuluri, bez čijeg bi napornog rada, ekspertize i ličnog saosećanja/saosjećanja bilo nemoguće dovršiti ovaj projekat. Neumoran rad i posvećenost šest urednika četiri istorijske čitanke, profesora Halila Berktaja i profesora Bogdana Murgeskua (Osmansko carstvo), dr Mirele Luminite Murgesku (Nacije i nacionalne države u jugoistočnoj Evropi), profesora Valerija Koleva i profesorke Kuluri (Balkanski ratovi) i mr Krešimira Erdelja (Drugi svjetski rat), uprkos mnogim preprekama u dvije i po godine uložene u njihovu pripremu, proizveli su istorijske čitanke, čije je izdanje sada pred vama. Upravni odbor zahvaljuje svima njima na toploj saradnji i neumornom radu.

Osim urednicima, željeli bismo da odamo priznanje i saradnicima na materijalima koji su obuhvaćeni ovim istorijskim čitankama – ima ih šesnaestoro i dolaze iz 12 zemalja jugoistočne Evrope. Toplo im zahvaljujemo na ogromnom vremenu provedenom u nacionalnim arhivima, bibliotekama i ličnim zbirkama kako bi obezbijedili tekstove i vizuelni materijal za ove priručnike. Veliku zahvalnost dugujemo i nastavnicima istorije koji su učestvovali u radionicama, kako bi ocijenili i kritikovali istorijske čitanke tokom nastanka. Takođe bismo željeli da pomenemo i članove Komiteta za obrazovanje u oblasti istorije CDRSEE, koji su učestvovali u ovom projektu od samog početka, od 1998. godine.

Profesor Robert Stredling, profesorica Marija Todorova, profesori Peter Vodopivec i Ivan Vejvoda kao čitaoci u velikoj su mjeri preispitali i komentarisali sadržaj sve četiri istorijske čitanke i na taj način dali znatan doprinos njihovoj valjanosti i uravnoteženosti.

Pored toga, zahvaljujemo i svim zaposlenim u CDRSEE, koji su vjerovali u čitav ovaj poduhvat, doprinosili mu i podržavali ga od početka do kraja. Bilo je neizbježno da naš rad izazove prigovore u svim zemljama u kojima su se istorijske čitanke pojavile, stoga posebno zahvaljujemo članovima Upravnog odbora u tim zemljama, kao i Nenadu Šebeku, na tome što su neumorno radili na uklanjanju i umanjenju nespornosti, kao i na tome da ovi priručnici budu prihvaćeni kao dodatni nastavni materijal u srednjim školama.

Iznad svega, moramo zahvaliti nastavnicima iz jugoistočne Evrope koji su učestvovali u projektu, dali mu svoj doprinos, procjenjivali ga i nastavili da ga razvijaju. Njihova posvećenost i hrabrost ključne su za buduću uspjeh JHP-a. Do danas su priručnici napisani na osam jezika regiona, a nastavni materijal je u posljednje tri godine testiran na zapadnom Balkanu i na Kipru. Obučeno je preko 1000 nastavnika, a aktivnosti na proširenju mreže nastavnika istorije obučanih da koriste ove priručnike, s njihovim višestrukim perspektivama, sprovode se energično.

Pozitivan odgovor i nastavnika i učenika na napore Centra nagovještava i da sami priručnici imaju nešto vrijedno da ponude prilikom pripremanja budućih istoričara, da ne kažemo budućih građana, i da je jugoistočna Evropa, suprotno ironičnim opaskama i ciničnom djelanju nekih spoljnih faktora i posmatrača, na mnogo načina u većem skladu s potrebama godina koje dolaze nego mnogi drugi samozadovoljniji regiona. Joint

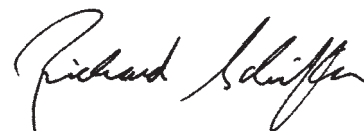
PREDGOVOR

History Project našeg Centra mnogo je manje implicitna kritika načina na koji se predaje istorija u jugoistočnoj Evropi, a mnogo više pozitivan odgovor na izazove s kojima se suočava većina regiona u svijetu u uvjerenju da bolje predavanje regionalne istorije donosi nadu u bolju budućnost.

Izjavitelj Upravnog odbora za Joint History Project

Upravni odbor želi da zahvali i oda posebno priznanje Kostu Karasu. Ovaj projekat je i nastao zahvaljujući njegovom nadahnuću, a njegovo angažovanje i neizmjerena energija učinile su mogućim rad na ovom ledolomačkom projektu, budući da je on angažovao mnoge od onih čiji je doprinos pomenut ranije u ovom predgovoru. Dugujemo mu veliku zahvalnost što je nadgledao ovaj projekat i angažovao se kao čitalac u ime Upravnog odbora.

Rihard Šifter

Predsedavajući/predsjedavajući Upravnog odbora CDRSEE (2001–2006)

dr Erhard Busek

Predsedavajući/predsjedavajući Upravnog odbora CDRSEE (2006)

PREGOVOR

Čitanke koje su pred vama rezultat su zajedničkog rada preko pedeset naučnika i profesora iz dvanaest država jugoistočne Evrope. Zahtjevni i ambiciozni projekat „Nastava savremene istorije jugoistočne Evrope“, otjelotvorio se u proljeće 2005. godine, kada su čitanke objavljene na engleskom jeziku. Uslijedila su izdanja na još sedam jezika: grčkom, turskom, albanskom, srpskom, hrvatskom, bosanskom i makedonskom; sredinom godine pojaviće se i na bugarskom. Kako je cilj Centra za demokratiju i pomirenje u jugoistočnoj Evropi da ove čitanke postanu sastavni dio školske literature u svim zemljama regiona, tokom 2011. godine Centar nas je angažovao da dopunimo postojeća izdanja izvorima za istoriju Crne Gore, tako da se ove godine dopunjene čitanke prvi put objavljuju u Crnoj Gori i na crnogorskom jeziku, dok se u ostalim državama u regionu štampaju već druga i treća izdanja. To rječitije od svega govori o veoma dobrom prijemu ovih knjiga kod profesora istorije u srednjim školama koji nastoje da svoje učenike obrazuju kao slobodne ličnosti sa izgrađenim sopstvenim načelima, ne želeći da nastava istorije postane udoban krevet za dogmatsku dremež. Čitanke su, dakle, masovno prihvatili nastavnici i školske vlasti u svim zemljama regiona i pokazalo se da je njihov doprinos u nastavi istorije ogroman.

I u prethodnim izdanjima objavljeni su izvori iz istorije Crne Gore, a naš zadatak je bio da na osnovu zadate metodološke i didaktičke koncepcije dodamo nove izvore, koji govore o najznačajnijim događajima, ličnostima i fenomenima iz crnogorske prošlosti. To smo uradili u saradnji s urednicom cjelokupnog projekta i glavnim urednicima čitanki.

Kako da ljudi na najbolji način žive zajedno, bez oštrih konflikata i sukoba – suštinsko je pitanje svakog društva. Podjela na „prijatelje“ i „neprijatelje“ među susjedima, jedan je od najčešćih stereotipa na koji smo nailazili u posljednje dvije decenije, a koji je posebno podgrijavan tendencioznim tumačenjem istorijskih zbivanja. Zato smo se morali zapitati koliko se dobro poznajemo i kako poimamo prošlost jugoistočne Evrope. Bili smo uvjereni da istorija jugoistočne Evrope nije prost zbir nacionalnih istorija, a nijesmo gajili iluziju da je moguće prihvatiti jednu i za sve prihvatljivu „istinu“ o tome što se u prošlosti dogodilo. Zato smo se opredijelili za princip multiperspektivnosti; ponuđeni su istorijski izvori koji događaje tumače iz pozicije svih aktera. Na taj način je omogućeno naučno i sveobuhvatno sagledavanje istorijskih događaja, ličnosti i procesa.

Smatramo da smo, s jedne strane, omogućili da u čitankama istorija Crne Gore zauzme ravnopravno mjesto i da se na taj način uvidi njena uloga i značaj u istoriji regiona. S druge strane, nastavnici u Crnoj Gori su dobili priliku da se bolje upoznaju s najznačajnijim događajima iz istorije zemalja regiona.

Naša očekivanja su da ove zbirke pomognu nastavnicima u lakšoj primjeni savremenih metoda nastave istorije, jačem njegovanju kritičkog stava učenika, otklanjanju mehaničkog učenja i ogoljene reprodukcije gradiva. Naranja su, dakako, usmjerena i na aktivniji odnos učenika prema prošlosti svog regiona, te da će podastri tekstovi inicirati njihovo bavljenje istorijom kao višim oblikom apstrakcije koji uočava protivrječnosti razvoja, atmosferu, ideje, protagoniste događaja, društvene grupe, institucije, svakodnevicu. I to ponajviše zbog odgajanja odgovornih, tolerantnih građana, sviklih na razumijevanje i uvažavanje različitosti.

Zvezdan Folić
Dragutin Papović

Opis projekta

Sastavljanje alternativnog materijala za nastavu istorije u jugoistočnoj Evropi ambiciozan je i izazovan poduhvat, naročito ako imamo u vidu kako se zajednička prošlost tumači i predaje u školama, i kakvi se žestoki sporovi upravo oko toga vode ne samo među zemljama susjedima nego ponekad i u okviru jedne zemlje.

Pa ipak, poslije svih novijih analiza ne samo nastavnih planova i programa nego i stavova koji preovladavaju kod nastavnika i u javnom mnjenju, postalo je jasno koliko je potreba za ovakvim materijalom akutna.

Komisija za nastavu istorije pri Centru za demokratiju i pomirenje u jugoistočnoj Evropi otpočela je rad na zajedničkom projektu za nastavu istorije 1999. godine. Poslije dvije serije seminara i zbornika radova objavljenih poslije njih [*Nastava istorije u jugoistočnoj Evropi i Klio na Balkanu (Politika nastave istorije)*], komisija je uspjela da utvrdi šta su konkretni nedostaci u nastavi istorije, u čemu se pojedini obrazovni sistemi razlikuju, kakvu ulogu u njima imaju resorna ministarstva, a kakvu želje samih nastavnika i, konačno, kakav je prostor ostavljen za inicijative i inovacije.

Zato smo i riješili da se ne zaustavimo na tome da definišemo probleme i opišemo aktuelnu situaciju, već da odemo i korak dalje i da formulišemo konkretan prijedlog za nastavu istorije koji ne bi bio plod znanja samo male grupe istoričara nego šire mreže saradnika koji su bili uključeni u rad na zajedničkom projektu za nastavu istorije već u prvoj njegovoj fazi. Osim glavnih koordinatora, koji su bili zaduženi za strukturu svake knjige i za konačan izbor dokumenata, u svakoj zemlji imali smo po jednog ili dva saradnika koji su, u skladu s uputstvima usaglašenim u prvoj fazi, odabirali istorijska svjedočanstva, tekstualna i vizuelna. Osim toga, knjige koje su sad pred vama najprije su na nekoliko posebnih susreta, održanih 2004. godine, pregledali i ocijenili sami nastavnici istorije. Konačno, čitav materijal dat je na recenziju stručnjacima iz ove oblasti: Kosti Karasu, Robertu Stradlingu, Mariji Todorovoj, Petru Vodopivcu i Ivanu Vejvodi. Oni su nam dali dragocjene sugestije i o različitim aspektima istorije jugoistočne Evrope i o nekim pedagoškim pitanjima.

Prilikom koncipiranja projekta uzeli smo u obzir sljedeće faktore:

- 1) razlike u nastavnim programima i etnocentričnost nastave, uobičajenu u svim zemljama ovog regiona;
- 2) činjenicu da u jugoistočnoj Evropi promjene u udžbenicima istorije zavise od resornih ministarstava, koja strogo kontrološu nastavne programe i udžbenike;
- 3) želju samih nastavnika da nastavu dopune materijalom koji će im biti lako dostupan;
- 4) uvjerenje da je nemoguće sastaviti jedinstven, homogen udžbenik na temu istorije jugoistočne Evrope, koji bi se mogao koristiti u svim zemljama.

Zbog svega ovoga smatrali smo da bi najbolje bilo da sačinimo tematske priručnike, radne sveske s tekstualnim i vizuelnim svjedočanstvima, koji će moći da posluže kao dopuna već postojećim udžbenicima. Drugim riječima, nama nije cilj da zamijenimo udžbenike istorije koji se trenutno koriste u učionicama, kao što nemamo ni iluziju da ćemo moći da sastavimo koherentnu povijest jugoistočne Evrope od XIV vijeka do današnjih dana. Mi imamo određene saznanje i moralne ciljeve i želimo da predložimo konkretne metode i sredstva za nastavu istorije: zalažemo se za **pristup istoriji koji je nov po metodi, a ne po sadržaju.**

Ciljevi i mogućnosti

Da bismo uopšte mogli da formulišemo opšte i posebne ciljeve ovog nastavnog materijala i da odaberemo pojedinačne dokumente koje ćemo uvrstiti u njega, morali smo najprije realno da procijenimo stanje u nastavi istorije i mogućnosti da se ona inovira. Naši prijedlozi zasnovani su na novijim saznanjima iz istorijskih nauka i na sličnim projektima reforme u nastavi istorije, mahom sprovedenim u Evropi.

Promjene koje predlažemo tiču se dviju stvari:

Promjene u historiografskom pristupu

- Nacionalna istorija koja se predaje u školama **ne treba da bude i nacionalistička istorija**. Znajući da se u školi, po pravilu, predaje upravo nacionalna istorija, a da se i istorija susjednih/susjednih naroda predaje s etnocentričnog stanovišta, ne predlažemo da se nacionalna istorija zamijeni nekom drugom, nego da se promijeni način na koji se ona predaje.
- Regionalna istorija jugoistočne Evrope ne može se posmatrati izolovano, već nju treba prikazivati kao **dio evropske i svjetske istorije**. To znači i da predstavu o „specifičnom“ istorijskom razvoju Balkana od samog početka treba odbaciti kao stereotipnu i pristrasnu.
- Istoriju svakog naroda ponaosob, a ni istoriju regiona u cjelini, ne treba posmatrati kao homogenu i harmoničnu. Istorija ovog regiona puna je podjela i sukoba o kojima postoje različita tumačenja, baš kao što je puna i zajedničkih, ujediniteljskih elemenata. Ne želimo da damo lažnu idiličnu sliku, već da pokažemo **kako se učenicima može skrenuti pažnja na razlike i sukobe**.

Promjene u pedagoškom pristupu

- Istoriju učimo da bismo saznali nešto o našoj prošlosti i razumjeli je. Ako je subjekt istorije kakva se predaje u školama nacija, onda treba pokazati da nacija nije jedini mogući okvir za identifikovanje. Učenike treba motivisati da taj okvir prevaziđu, da otkriju cjeline koje bi bile šire od nje ili pak uže od nje, i da prihvate ideju da negde/negdje **može postojati i više identiteta koji se međusobno dopunjuju**. Muški ili ženski identitet, lokalni identitet, identitet navijača ovog ili onog fudbalskog kluba ili evropski identitet – svi ti identiteti mogu postojati i uporedo, iako, naravno, nemaju svi isti značaj. Učenike zato treba motivisati da saznaju i nešto više o sebi tako što će horizont prošlosti proširiti i van onog što im politička geografija propisuje.
- **Razvoj kritičkog mišljenja** još je jedan bitan cilj nastave istorije. Ovaj cilj najbolje se može postići ako se učenici suoče s različitim verzijama jednog istog događaja, pošto već i samo postojanje većeg broja svjedočanstava podriva nespornost jedne važeće istine.
- Radom s istorijskim svjedočanstvima učenici mogu da steknu uvid i **u prirodu istoričarevog posla**. Važno je da učenici shvate da se jedan te isti istorijski dokument može tumačiti na više načina, a da to ne podrazumijeva nužno i iskrivljenje ili zloupotrebu tih svjedočanstava.
- Kroz nastavu istorije učenici treba da steknu sposobnost da ocijene neki postupak **i da donesu moralni sud**. Pod maločas pomenutim razvojem kritičkog mišljenja ne podrazumijevamo samo sumnjičavost: kritičko mišljenje treba da stvori odgovorne građane s izgrađenim sistemom moralnih vrijednosti, građane kojima niko neće moći lako da manipuliše.

Prilikom sastavljanja ove knjige trudili smo se da svi narodi jugoistočne Evrope mogu sebe da prepoznaju u ovim čitankama. U te svrhe bilo je neophodno da:

- a) ova čitanka bude **kompatibilna** s aktuelnim nastavnim programima i aktuelnim udžbenicima; i da
 b) sve zemlje jugoistočne Evrope **budu jednako zastupljene**.

U cilju kompatibilnosti, odabrali smo četiri glavne teme moderne istorije koje postoje u svim nastavnim programima zemalja u regionu jugoistočne Evrope:

- Osmansko carstvo
- Nacije i države
- Balkanski ratovi
- Drugi svjetski rat

U želji da damo uravnoteženu sliku, tražili smo istorijske dokumente iz 12 zemalja, ne obazirući se na „doprinos“ koji je ova ili ona zemlja dala istoriji ovog regiona i izbjegavajući svaki vrijednosni sud. Međutim, iz sasvim razumljivih razloga, relativna zastupljenost svake zemlje u ovom ili onom priručniku zavisice od same teme: jasno je da će o Sloveniji biti daleko više govora u priručniku o Drugom svjetskom ratu nego u priručniku o balkanskim ratovima. Opet, neke razlike u zastupljenosti mogu se objasniti i agilnošću saradnika koje smo zamolili da traže istorijske izvore u svojoj zemlji, ali i stepenom razvoja na kom se u svakoj zemlji nalazi istorijska nauka: u nekim zemljama naprosto postoje bolje organizovani arhivi, postoje redovne publikacije u kojima se iznose istorijski dokumenti i postoji daleko veći broj izvora. Ti su faktori, uprkos našoj prvobitnoj namjeri, ipak neminovno uticali na konačni oblik ovih čitanke i njihovu nepristrasnost.

Četiri teme, jedna koncepcija

Geografski okvir ova četiri priručnika jeste jugoistočna Evropa, od Slovenije do Kipra, a njihov vremenski okvir jeste doba od osmanlijskog osvajanja Balkana do današnjih dana. Trudili smo se da pokrijemo čitav ovaj period. Iako se priručnici vremenski nadovezuju jedan na drugi, na nekim mjestima oni se i preklapaju.

Prva čitanka, *Osmansko carstvo*, i druga čitanka, *Nacije i države u jugoistočnoj Evropi*, pokrivaju dugo vrijeme od XIV do početka XIX vijeka, odnosno od kraja XVIII do kraja XX vijeka. Treća čitanka, *Balkanski ratovi*, i četvrta, *Drugi svjetski rat*, odnose se na kraće periode, a tema su im dva najveća oružana sukoba u ovom regionu. Prva i treća čitanka imaju nešto uži prostorni okvir, bave se uglavnom istorijom ovog regiona, dok druga i četvrta pokrivaju i evropsku i svjetsku istoriju iako se pretežno bave istorijom jugoistočne Evrope.

Nijesmo zanemarili ni političku i diplomatsku istoriju – naprotiv, rat je glavna tema u dva od četiri priručnika. Na ovo smo se odlučili zato što su ratovi važan element u nastavi istorije u svim zemljama na Balkanu, ali i zato što smatramo da se prećutkivanjem nekadašnjih sukoba nikako ne može postići mir u budućnosti. Za narode jugoistočne Evrope ratovi čine značajan dio njihovog zajedničkog istorijskog iskustva, pa bi stoga bilo pogrešno da se u projektu čiji je cilj da afirmiše njihovu predstavu o zajedničkoj istoriji ratovi preskoče.

Bilo u svom istinskom, tragičnom vidu, bilo u idealizovanom herojskom, rat zaista jeste bio presudan događaj u XX vijeku, i on je sablasno prisutan u šećanjima/sjećanjima svih generacija. Spomenici, ceremonije, jubileji i groblja utemeljuju ovakva šećanja/sjećanja i produžavaju im vijek. A rat je jednako zastupljen i u historiografiji. U tradicionalnoj historiografiji, koja počiva na bilježenju događaja, rat je i kriterijum za vremensko strukturisanje povijesti i događaj koji dominira u njoj. Većina istorijskih prekretnica i jesu ili politički ili ratni događaji. Osim toga, čitav XX vijek može se periodizovati upravo prema ratovima: balkanski ratovi, Prvi svjetski rat, međuratne godine, Drugi svjetski rat, poslijeratna era i Hladni rat, ratovi u Jugoslaviji. Zataškavanje je nekad važno kao dobro sredstvo u pacifističkom obrazovanju: na časovima istorije ne treba predavati o ratovima i ne treba afirmisati heroje iz vojne istorije, već se treba baviti svakodnevnim životom i ekonomskom, društvenom i kulturnom istorijom. Ali zaista, kako predavati išta o XX vijeku, ili o ranijim vjekovima, a ne pomenuti ratove? A ako o tom svakodnevnom životu pričamo nevezano s političkim događajima, ideološkim

sukobima i društvenim podjelama, zar time, u krajnjoj liniji, ne doprinosimo cementiranju već postojećih stereotipa? Ako se u nastavi bavimo samo svakodnevnim životom i kulturom i zanemarujemo ošetljiva/osjetljiva pitanja, naši đaci će odgovore na njih potražiti (i pronaći) negde/negdje izvan škole. A pritom njihov upravo nastava istorije treba da osposobi da se odupru stereotipnim tumačenjima prošlosti, proizašlim mahom iz političkih i društvenih sukoba.

Rješenje bi mogao donijeti jedan sasvim nov pristup. O ratu se može predavati i tako da se on ne veliča, o njemu se može govoriti i bez dosadnih detalja, brojki i podataka. može se predavati o ratu kao o nečemu što čini sastavni dio našeg zajedničkog ljudskog iskustva, Može se pričati o rogovima i o pozadini, može se pričati sa stanovišta dece/djece, može se pričati o gladi, siromaštvu, raseljavanju, o preživljavanju i moralnim dilemama. Upravo smo se za takav pristup odlučili prilikom sastavljanja ovih čitanke.

U isto vrijeme smo se, međutim, trudili i da damo riječ nijemim učesnicima istorije, naime **ženama i deci/djeci**, koji u tradicionalnim udžbenicima istorije jedva da i postoje. Ako im i nijesmo poklonili onoliko pažnje koliko smo to prvobitno namjeravali, onda je to zato što u dostupnim istorijskim izvorima žene i deca/djeca najčešće i imaju tek sporednu ulogu.

Protagonisti ovih priručnika su i „veliki“ ljudi, ljudi poznati i izvan okvira nacionalne istorije, i obični, anonimni ljudi iz svih krajeva jugoistočne Evrope – ljudi kojima, u krajnjoj liniji, istorija i pripada. Kad bismo iz tekstova izbrisali imena ljudi i mjesta, ponekad ne bismo mogli da znamo o kojoj je tačno zemlji ili o kom narodu riječ. Takva vježba na času mogla bi da pokaže **koliko toga zajedničkog ima u našem iskustvu** i mimo nacionalnih podjela i državnih granica.

Trudili smo se, s jedne strane, da ne ukažemo samo na negativne nego i na pozitivne aspekte istorijskog iskustva: na prijateljstva, solidarnost i zabavu. Zato ćete u trećoj i četvrtoj čitanci pronaći poglavlja o humanosti i solidarnosti u ratnim vremenima, u vremenima sukoba, mržnje i sebičnog samoodržanja. S druge strane, opet, **trudili smo se i da u predstavu koju narodi jugoistočne Evrope imaju o sebi samima uvrstimo i neke negativne aspekte** – štaviše, najteži zadatak možda i jeste taj da prihvatimo da naša istorija i te kako ima svoje mračne, negativne strane.

S ratovima u Jugoslaviji tokom devedesetih, u zapadne izvještaje vratili su se mnogi negativni stereotipi o „specifičnosti“ Balkana. U ovoj ediciji priručnika o novijoj istoriji jugoistočne Evrope željeli smo da damo jedan moguć odgovor na takve stereotipe, ali ne i da dokazujemo da čitav ovaj region ipak ima neku svoju vrijednost. Mi smatramo da građa sakupljena u ovim čitankama može da osvijetli takve predrasude i da doprinese stvaranju nove predstave koju će Evropa imati o sebi, a u koju će, zahvaljujući mogućnosti poređenja, biti uključen i ovaj dio evropskog kontinenta.

Konačno, odlučili smo se za „tradicionalnu“, štampanu formu. Zato u našim čitankama ima više tekstova nego slika, pa će one možda izgledati manje atraktivno, pa možda čak i nezgrapno. Ipak, mnogo je teže čitati tekst napisan na nepoznatom jeziku nego „čitati“ sliku iz zemlje čiji jezik ne razumijemo. Drugim riječima, glavni problem u komunikaciji koji postoji među nastavnicima istorije u jugoistočnoj Evropi jesu jezičke barijere. Njih smo, međutim, prevazišli putem prevoda, te tako možemo da poslušamo glas drugih. Osim toga, konzervativnost nema nužno veze s medijem: naravno da se CD-ROM može koristiti na jednako tradicionalan način koliko i štampani materijal, baš kao što se i na internetu mogu naći problematične informacije koje iskrivljuju istorijske činjenice i ponavljaju stereotipe i pojednostavljena tumačenja.

Struktura i način korišćenja

Kao što je već rečeno, ove četiri čitanke međusobno se dopunjuju, iako se svaka može koristiti i pojedinačno i nevezano s drugim čitankama.

Sve čitanke strukturisane su na sljedeći način:

- **Opšti uvodni dio:** njega piše glavni koordinator projekta, objašnjava u njemu koncepciju čitanke i daje nastavnicima metodička uputstva. Ovaj opšti uvod dat je samo u prvom priručniku;

- **Hronološki pregled događaja;**
- **Uvod**, poseban za svaku čitanku: njega piše koordinator rada na toj čitanci i on nam predstavlja njenu temu (definiciju, težišta, nove perspektive);
- Četiri do šest poglavlja (**tematskih cjelina**) s odjeljcima; svako poglavlje počinje kraćim uvodom i sadrži i tekstualnu i vizuelnu građu, s uvodnim ili propratnim objašnjenjima, a poslije svakog teksta, odnosno slike, data su konkretna pitanja vezana za njih;
- **Izvori građe**, odabrana bibliografija, relevantna za sve zemlje u regionu;
- **Mape**, dvije ili tri u svakoj čitanci.

Dok smo odabirali građu, vodili smo se principom da svako svjedočanstvo prošlosti može poslužiti kao istorijski izvor. Zato smo se trudili da u ovim priručnicima obuhvatimo što širi spektar tekstova i ilustracija kako bismo pokrili ekonomske, društvene, kulturne i političke aspekte istorijskog iskustva i ostavili prostora za što više asocijacija. Svi **tekstovi predstavljeni su prema istom modelu**: svaki tekst ima naslov i svaki prate objašnjenja i pitanja. Osim toga, na nekoliko mjesta na kraju poglavlja mogu se naći i pitanja opštijeg tipa. Nastavnici istorije mogu koristiti njih, kao što mogu da formulišu i neka nova. Tekstovi se mogu birati i horizontalno, to jest mogu se kombinovati i tekstovi iz dvije ili tri čitanke, što je ponekad sugerisano i u pitanjima koja ukazuju na druge čitanke.

U praksi bi nastavnici istorije mogli imati problema da materijal iz neke druge zemlje stave u pravi kontekst, pošto im je za to potrebno znanje koje nijesu stekli tokom svog formalnog obrazovanja. Zato smo se trudili da za svaki tekst damo što više informacija, ali tako da time ne sputamo inicijativu samih nastavnika. To znači da se ovi tekstovi mogu koristiti na dva načina:

- 1) kao informacija o tome **kako drugi vide događaj** s kojim su sami nastavnici, pa i njihovi učenici, upoznati preko etnocentrične literature, i
- 2) kao nagovještaj o tome da i ljudi iz različitih nacionalnih ili etničkih grupa mogu imati **slična osećanja/osjećanja povodom spornih pitanja** i prolaziti kroz slična iskustva.

U suštini, stereotipi se najbolje mogu obesmisлити znanjem. Predrasude i stereotipi hrane se neznanjem, kao što možemo videti/vidjeti po predstavama koje imamo o našim susjedima/susjedima ili o čitavim periodima naše istorije. Čitanje je najveći saveznik stereotipa. Zato ovi priručnici imaju i saznavnu dimenziju: u njima smo željeli da stavimo na raspolaganje informacije o istorijskim događajima u jugoistočnoj Evropi, ali i da postavimo određena pitanja. Ove čitanke nijesu gotove jednom zasnagda: draže bi nam bilo da ohrabrimo njihove korisnike da sami istražuju dalje, da kritikuju i da razgovaraju.

Ovi priručnici namijenjeni su prije svega učenicima viših razreda srednjih škola, dakle osobama od 15 do 18 godina, ali ih mogu koristiti i studenti, kako u jugoistočnoj, tako i u zapadnoj Evropi. Što smo duže radili na sastavljanju ovog materijala, to smo bolje shvatali da bi on mogao da bude interesantan i istoričarima na Zapadu, koji nemaju načina da se adekvatno bave istorijom našeg regiona. Zbirka istorijskih izvora iz svih zemalja jugoistočne Evrope na engleskom jeziku mogla bi biti od koristi akademskoj publici na Zapadu, koja istoriju Balkana poznaje gotovo isključivo na osnovu sekundarne literature.

Četiri stanice na putu od XIV vijeka do danas

Riješili smo da prvu čitanku posvetimo **Osmanskom carstvu**, jer se ovaj period, iako čini najveći dio zajedničkog istorijskog iskustva narodâ jugoistočne Evrope, najčešće u potpunosti odbacuje. Iako se o njemu predaje u svim zemljama, perspektiva je uvijek etnocentrična. Zato je znanje o ovom velikom carstvu, koje je vjekovima vladalo prostorima jugoistočne Evrope i istočnim Sredozemljem, nepotpuno i neobjektivno. Osmansko carstvo čas se prikazuje kao napredno, čas kao nazadno, čas kao multikulturni raj, čas kao represivno, čas kao

polazište nacionalnog oslobođenja, čas kao mjesto nacionalne propasti. Ovako različita tumačenja mogu se naći i u historiografskim radovima na zapadu, koji se odnose na ovaj period.

Kad kažemo da je Osmansko carstvo zajednička istorijska pozadina svih naroda jugoistočne Evrope, time ne želimo da tvrdimo da je ono nekakvo „zlatno doba“ miroljubivog suživota svih naroda na Balkanu. Kao što je već rečeno, u zajedničko istorijsko iskustvo spadaju i sukobi i suživot. Osim toga, Osmansko carstvo nije bilo statično, niti je bilo uniformno. Kao što je to slučaj i s drugim carevinama u kojima je živjelo više naroda i postojalo više vjera, tako je i u Osmanskom carstvu bilo unutrašnjih razlika i sukoba, i ono se razvijalo, prolazilo kroz periode napretka i periode krize. Konačno, kad saznamo nešto više o ovom carstvu, lakše ćemo odbaciti stereotip raširen na Zapadu koliko i u hrišćanskom dijelu jugoistočne Evrope, stereotip o njegovoj kulturnoj „zaostalosti“.

Počeli smo od XIV vijeka, kad su se Osmanlije prvi put pojavile u ovom regionu i počele da osvajaju Balkan. Prvi priručnik završavamo na početku XIX vijeka iako se Osmansko carstvo nije završilo tada: naime, početkom XIX vijeka javljaju se prvi nacionalni pokreti, koji će tokom XIX i XX vijeka dovesti do stvaranja novih država na Balkanu. Postepeno slabljenje carevina i stvaranje nacionalnih država na njihovim ruševinama tema je drugog priručnika, koji se vremenski dijelom podudara s prvim, pošto počinje od XVIII vijeka. Osmansko carstvo pominje se i u čitanci o balkanskim ratovima – zato smo i pomenuli mogućnost da se tekstovi u ova četiri priručnika čitaju horizontalno.

Drugi priručnik, priručnik o **nacijama i državama u jugoistočnoj Evropi**, posvećen je jednom veoma osetljivom/osjetljivom i kontroverznom pitanju. Od prvih začetaka pokretâ za oslobođenje od osmanske vlasti pa do ratova u Jugoslaviji, sukobi među nacijama presudno su uticali na istorijski razvoj ovog regiona. Čak nam i danas vijesti o incidentima, ispitivanja javnog mnjenja, ali i neki aspekti nastave istorije, kazuju da su nacionalne strasti i dalje žive. Onda je jasno da ni mi nijesmo mogli da zaobiđemo temu koja ima tako veliki značaj za modernu istoriju našeg regiona. Još jedna nedoumica ticala se tačke na kojoj druga čitanka treba da se završi: da li da to bude kraj Prvog svjetskog rata ili treba da zađemo i u vrijeme poslije Drugog? Najprije smo mislili da devedesete treba izostaviti iz ovog priručnika, da bismo potom ipak uvidjeli da u njega moramo uključiti ovu najsvježiju fazu nacionalističkih pokreta i sukoba, kako bismo bolje razumjeli našu sadašnjicu. Konačno, neke nacionalne države u ovom regionu stvorene su upravo tokom te posljednje faze.

Pored tih pojedinačnih tema, u drugom priručniku uglavnom se držimo hronološkog pristupa kako, s jedne strane, ne bismo skrenuli u teorijska razmatranja o nacionalizmu, ali i kako bismo, s druge, pokazali: 1) kako se mijenjala definicija nacije, 2) koji je geografski i hronološki okvir nacionalističkih pokreta, i po čemu se oni razlikuju među sobom, i 3) na koje su se različite načine formirale nacionalne države u jugoistočnoj Evropi. Više od ostale tri čitanke, ova druga pogodna je za prikazivanje različitih perspektiva zato što je njena tema sama suština nacionalnog samoodređenja, ali i zato što se u njoj osporava predstava o specifičnosti i autentičnosti nacije. Najveći značaj priručnika o nacijama i državama jeste to što on naciju prikazuje kao istorijsku kategoriju, to što ne koristi aistorične predstave o kontinuitetu i jedinstvu. Uz to, u njemu se istorija jugoistočne Evrope smješta u kontekst evropske i, šire, svjetske istorije, pošto je nacionalna država najbitnija organizaciona cjelina u novijoj i u savremenoj svjetskoj istoriji.

Treći priručnik, priručnik o **balkanskim ratovima**, mogao je da bude i dio drugog, ako ne i prvog, pošto u njemu razmatramo presudni momenat u stvaranju pojedinih nacionalnih država na Balkanu i konačni slom Osmanskog carstva. No, u isto vrijeme, balkanski ratovi su u potpunosti „balkanski“: bez obzira na njihov ishod, njih možemo vidjeti/vidjeti i kao dokaz za to da su balkanski narodi kadri da sami odlučuju o svojoj sudbini, bez miješanja evropskih „velikih sila“. Osim toga, balkanski ratovi su pokazali i kakav značaj ima vjera u nacionalnim sukobima: dok se u Prvom balkanskom ratu koalicija hrišćanskih država borila protiv muslimanskog Osmanskog carstva, u Drugom balkanskom ratu protivnike uopšte nije dijelila religija.

Treća čitanka najkraća je od svih, pošto pokriva događaje u svega dvije godine (iako su u nju uključeni dokumenti i iz ranijih i iz kasnijih godina). U njoj smo se, kao, uostalom, i u četvrtoj, trudili da, osim na političke i vojne događaje (o njima ionako govore i školski udžbenici), ukažemo na različite aspekte rata kao kolektivnog iskustva. U trećem priručniku dajemo informacije o događajima iz regionalne istorije koji su na

Zapadu poslužili kao dokaz za „specifičnost“ ovog regiona, tačnije, za posebnu nasilnost kojom se u njemu rješavaju svi sukobi. Nije ni čudo što se ovakvo uvjerenje, pa čak i sam termin „balkanski ratovi“, često moglo čuti i tokom ratova u Jugoslaviji devedesetih. U međunarodnom javnom mnjenju preovladavao je stav da su na Balkanskom poluostrvu krvoproliće i međunacionalna mržnja nekakva endemska boljka. Zato bi moglo biti korisno da se i u učionici balkanski ratovi uporede s tzv. Velikim ratom, koji je izbio odmah poslije njih i koji je istinski izmijenio i samu definiciju rata.

Posljednji, četvrti priručnik posvećen je najvećem događaju svjetske istorije, te smo u njemu stoga 1) lokalnu istoriju stavili u globalni kontekst i 2) posebnu pažnju posvetili moralnim ciljevima nastave istorije. Zaista, ako đacima predajemo istoriju kako bismo od njih načinili građane demokratske države, onda će nam **Drugi svjetski rat** dati najbolje lekcije u tu svrhu. Zemlje jugoistočne Evrope nijesu mogle ostati netaknute užasima ovog „totalnog rata“, što se jasno vidi po dokumentima koje dajemo. Međutim, istorija ovog dijela Evrope u isti mah nam pruža mogućnost da kažemo našim učenicima nešto o humanosti i moralnim vrijednostima, i to tako što ćemo izložiti:

- 1) **borbu protiv fašizma** – Smatrali smo da, iz pedagoških razloga, treba da naglasimo otpor totalitarnoj ideologiji i brutalnosti nacizma, otpor koji je u balkanskim zemljama ipak bio masovan. Male priče o viziji koju su neki ljudi imali u jeku najveće krize zapadne civilizacije mogle bi našim učenicima poslužiti kao uzor i pomoći im da steknu jasniju predstavu o moralnoj dimenziji ljudskih postupaka.
- 2) **primjere solidarnosti i mimo vjerskih, političkih i nacionalnih razlika** – Važno je naglasiti pomoć koju su pojedinci ili čak čitavi kolektivi pružali tokom rata, dakle u vrijeme teških moralnih dilema i borbe za goli život.

No, istovremeno, koliko god Drugi svjetski rat zapravo bio događaj od vanrednog značaja, patnja u ratu opšta je stvar. Razaranjem gradova i masovnim ubijanjem civila gotovo da je potrta razlika između fronta i pozadine. Rat postaje nekako poznat, on se prihvata kao bezmalo „prirodni“ dio političkog i društvenog života. U priručniku o Drugom svjetskom ratu željeli smo, s jedne strane, da pokažemo da jugoistočna, srednja i zapadna Evropa dijele isto iskustvo rata, što ipak baca novu svjetlost na priču o nekakvoj specifičnoj balkanskoj brutalnosti.

S druge strane, s obzirom na to da nam je tema četvrtog priručnika ipak vremenski veoma bliska, raste i opasnost od potpuno različitog čitanja i tumačenja dokumenata koje smo ovdje/ovdje ponudili. Za neke zemlje jugoistočne Evrope vrijeme poslije Drugog svjetskog rata bilo je gotovo jednako bolno koliko i vrijeme samog rata, tako da je tumačenje rata dijelom obilježeno i poslijeratnim iskustvima. S obzirom na kompleksnost i međunarodni okvir poslijeratnih događaja, odlučili smo da četvrtu knjigu završimo trenutkom oslobođenja, koliko god da je ono bilo različito u svakoj zemlji. Tako smo mogli da se zadržimo kod optimizma zbog sloma nacizma i zbog toga što je prestala mora rata, a da ne ulazimo u direktne i indirektno posljedice koje je on imao za poslijeratno društvo i u zapadnoj i u istočnoj Evropi. Osim toga, u periodu Hladnog rata zemlje u regionu jugoistočne Evrope krenule su različitim putevima i od jednog trenutka pripadale Istočnoj odnosno Zapadnoj Evropi, u političkom smislu te riječi.

Nastavne metode

Sastavljači ovih čitanki nijesu pošli od toga da će se njihove knjige bez ikakvih problema koristiti u učionicama. Dok smo radili na ovom projektu, imali smo u vidu čitav niz otežavajućih okolnosti:

1. vrijeme koje je u nastavnim programima uopšte predviđeno za nastavu istorije veoma je ograničeno, zbog čega ni inovativnost nastavnika ne može da dođe do izražaja;
2. učenici se sve manje zanimaju za istoriju: njihova pažnja sve je više usmjerena na neke druge, „modernije“ i atraktivnije oblasti, na primjer, na nove tehnologije;

3. usavršavanju nastavnika jedva da se poklanja ikakva pažnja, tako da oni nemaju đe/gdje da obnove znanje ili da se obuče za korišćenje alternativnog nastavnog materijala. Zato je teško reći u kojoj će mjeri ciljevi naznačeni na početku ovog projekta uopšte moći da se ostvare u praktičnoj nastavi.

Nastavnici istorije koriste ove priručnike na razne načine – ponegđe/ponegdje oni su već i ušli u nastavnu praksu. Pitanja navedena poslije svakog izvornog dokumenta i poslije većine odjeljaka prvi su korak ka nešto kompleksnijim nastavnim metodima poput simulacije, insceniranja određenih situacija, pisanja samostalnih radova i aktivnog učenja. Neke teme pogodnije su za samostalni rad: Drugi svjetski rat, na primjer, nastavnik može da kombinuje metode usmene istorije i igrane i dokumentarne filmove. U svakom slučaju, naše čitanke treba da omoguće kritički pristup postojećim školskim udžbenicima i usvajanje novog znanja putem racionalnog i kritičkog bavljenja datom temom. Uspjeh ovakvog poduhvata gotovo u potpunosti zavisi od nastavnikove inicijative, snalažljivosti i metodičkog pristupa.

Pa ipak, kritički pristup postojećim udžbenicima treba shvatiti na pravi način. Udžbenici koji se koriste u nastavi imaju različit kvalitet, i oni nijesu ništa manje „autentični“ nego što je to zbirka originalnih dokumenata. To što smo se odlučili za to da na jednom mjestu saberemo izvorne dokumente, a ne da se bavimo historiografijom, nikako ne znači da automatski polazimo od objektivnosti ili autentičnosti tih izvornih tekstova: cilj nam je bio da pokažemo koliko se tumačenja jednog događaja, zavisno od stanovišta, mogu razlikovati. Željeli smo, drugim riječima, da afirmišemo komparativni metod i da predočimo različite perspektive. Konačno, sasvim smo svjesni toga da naš izbor nije baš sasvim slučajan: i on odražava specifična stanovišta i tumačenja, na šta smo skrenuli pažnju i u uvodu u svako poglavlje.

Ovo se odnosi i na tekstove i na ilustracije. Naravno, mladim će ljudima ilustracije svakako biti zanimljivije, jer će zahvaljujući njima bolje moći da „zamisle“ prošlost. Znamo, međutim, da i slike mogu da zavaraju, pa zato njima treba pristupiti jednako kritički koliko i tekstovima. Kao i tekstovi, i slike se mogu „čitati“ samo na osnovu kakvog-takvog znanja o (društvenom, kulturnom, itd.) kontekstu u kom su nastale. Trudili smo se da damo informacije o ilustracijama koje smo odabrali, mada su one najčešće zanimljive upravo u kombinaciji s tekstovima datim u tom poglavlju. Pošto naši priručnici pokrivaju sedam vjekova istorije, slike koje smo odabrali po mnogo čemu su osobene, pa se moraju i analizirati na različite načine: to su fotografije, poster, karikature, litografije, slike, ilustracije na rukopisima, oglasi, razglednice, poštanske markice, novčanice itd. Osim neizbježnog estetskog kriterijuma, kriterijum je bila i sugestivnost slike, njena moć da dočara neku situaciju. Na primjer, na osnovu slika tipičnih predstavnika određenih društvenih grupa u Osmanskom carstvu možemo otkriti kakva je predstava postojala o svemu što je „drugačije“, s tim što moramo imati u vidu da ono što je „drugačije“ nije automatski i nešto „drugo“: čak ni među savremenicima kulturna razlika ne vodi nužno do sukoba.

Zaključak

Priručnici ove edicije plod su dugotrajnih rasprava i sporova, ali su i prijatno iznenađenje: oni nam, naime, pokazuju da istoričari u svom poslu mogu da prevaziđu granice. Trenutno na Balkanu postoji kritična masa nastavnika istorije koji su spremni da promijene svoj način rada, jer nema sumnje u to da se nastava istorije u svim balkanskim zemljama trenutno nalazi u krizi. Mi se upravo i obraćamo onim nastavnicima kojima su za takvu promjenu potrebna nova sredstva i nove smjernice. Ti će ljudi moći da motivišu i druge svoje kolege, jer najveći protivnik u ovom našem poduhvatu nije ni politika ni ideologija, već apatija.

Zato želimo da pobudimo interesovanje učenika za ono što se dešavalo u regionu, kojem pripada i njihova zemlja, i da im pomognemo da razumiju kompleksnu sadašnjicu u kojoj žive. Utoliko ovo i nije samo naučni eksperiment: ovo je i odgovor na iskušenja koja očekuju zemlje jugoistočne Evrope na njihovom putu u zajedničku budućnost.

Sadržaj

Uvod	23
Hronologija	25
Prvo poglavlje: Širenje osmanske vlasti u jugoistočnoj Evropi	39
Ia. Počeci osmanske države u Anadoliji	39
I-1. Orhan se ženi ćerkom tekfura od Jar Hisara	39
I-2. Osvajanje Karadža Hisara i prvo čitanje hutbe u gazi-Osmanovo ime	40
Ib. Osvajanje Balkanskog poluostrva	41
I-3. Kako su sukobi među hrišćanskim državama na Balkanu olakšali prodor Osmanlija	41
I-4. Ferman Murata I kojim se Evrenos-begu potvrđuje pravo da upravlja južnom Makedonijom (1386)	41
I-5. Uloga lokalnih/domaćih saradnika u širenju osmanske vlasti na Balkanu	42
Sl. 1. Bajazit I pristiže u pomoć opkoljenom Nikopolju uoči bitke s krstašima (1396); osmanska minijatura (oko 1584)	43
I-6. Kako se u XIV vijeku objašnjavala pobjeda Osmanlija nad hrišćanima: Grigorije Palama i Hans Šiltberger	43
I-7. Hrišćani timarnici u Arvanidu, albanskoj provinciji (1431/1432)	44
I-8. Srpski despot kao osmanski vazal (1432)	44
I-9. Kako je palo Novo Brdo (1455)	45
Sl. 2. Osmanska vojska pobjeđuje kod Mohača (1526); osmanska minijatura (oko 1588)	45
I-10. Turska razaranja u Sloveniji, pismo habsburškog namjesnika u Kranjskoj (1491)	45
Sl. 3. Zarobljeni stanovnici Beograda (1521)	46
I-11. Hrišćani zarobljeni u Bosni (1530)	46
Ic. Pad Carigrada – osvajanje Istanbula (1453)	47
I-12. Pad Carigrada, vizantijsko viđenje: Georgije Sfrances	47
I-13. Ponovno naseljavanje Istanbula pod Mehmedom II	47
Id. Stanovništvo i vjera	48
I-14. Prisilno naseljavanje (sürgun) Balkana stanovništvom iz Male Azije (pred kraj XIV vijeka)	48
I-15. Šta su Osmanlije obećale bosanskim seljacima: pismo kralja Stjepana Tomaševića (1461–1463) papi Piju II	48
I-16. Joasaf, pravoslavni episkop vidinski, o prisilnom i dobrovoljnom primanju islama (XV vijek)	49
I-17. Kako je jedan kadija zabilježio slučaj dječaka bez oca koji prima islam (1636)	49
I-18. Molba jednog mladića da pređe u islam (1712)	49

Drugo poglavlje: Institucije Osmanskog carstva	51
Ila. Sultan i njegov dvor	52
II-1. Titule koje je Sulejman koristio u prepisci s Ferdinandom I (1562)	52
II-2. Odlike idealnog vladara u pjesmi koju je Dželalzade posvetio sultanu Selimu II (1566–1574)	52
II-3. Različita mišljenja o bratoubistvu na prijestolu: hronika Mehmeda Nešrija o pogubljenju Mustafe Nejakog (1422)	53
Sl. 4. Plan Topkapi saraja u Carigradu	54
Tabela 1: Dvor i centralna uprava Osmanskog carstva	55
Sl. 5. Carski poslanik na audijenciji kod osmanskog sultana	55
II-4. Kako je Mustafa I došao na prijesto (1617)	56
Sl. 6. Carska gozba tokom vojnog pohoda	56
Sl. 7. Sultan Bajazit II (1481–1512) u lovu nedaleko od Plovdiva	57
Ilb. Devširma	58
II-5. Bivši janjičar opisuje devširmu	58
II-6. Hrišćanska kritika devširme u Žitiju Georgija Novog iz Sofije (1539)	58
Sl. 8. Đeca/djeca popisana za devširmu	59
Sl. 9. Janjičarski aga	60
II-7. Lutfi-paša se prisjeća svog života od vremena kad je otet devširmom	60
Ilc. Timari	61
II-8. Pravila o raspodjeli timara	61
II-9. Popis prihoda koje spahija treba da prikupi sa timara	61
II-10. Ponovno naimenovanje za pošednika/posjednika srednjeg ili većeg timara	61
II-11. Odluke o pošednicima/posjednicima timara koji se nijesu odazvali pozivu za rat	61
Sl. 10. Naoružani spahija	62
Ild. Ideologija zaštite podanika i praksa u pravosudnom sistemu	63
II-12. Savjeti Murata I Evrenos-begu, kog je upravo postavio za namjesnika (1386)	63
II-13. Ferman Mehmeda I, izdat monasima manastira Margarit, u blizini Sera (1419)	63
II-14. Kadijina presuda u sporu između jednog hrišćanina i jednog janjičara (Sofija, 1618)	64
II-15. Kadijina presuda u sporu između jednog muslimana i jednog hrišćanina (Vidin, 1700)	64
II-16. Zajednica na ostrvu Mikonos odlučuje da protjera kadiju (1710)	65
II-17. Presuda protiv kodžabaše Todorakija iz Samakodžuka (1762)	65
II-18. Osmanska povelja kojom se štite manastiri u Bosni (1785)	65
Ile. Pokrajine i vazalske države	66
II-19. Odredba o statusu Dubrovnika, potvrđena i ahdnamom Murata III (1575)	66
II-20. Ahdnama Ahmeda I za Transilvaniju (1614)	66
II-21. Autonomija Moldavije (1716)	67
II-22. Francuski putnik Flaša o posebnom statusu vlaških kneževa (1741)	67
Tabela 2: Teritorijalna podjela u Osmanskom carstvu (XVI vijek)	68

Treće poglavlje: Vjerske institucije, vjerske zajednice i vjerski obredi	69
IIIa. Muslimani	69
III-1. Natpis na portalu Sulejmanove džamije u Carigradu (polovina XVI vijeka)	69
III-2. Dimitrije Kantemir o muslimanskim molitvama	70
Sl. 11. Džamija u Izniku (Nikeja) iz XIV vijeka	70
Sl. 12. Sulejmanija (Sulejmanova džamija) u Carigradu (1550–1557)	71
III-3. Kako jedan musliman objašnjava vezu između Boga i kiše (1779)	71
Sl. 13. Ornamentalni natpisi iz Kurana u Staroj džamiji u Jedrenu (XV vijek)	71
Sl. 13a. Husein-pašina džamija, sagrađena 1569. godine	72
Sl. 13b. Zidna dekoracija unutrašnjosti Husein-pašine džamije u Pljevljima	72
Sl. 14. Turska gospa na kamili prilikom hodočašća u Meku	72
III-4. Muslimanska heterodoksija – šale o bektašijama	73
Sl. 15. Astronomska opservatorija u Carigradu (oko 1580)	73
Sl. 16. Narodni junak Nasradin-hodža	73
IIIb. Hrišćani	74
III-5. Izbor Genadija Sholarija za prvog pravoslavnog patrijarha poslije osvajanja Carigrada (1453)	74
Sl. 17. Osmanska srebrna činija s natpisom na grčkom, korišćena za pravoslavni crkveni obred (XVI vijek)	74
III-6. Francuski putnik Pjer Leskalopje o manastiru Sv. Save u Srbiji (1574)	74
III-7. Pavle Alepski o moldavskim crkvama (polovina XVII vijeka)	75
Sl. 18. Manastir Voronec u Moldaviji (izgrađen 1488, spoljne freske 1547–1550)	75
Sl. 19. Tajna večera – freska iz manastira Stavronikita, Sveta gora (1546)	75
Sl. 20. Manastir Ostrog u Crnoj Gori, iz 1650. godine	76
III-8. Kozma Etolski poziva hrišćane da daju decu/djecu u škole	76
III-9. Kiril Pejčinović o sukobima između seljana pravoslavne vjere i njihovih sveštenika (1816)	77
IIIc. Jevreji	77
III-10. Pismo Isaka Carfatija, rabina iz Jedrena, upućeno Jevrejima u srednjoj Evropi (polovina XV vijeka)	77
III-11. Elija Kapsali o bogatstvu Jevreja u Osmanskom carstvu za vrijeme vladavine Mehmeda II	78
III-12. Jevrejski mesijanizam: slučaj Sabataja Zevija (1666)	78
Sl. 21. Jevrejski ljekar, francuska gravira (1568)	79
III d. Međusobni odnosi vjerskih zajednica i vjerska diskriminacija	80
III-13. Vjerski dijalog tokom zatočeništva Grigorija Palame (1354)	80
III-14. Zajednički život različitih vjerskih zajednica u osmanskim gradovima (oko 1600)	80
III-15. Odnosi između pravoslavaca, katolika i luteranaca u Bugarskoj i Vlaškoj (1581)	81
III-16. Fetva Ebus-suuda šitima (polovina XVI vijeka)	82
III-17. Carska naredba o zabrani „franačkog“ prozelitizma među Jermenima u istočnoj Anadoliji (1722)	82
III-18. Osmanske vlasti u Bosni presuđuju u sporu između pravoslavaca i katolika (1760)	82

III-19.	Carske odredbe za nemuslimane (1631)	83
III-20.	Pogubljenje nepropisno odjevenog pravoslavca (1785/1789)	83
III-21.	Carska naredba o crkvi u Stanimaki, kod Plovdiva, izgrađenoj bez dozvole (1624)	84
III-22.	Netolerantnost hrišćana prema ljudima koji žive u braku s osobom druge vjere (Kipar, 1636)	84
III-23.	Odredbe o vjerskom životu u Transilvaniji (1653)	84
III-24.	Zaključak biskupskog sinoda u Stonu, kraj Dubrovnika, uperen protiv Jevreja (1685)	85
III-25.	Privilegije za jednog Jevrejina u Dubrovniku (1735)	85
III-26.	Mučeništvo sv. Kirane u Solunu (1751)	85
Sl. 22.	Vaznesenje Hristovo, osmanska minijatura (1583)	86

Četvrto poglavlje: Tipični predstavnici društvenih grupa i svakodnevni život

87

IVa. Elita i običan svijet

87

IV-1.	Prezir osmanske elite prema Turcima seljacima	87
Sl. 23.	Akindžija	88
Sl. 24.	Spahija	88
Sl. 25.	Janjičar	89
Sl. 26.	Vojnici u Albaniji, crtež Žan-Batista Ilera (1809)	89
Sl. 27.	Šejh el islam	89
Sl. 28.	Visoki osmanski pisar	90
Sl. 29.	Arapski trgovac	91
Sl. 30.	Trgovac iz Dubrovnika	91
Sl. 31.	Osmanski krojač	91
Sl. 32.	Pastir	92
Sl. 33.	Ribar	92
Sl. 34.	Derviš	93
Sl. 35.	Jermenski monah	93
Sl. 36.	Pravoslavni patrijarh carigradski	94
Sl. 37.	Veliki rabin Carigradski (kraj XVIII vijeka)	94
Sl. 38.	Hrišćanski velikodostojnik (XVIII vijek)	95
Sl. 39.	Čuveni ajan: Alipaša od Janjine (1741–1822), slika Luja Diprea (1819)	95
Sl. 40.	Osmanski mjenjač novca	96
Sl. 41.	Dragoman: Pjer Jamoglu, tumač pri francuskom poslanstvu (1787)	96
Sl. 42.	Švedski poslanik (1788)	96
Sl. 43.	Galiot nosi svoje sljedovanje vode	97

IVb. Život na selu

97

IV-2.	Odredbe o seoskoj samoupravi u Vidinskom pašaluku (1587)	97
IV-3.	Seljakova obaveza da obrađuje svoje imanje (seoski zakon iz Karamanije, 1525)	97
Sl. 44.	Bugarska kuća u Trijavni (XVIII vijek)	98
IV-4.	Francuski putopisac Pjer Leskalopje opisuje bugarske kuće nedaleko od Ruščuka	98
IV-5.	Kako izgledaju i kako su odjeveni ljudi koji žive nedaleko od Plovdiva (1553–1555)	98

IV-6.	Hrana i piće u Albaniji (oko 1810)	98
Sl. 45.	Soba u Arbanasima (XVIII vijek)	99
IV-7.	Putovanje po bugarskim selima (1761)	99
Sl. 46.	Žene peru rublje (Larisa, početak XIX vijeka)	100
Sl. 47.	Muškarci i žene s ostrva Paros sviraju i igraju	100
IV-8.	Drumovi i pošta u Albaniji za vrijeme osmanske vlasti (oko 1800)	100
IVc. Život u gradovima		101
IV-9.	Opis Beograda (1660)	101
Sl. 48.	Turčin jaše konja natovarenog velikim koševima za voće i povrće	103
Sl. 49.	Povorka pekara u Carigradu (1720)	103
IV-10.	Rezidencija vlašskog kneza Konstantina Mavrokordata, kako je prikazuje francuski putopisac Flaša (polovina XVIII vijeka)	103
IV-11.	Povelja bakalskog esnafa u Moskopolju (1779)	104
IV-12.	Šegrtski ugovor na ostrvu Skiros (1793)	104
Sl. 50.	Osmanska đeca/djeca na vrtešci tokom proslave Bajrama	104
IV-13.	Fetva Ebus-Suuda o zatvaranju kafedžinica širom Carstva (druga polovina XVI vijeka)	105
IV-14.	Kafanska pjesma iz Senja	105
IV-15.	Evlija Čelebija o beogradskoj baklavi (1660)	105
IV-16.	Jelovnik Ševkija mula Mustafe (Sarajevo, druga polovina XVIII vijeka)	106
IVd. Život na granici		106
IV-17.	Francuski putopisac Nikola de Nikole opisuje osmanske ratnike „delije“	106
Sl. 51.	Delija, osmanski ratnik (XVI vijek)	107
IV-18.	Institucija bratimljenja na bosanskoj granici (1660)	107
IV-19.	Osmanlije traže ljekara iz Dubrovnika (1684)	108
IV-20.	Pismo Šimuna Kozičića Benje, modruškog biskupa, papi Lavu X (1516)	108
IV-21.	Pismo Franje Krste Frankopana Gasparu Čolniću (1670)	108
IV-22.	Pjesma o Hrvatima koji haraju po Kladuši	109
IV-23.	Marko Kraljević pije vino uz ramazan	109
IV-24.	Pismo Petra Petrovića Njegoša Ali-Paši Rizvanbegoviću (vjerovatno iz 1843)	110
IV-25.	Uticaj hrišćana na Albance muslimanske vjere (oko 1800)	110
IVe. Život žene		110
IV-26.	„Carsko“ vjenčanje u XV vijeku	110
IV-27.	Žene u Albaniji (oko 1810)	111
IV-28.	Solidarnost među hrišćankama: mučeništvo sv. Filoteje (1589)	111
IV-29.	Statut ženskog sapundžijskog esnafa u Triki, u Tesaliji (1738)	111
Sl. 52.	Ugledna Atinjanka (1648)	112
IV-30.	Razvod u jednom selu kod Sofije (1550)	112
Sl. 53.	Turkinja s đecom/djecom (1568)	112
Sl. 54.	Turkinja u odjeći za izlazak, francuski crtež (oko 1630)	113
IV-31.	Kadija bilježi slučaj Kipranke koja se razvodi tako što prima islam (1609)	113
Sl. 55.	Đevojka/djevojka iz brdskih krajeva na severu/sjeveru Albanije (početak XIX vijeka)	113
IV-32.	Kadija bilježi slučaj muslimana koji se razvodi od hrišćanke (1610)	113
IV-33.	Janjičar čini preljubu s muslimankom u Carigradu (1591)	114
IV-34.	Ledi Meri Vortli Montegju o osmanskim ženama (1717)	114

Peto poglavlje: Faktori krize	117
Va. „Prirodne“ nepogode	117
V-1. Glad u Carigradu (1758)	117
V-2. Zemljotres u Carigradu (1766)	118
V-3. Kuga u Bukureštu (1813)	118
Vb. Politička kriza u Carigradu	119
V-4. Rješenja za krizu osmanske države u Koči-begovim memoarima (oko 1630)	119
V-5. Poslanici moldavskog kneza Konstantina Mavrokordata objašnjavaju zašto su u Carigradu morali da podmite više ljudi (1741)	119
Vc. Ratovi, pobune i seobe	120
V-6. Seljani bježe u grad (1665)	120
V-7. Pobuna Mehmed-age Bojadžiolgla na Kipru (oko 1680)	120
V-8. Izvještaj papi o pobuni u Čiprovcima (1688)	121
V-9. Srbi bježe u strahu od osmanske odmazde (1690): svjedočenje đakona Atanasija Srbina	122
V-10. Izvještaj mletačkog generalnog providura za Dalmaciju o uticaju Šćepana Malog u Crnoj Gori 1767. godine	122
V-11. Moldavska buna protiv Osmanlija (1711)	123
V-12. Habsburški oficir u dnevniku opisuje opsadu Dubice (1788)	123
V-13. Rizici putovanja kroz Albaniju (oko 1800)	124
V-14. Kako je Hromi Ibrahim provalio u Kazanlik (1809)	124
V-15. Pismo Petra Petrovića Njegoša Josipu Jelačiću (3. jun 1849)	125
V-16. Niz katastrofa u priči bugarskog učitelja Todora iz Pirdopa kraj Sofije (1815–1826)	125
V-17. Molba sultanu da postavi Huseina Gradašćevića u rang vezira	125
V-18. Leopold Ranke o Huseinu Gradašćeviću	126
Bibliografija	127
Bilješke o koordinatorima projekta	130
Bilješke o saradnicima	132
Nastavnici koji su učestvovali u pripremi priručnika	133
Mapa: Osmansko carstvo i Evropa 1600. godine	134/135
Ocijenite ovu knjigu	136

Osmansko carstvo jedna je od glavnih političkih sila koje su tokom veoma dugog perioda uticale na istoriju jugoistočne Evrope. Od XIV pa sve do početka XX vijeka osmanska država bila je najveća politička organizacija u ovom regionu.

Međutim, to nije jedini razlog zbog kojeg proučavamo osmansku istoriju jugoistočne Evrope. Osmansko carstvo važno je zbog načina na koji narodi jugoistočne Evrope određuju svoj identitet. Upravo zato što su se borili protiv Osmanlija, ovi narodi sebe smatraju dijelom hrišćanske Evrope. Osim toga, osmanska vlast često se okrivljuje i za ekonomsku zaostalost i haotičnu političku situaciju kakve i dan-danas možemo zateći u mnogim zemljama jugoistočne Evrope. No, mi ovđe/ovdje nećemo razmatrati da li su Osmanlije krive za ove pojave ili nijesu: ova i mnoga druga pitanja moći ćemo da sagledamo u objektivnijem svjetlu ako se pobliže pozabavimo različitim svjedočanstvima iz osmanskog perioda naše zajedničke istorije.

Postoji još jedan razlog zbog kojeg treba nanovo da se posvetimo osmanskoj istoriji. U posljednjih nekoliko decenija, proučavanje Osmanskog carstva doživjelo je neobično jak zamah, i to ne samo u Turskoj i zemljama jugoistočne Evrope nego i u zapadnoj Evropi, u SAD, pa čak i u Japanu. Istoričarima su odnedavno dostupni novi izvori građe, kojima se može pristupiti i preko starih i preko novih metoda, pa je predstava o Osmanskom carstvu sada sadržajnije, potpunija i nešto objektivnija. Osim toga, neke stvari koje su ranije važile za nesporne činjenice sada su, zahvaljujući ovim novim saznanjima, dovedene u pitanje ili su čak odbačene.

Često se kaže da je Osmansko carstvo bilo turska država. Istini za volju, osnivači osmanske države i dinastije jesu bili turskog porijekla, ali se osmanska država širila s novim osvajanjima i s vremenom obuhvatala mnoge narode koji su govorili različitim jezicima i bili različite vjere. Štaviše, i samu vladajuću klasu u Osmanskom carstvu činili su tokom većeg dijela njegove istorije ljudi iz različitih etničkih grupa. Od „klasičnog doba“ Mehmeda II i Sulejmana pa do jačanja nacionalizma u XIX vijeku čak su i sami pripadnici vladajuće klase pod „Turcima“ podrazumijevali proste i nepismene seljake iz Male Azije s kojima nijesu htjeli da imaju ništa. Zato predstavnici osmanske vlasti i učeni ljudi svoju državu nikad i nijesu zvali Turskom, nego devlet-i aliye, Visoka porta, ili devlet-i ali-Osman, država Osmanove loze. Kao i u većini drugih srednjovjekovnih i ranih novovjekovnih država, i ovđe/ovdje lojalnost je dinastiji bila važnija od pripadnosti etničkoj grupi.

I predstava o „osmanskoj despotiji“ osporena je u novijim istorijskim istraživanjima. Najvažniji argument koji obara tezu o „osmanskoj despotiji“ jeste to što se osmansko društvo tokom svoje duge istorije i te kako mijenjalo. Tačno je da su sultani, bar tokom „klasičnog doba“, imali neograničenu vlast i da su kontrolisali sve što se dešava širom svih osvojenih oblasti. Međutim, carevinu koja se prostirala na tri kontinenta nije bilo lako nadgledati, naročito s onako ograničenim tehničkim sredstvima kakva su postojala u poznom srednjem vijeku i na početku novog doba. Čak je i slavni sistem timara, zahvaljujući kojem su sultani mogli da kontrolišu najznačajniji dio vojske, zapravo bio samo sredstvo kakvo se koristilo u svim razvijenijim poljoprivrednim društvima s nešto većom teritorijom i stanovništvom, sredstvo, dakle, kojim se na lokalnom nivou postizalo ono što se, s obzirom na nizak stepen razvoja novčane privrede, nerazvijen saobraćajni sistem i nerazvijen sistem komunikacije, nije moglo postići na nivou čitave zemlje – naime, uspostavljanje vlasti širom zemlje, a preko grbače seljaka, kako bi se očuvali red i mir i kako bi se obezbijedio prenos svakog proizvedenog viška u ruke same vladajuće elite. Ni sultanova kontrola nad timarima ni njegov monopol na vatreno oružje (Osmansko carstvo možemo smatrati „barutnim carstvom“, mada to važi i za neke druge velike države na početku novog vijeka) nijesu uspjeli da prežive krizu kakvu je donio kraj XVI vijeka.

Dalje, koliko god da su tvrdili da imaju apsolutnu vlast, i sultani su, kao i većina drugih samodržaca u Aziji, Evropi i drugde/drugdje u svijetu, morali da poštuju ograničenja kakva im je nametao Božji zakon – u osmanskome slučaju, šerijat. Sultan je o ova ograničenja ponekad mogao da se ogluši uz pomoć šejh-el-islama, vrhovnog vjerskog poglavara, ali to nam samo kazuje da je sultan i te kako bio svjestan toga da ipak nema neograničenu moć. Jednostavnije rečeno, „despotska“ vlast osmanskih sultana teorijski je zavisila od Boga, a praktično od okolnosti kakve vladaju među ljudima.

Razlika između društava i stanovništva jugoistočne Evrope, s jedne, i osmanskih osvajača/tlačitelja, s druge strane, okosnica je mnogih naših nacionalnih verzija istorije. Nema nikakve sumnje u to da je i tokom osvajanja i tokom duge osmanske vladavine sukoba bilo mnogo, i da su vlastodršci umjeli biti i okrutni. Pa ipak, čitavu istoriju jugoistočne Evrope od XIV do XX vijeka ne čine samo sukobi. Kao i u mnogim drugim društvima kojima vlada nadnacionalna i multikonfesionalna carska država, ljudi se nijesu samo opirali već su i tražili načina da se prilagode istorijskoj situaciji, da stvore bolju budućnost i za sebe i za zajednicu kojoj pripadaju. Ponekad je u tom cilju valjalo „pregovarati“ s vlastodršcima, a ponekad i aktivno saradivati s njima kako bi se stekle lične ili kolektivne povlastice. Ponekad je valjalo pokoriti se vlastima, ali ponekad je trebalo odabrati ovaj ili onaj vid aktivnog ili pasivnog otpora. A to, opet, znači da je svakodnevnica često bila važnija od velikih političkih pitanja. Noviji radovi nam kazuju mnogo toga o praktičnim aspektima života u jugoistočnoj Evropi za vrijeme osmanske vladavine, po čemu vidimo i da je on u velikoj mjeri bio sličan svakodnevnom životu u drugim regionima Evrope istog tog doba, vidimo da unutar jugoistočne Evrope postoje mnoge sličnosti, ali i razlike od jednog kraja do drugog.

Kad poredimo zaključke do kojih su došli autori novijih historiografskih radova, vidimo kako predstava o istorijskoj „specifičnosti“ jugoistočne Evrope pod osmanskome vlašću polako gubi svoj osnov, i sve više otkrivamo sličnosti našeg regiona s drugim regionima, ali i s društvom u kom trenutno živimo. Naravno, razlike i dalje postoje, i njih ni ti noviji radovi ne negiraju, ali prosto ih nema toliko da bismo čitavu jugoistočnu Evropu za vrijeme Osmanskog carstva mogli da proglasimo neakvim egzotičnim rezervatom. Na osnovu tih razlika bolje možemo da shvatimo kompleksnost društava i u prošlosti i u sadašnjici, što u stvari i jeste jedan od osnovnih zadataka istorijskog znanja, i to ne samo ovđe/ovdje.

U ovom priručniku željeli smo da motivišemo nastavnike, učenike i naučnike da istoriju jugoistočne Evrope za vrijeme Osmanskog carstva pogledaju na nov način. Da bismo izbjegli preklapanja ove knjige s drugim priručnikom, priručnikom o nacijama i državama u jugoistočnoj Evropi, ovđe/ovdje se nijesmo bavili posljednjim vijekom Osmanskog carstva, već smo se zaustavili na kraju XVIII vijeka i naveli svega nekoliko dokumenata s početka XIX vijeka. No, i uz ovo ograničenje, pokazalo se da je na ovako malo strana gotovo nemoguće prikazati sve aspekte i pojedinosti pet vjekova pozne srednjovjekovne i rane novovjekovne istorije jugoistočne Evrope. Morali smo da se držimo dogovorenih prioriteta i da vršimo strogu selekciju. Neke smo aspekte, koliko god oni bili važni, ili u potpunosti preskočili ili smo ih samo ovlaš naznačili. U izboru originalnih dokumenata oslanjali smo se na naše saradnike i trudili se da damo nepristrasnu sliku, i u geografskom i u tematskom smislu. Pa ipak, znamo da će neki korisnici ovog priručnika poželjeti da upotrijebe i druge tekstove i ilustracije. Ako to bude tako, onda će naš cilj biti ostvaren – jer mi i želimo da motivišemo nastavnike, učenike, pa i istoričare od struke, da postanu svjesni bogatstva i kompleksnosti istorije ovog regiona u vrijeme osmanske vladavine.

Hronologija

Osmanski sultani	Politički procesi	Politički i vojni događaji	Teritorija	Društvo i kultura	Značajni događaji van Osmanskog carstva	
Osman I (1281–1324)	Oko 1300. do 1345. godine: početak širenja osmanske vlasti na ševerozapad/ sjeverozapad Male Azije, a na račun Vizantijskog carstva; u ovom periodu osmanski emirat bori se za prevlast s drugim turskim emiratima u Maloj Aziji; ulema, sloj islamskih učenjaka, polako se integriše u osmanski politički sistem	1302 – Osman odnosi pobjedu nad Vizantijom kod Bafeona			1307 – Kraj sultanata Rumskih Seldžuka; turski emirati u Maloj Aziji postaju direktni vazali mongolske (ilhanidske) države u Persiji	
Orhan (1324–1362)			1326 – Osvajanje Burse (Burse), poslije koje padaju i Nikeja (Iznik, 1331) i Nikomedija (Izmit, 1337)	Vizantijski gradovi polako postaju osmanski (pretežno muslimanski); tokom XIV i XV vijeka slično se dešava i u Maloj Aziji i na Balkanu	1335 – Raspad Ilhanidskog carstva; osmanski emirat postaje nezavisan	
				1339 – Orhanova džamija u Bursi, prva džamija s osnovom u vidu slova T	1337–1453 – Stogodišnji rat između Francuske i Engleske	
			1345 – Prvi angažman osmanske vojske u Evropi, na strani budućeg vizantijskog cara Jovana VI Kantakuzina (vladao 1347–1354)	1345 – Osvajanje emirata Karesija, uključujući tu i istočnu obalu Dardanela		1341–1354 – Građanski rat u Vizantiji
					1346–1347 – Kuga iz Kafe stiže u jugoistočnu Evropu i pogađa veliki dio ovog regiona	1345–1353 – Velika epidemija kuge, crne smrti, širom Azije, Evrope i ševerne/ sjeverne Afrike

	1354–1402 – Širenje Osman-skog carstva na jugoistočnu Evropu; tokom ovog perioda, turska pogranična plemena tek su počela da se integrišu u os-manski politički sistem, pa su često još uvijek ratovala za svoj račun. Os-manlije su prib-jegavale različitim političkim meha-nizmima ekspanzi-je: sklapali su ugo-vore s postojećim državama jugoistočne Evrope (koje su postajale vazalske), skla-pali bračne saveze, prosto anekti-rali određene teritorije i svojim ratnicima dijelili timare, zemljišne posjede/posjede, naseljavali Turke iz Male Azije itd. U posljednjoj de-ceniji XIV vijeka, sultan Bajazit sve je više insistirao na integrisanju ovih grupa u Carstvo, što je među Tur-cima u Maloj Aziji, ali i među dru-gima, dovelo do nezadovoljstva.		1354 – Osvajanje Galipolja		1355 – Umire car Stefan Dušan (1331–1355), Srbija počinje da slabi
Murat I (1362–1389)			1361–1369 – Osvajanje Trakije, uključujući tu i Jedrene		
		1371 – Osmanska vojska pobjeđuje srpsku na Marici	Sedamdesete i osamdesete godine XIV vijeka – osvajanje Makedonije i djelova Grčke i Albanije	1378–1391 – Zelena džamija, Iznik	1370–1405 – Vladavina Timur-Lenka
Bajazit I (1389–1402)		1389 – Prva bitka na Kosovu; Osmanlije odnose pobjedu nad koalicijom koju predvodi srpski knez Lazar; Srbija postaje vazal Osmanskog carstva	1390–1391 – Prva osmanska aneksija turskih emirata na jugozapadu Male Azije (Saruhan, Ajdin, Menteše, itd.)		1385 – Savez Poljske i Litvanije
		1396 – Bitka kod Nikopolja; Bajazit I nanosi poraz krstaškoj vojsci pod vođstvom Sigismunda Luksemburškog, kralja Ugarske	1396 – Aneksijom Vidina Bugarska konačno pada pod osmansku vlast		
			1397–1398 – Bajazit I dovršava osvajanje većeg dijela Male Azije		
1402–1413. Bajazitovi sinovi se bore za vlast		1402 – Bitka kod Angore/Ankare; Timur Lenk nanosi poraz Bajazitu I i zarobljava ga	1402 – Timur ponovo uspostavlja nekoliko turskih emirata u Maloj Aziji	1403–1414 – Stara džamija, Jedrene	
Mehmed I (1413–1421)	Postepeno jačanje i brižljivo restau-risanje osmanske države; ponovna ali obazriva eks-panzija i na Balka-nu i u zapadnom dijelu Male Azije	1419–1420. – Osmanska osvajanja na donjem toku Dunava; Vlaška postaje vazalska država	1419–1420. – Osvajanje Dobrudže, Ćurđeva i Turnua	1416 – Pobuna šejha Bedredina; poraziće ga Mehmed I	

Murat II (1421–1451, s prekidom 1444–1446)			1425–1428 – Konačna aneksija jugozapadnog dijela Male Azije (emirata Ajdin, Menteše, Teke, Germijan i dr.)	1421–1437 – Muratov kompleks u Bursi, ukrašen keramikom iz Tabriza	
			1430 – Solun pada pod osmansku vlast		
			1439 – Osmanlije prvi put osvajaju Srbiju		1439 – Na saboru u Firenci vizantijski car Jovan VIII pristaje na uniju pravoslavne crkve s rimokatoličkom, a zauzvrat traži krstaški rat protiv Osmanlija
	Vidjevši Ugre s vatrenim oružjem, Osmanlije i same počinju da ga koriste, mada ne sistematično	1443 – Ugarski pohodi na Balkanu; uspješan ustanak Albanaca pod vođstvom Skenderbega (Đurđa Kastriota)	1443 – Osmanlije predaju Srbiju i Albaniju		
	1444 – Novi ugarski pohodi na Balkanu, poraz kod Varne				
	1448 – Druga kosovska bitka, Osmanlije odnose pobjedu nad ugarskom vojskom, koju predvodi Janoš Hunjadi (Sibinjanin Janko)				
Mehmed II (1444-1446, 1451-1481)	Osmanska država postaje prava organizovana carevina („zlatno doba“ Osmanskog carstva); uspostavljanje stroge dvorske i		1453 – Osvajanje Carigrada	Carigrad postaje glavni grad osmanske države, Istanbul;	1453 – Stogodišnji rat završava se pobjedom Francuza

<p>društvene hijerarhije; pripadnici starog plemstva, koje je i osnovalo carstvo, bivaju razvlašćeni, a nerijetko i pogubljeni, uz pomoć kapi kulara, sultanovih robova koji su primili islam; najveći dio zemljišnih poseda/posjeda prelazi u vlasništvo sultana i dijeli se kao timar, feud; upotreba prve generacije vatrenog oružja (Osmansko carstvo često se naziva i „barutno“)</p>	<p>1456 – Janoš Hunjadi nanosi poraz Osmanlijama kod Beograda</p>	<p>1455–1456 – Moldavija postaje vazalska država</p>	<p>crkva Svete Sofije postaje džamija; grade se Topkapi saraj (sve do 1478. godine), zatvorena tržnica (bezistan) i nekoliko džamija (među njima i Fatihova džamija, 1463–1470)</p>	<p>1455 – Gutenberg štampa Bibliju</p>
		<p>1459 – Konačni pad Srbije</p>	<p>1460 – Osvajanje Atinskog vojvodstva, Mistre i većeg dijela Moreje</p>	
		<p>1461 – Osvajanje vizantijskog Trapezuntskog carstva</p>	<p>1454 – Patrijarh Genadije osniva Carigradsku bogosloviju</p>	
	<p>1463–1479. – Osmansko-mletački rat</p>	<p>1463 – Osvajanje većeg dijela Bosne</p>		<p>1462–1505 – Vladavina Ivana III u Moskvi; on svojoj kneževini pripaja druge kneževine, tako da Rusija stiče nezavisnost od Zlatne horde (1480)</p>
		<p>1468 – Osvajanje Karamanije, u Maloj Aziji</p>		
	<p>1473 – Osmanlije kod Otlukbelija odnose pobjedu nad Uzun Hasanom; učvršćivanje osmanske vlasti u Anadoliji</p>	<p>1470 – Osvajanje Negroponta (Eubeje)</p>		
	<p>1475 – Bitka kod Vašlujaja; moldavski knez Stefan Veliki (1457–1504) nanosi poraz Osmanlijama</p>	<p>1475 – Osmanlije osvajaju Kafu, đenovsku koloniju na Krimu; Tatarski hanat na Krimu postaje vazalska pokrajina Osmanskog carstva</p>	<p>1476 – Prva knjiga na grčkom jeziku štampa se u Milanu (Konstantin Laskaris, <i>Επιτομή των οκτώ του λόγου μερών</i>)</p>	<p>1469–1492 – Vladavina Lorenca di Medičija u Firenci; vrhunac renesanse</p>
		<p>1479 – Osvajanje većeg dijela Albanije</p>		
		<p>1480 – Osmanlije osvajaju Otrant, na jugu Italije; predaju ga 1481. godine</p>		

Bajazit II (1481–1512)	Smirivanje unutrašnjih sukoba do kojih je došlo za vrijeme vlasti Mehmeda II, uz očuvanje centralističke organizacije carstva i njenih prednosti		1483 – Osvajanje Hercegovine		
			1484 – Osvajanje Hilije i Belgoroda Dnjestarskog (Akermana); Moldavija gubi prilaz Crnom moru	1492 – Protjerivanje sefardskih Jevreja iz Španije; veći dio njih nailazi na dobrodošlicu u Osmanskom carstvu, pa se tu i naseljava;	1489 – Kipar postaje mletačka teritorija
		1499–1503 – Osmansko-mletački rat	Osvajanje mletačkih uporišta u kontinentalnom dijelu Grčke i u Albaniji	1493 – Prva jevrejska štamparija u Carigradu, osnovali je sefardski Jevreji izbjegli iz Španije;	1492 – Kolumbo otkriva Ameriku
				1493 – Prva slovenska štamparija u jugoistočnoj Evropi na Cetinju (pod mletačkim uticajem); tokom XVI vijeka slovenske štamparije osni-vaju se i u Vlaškoj (1508), Bosni, Srbiji i Transilvaniji, ali većina njih radi veoma kratko	1494 – Francuski pohodi na Italiju; početak italijanskih ratova 1497–1498 – Vasco da Gama otkriva morski put od Portugala do Indije
			1496. godine – Prisajedinjenje zaleđa Crne Gore Osmanskom carstvu, priobalje Crne Gore ostaje pod upravom Mletaka	1493 – Prva štamparija u Slovena. Cetinje, Crna Gora	
			1499–1540 – Osvajanje Like i dijelova Dalmacije	1505 – Džamija Bajazita II u Carigradu	1502 – Osnivanje safavidske dinastije u Persiji; Persija postaje šiitska
Selim I (1512–1520)	Oštro suzbijanje propersijskog otpora u Anadoliji, znatno proširenje teritorije ka Bliskom istoku, čime je dodatno ojačana islamska komponenta Osmanskog carstva	1514 – Bitka kod Čaldirana, velika pobjeda Osmanlija nad Persijancima	1514–1515 – Prisajedinjenje istočnog dijela Male Azije		1517 – „95 teza“ Martina Lutera u Vitenbergu, u Njemačkoj; početak reformacije
		1516 – Bitka kod Mardž Dabika, velika pobjeda Osmanlija nad Mamelucima	1516–1517. – Osvajanje Sirije, Palestine i Egipta; osmanski protektorat nad Mekom i Medinom		1519 – Karlo V izabran za rimsko-njemačkog cara; pošto je od 1516. bio i kralj Španije, Karlo V, izdanak

			1519 – Alžir priznaje osmansku vlast		loze Habsburgovaca, postaje jedan od glavnih protivnika Osmanskog carstva
Sulejman I Zakonodavac (1520–1566)	Vrhunac osmanske moći; širenje teritorije i u Evropi i u Aziji, kombinovanjem vojne sile i žive diplomatske aktivnosti; sistematizovanje osmanskog zakonodavstva i uprave		1521 – Osvajanje Beograda	1526 – Piri-reis (1465–1554) piše Kitab-i-Bahriye, Knjigu o pomorstvu, u kojoj sažima ukupno pomorsko iskustvo svoje epohe; 1513. sačinio je i detaljnu pomorsku mapu, na kojoj je prikazao i Ševernu/Sjevernu i Južnu Ameriku	1519–1522 – Magelan pošao na prvo putovanje oko svijeta
			1522 – Osvajanje Rodosa		1526 – Početak Mogulskog carstva u Indiji
		1526 – Bitka kod Mohača, velika pobjeda nad Ugrima			
		1529 – Početak osmansko-habsburškog sukoba u Ugarskoj; prva neuspješna opsada Beča	1534–1535 – Osvajanje Iraka		
		1538 – Uspješan pohod Osmanlija na Moldaviju	1538 – Aneksija Bendera (Tigine)	1538 – Sinan, poznat i kao Mimar Sinan (1490–1588), postaje glavni carski graditelj; osmanska arhitektura nalazi se na vrhuncu; polovinom XVI vijeka reformacija se širi na Ugarsku i Transilvaniju; Saksonci nastanjeni u Transilvaniji primaju luteransku vjeru, a velik broj Ugara kalvinističku	
		1541 – Novi Sulejmanov pohod na Ugarsku	1541 – Osvajanje centralne Ugarske (budimske kneževine); Transilvanija postaje vazalska kneževina		
				1543 – Kopernik objavljuje svoje djelo <i>De revolutionibus orbium coelestium</i> (O kruženju nebeskih tijela)	
				1545–1563 – Tridentski koncil, reforme unutar katoličanstva	

			1551–1552 – Aneksija Banata	1550–1557 – Mimar Sinan gradi Sulejmanovu džamiju u Carigradu	1551–1556 – Rusi osvajaju tatarske hanate Kazanj i Astrahan
		1555 – Osmansko-persijski mir u Amasiji, stabilizuje se istočna granica Osmanskog carstva		1555 – Prva knjiga štampana na albanskom jeziku (u Italiji): Mešari, dom Đona Bazukua	1555 – Augzburški vjerski mir
				1557 – Obnova srpske pravoslavne patrijaršije u Peći	1556 – Karlo V abdicira; Habsburško carstvo dijeli se na nasljednike iz španske i austrijske nasljedne linije
			1566 – Osmanlije osvajaju ostrvo Hios	1567 – Prva jermenska štamparija u Carigradu	1562–1598 – Vjerski ratovi u Francuskoj
Selim II (1566–1574) Pijanica		1571 – U bici kod Lepanta mornarica Svete lige porazila osmansku	1570–1571 – Osvajanje Kipra	1569–1575 – Mimar Sinan gradi Selimovu džamiju u Jedrenu 1580 – Poštujući pritužbe vjerskih vođa, sultan daje naredbu da se sruši opservatorija u Carigradu	1566 – Početak ustanka protiv Španaca u Nizozemskoj
Murat III (1574–1595)	Finansijska kriza, akča devalvira, velika inflacija; ozbiljna kriza Osmanskog carstva; zbog dugih ratova protiv Habsburgovaca i Persije zemlja se našla u finansijskim teškoćama, a tradicionalna vojna organizacija, naročito konjica, počela je da slabi; zato se sve češće pribjegava plaćenicima, a zemljišni zakup se povećava	1578–1590 – Iscrpljujući rat s Persijom	Osvajanje Azerbejdžana i nekoliko persijskih pokrajina	1583–1586 – Muratov kompleks u Manisi	1587–1629 – Vladavina Abasa I u Persiji, dinastija Safavida je na vrhuncu moći

Mehmed III (1595–1603)		1593–1606 – Težak, iscrpljujući rat protiv Svete lige, predvođene austrijskim Habsburgovcima; pobuna u rumunskim kneževinama (1594)		1596–1609 – Bune dželalija u Maloj Aziji	1588 – Engleska mornarica nanosi poraz španskoj armadi
					1598 – Nantski edikt, kojim se dozvoljava kalvinistička vjeroispovijest
Ahmed I (1603–1617)		1602–1612 – Rat s Persijom	Osmanlije gube teritorije osvojene 1578–1590: ovo su ujedno prvi veći teritorijalni gubici koje će Osmansko carstvo pretrpjeti	1609–1616 – Sultan Ahmedova džamija (Plava džamija) u Carigradu	1603 – Umire Elizabeta I (1558–1603); Džejs Stjuart, škotski kralj, postaje i kralj Engleske, čime su ova dva kraljevstva konačno ujedinjena
		1606 – Mirovni ugovor kod Žitva-Toroka, sklopljen s austrijskim Habsburgovcima			1613 – Dinastija Romanovih u Rusiji
Mustafa I (1617–1618)					
Osman II (1618–1622)	Zbog pokušaja unutrašnjih reformi dolazi do pobune janjičara, koji svrgavaju sultana i ubijaju ga	1620–1634 – Rat s Poljskom i Litvanijom oko kontrole nad Moldavijom			1618–1648 – Tridesetogodišnji rat
Mustafa I (1622–1623)					
Murat IV (1623–1640)	Stroge mjere, ponovno uvođenje reda i zakona	1623–1639 – Rat s Persijom; porazi u bitkama protiv Abasa I, ratni pohodi Murata IV, mirovni sporazum u Kasr-i-Širinu (1639), Osmansko carstvo se vraća u granice od 1555. i 1612. godine		1627 – Patrijarh Kiril Lukari osniva grčku štampariju u Carigradu; po patrijarhovom pogubljenju, Osmanlije je zatvaraju 1638. godine	
				1635 – Revanski paviljon u Topkapi saraju	

Ibrahim I (1640–1648) Ludi		1645–1669 – Iscrpljujući rat s Mlecima	Osvajanje Krita (okončano tek 1669)		1640 – Početak engleskog građanskog rata između kralja i parlamenta
Mehmed IV (1648–1687)	Poslije nekoliko godina unutrašnjih nemira, veliki veziri iz porodice Koprulu (Ćuprilić) uspjevaju da učvrste svoj položaj, da ponovo uspostave red u zemlji i da pokrenu nova teritorijalna osvajanja	1656 – Mehmed- paša Ćuprilić imenovan za velikog vezira i dobija punomoć da vlada carevinom		1648–1657 – Čuveni osmanski geograf i istoričar Katib Ćelebija (1609–1657) piše zemljopisnu raspravu <i>Cihannüma (Karta svijeta)</i>	1648 – Pobuna Kozaka u Ukrajini pod vođstvom atamana Bogdana Hmeljnickog; kriza u Poljskoj i Litvaniji
		1661 – Fazel Ahmed-paša Ćuprilić nasljeđuje svog oca na mjestu velikog vezira (1661–1676)		1665–1666 – Mesijanski pokret Sabataja Zevija	1655–1660 – Prvi nordijski rat 1661 – Početak vladavine Luja XIV, francuskog kralja (1643– 1715); vrhunac francuskog apsolutizma
		1672–1676 – Rat s Poljskom i Litvanijom	Osvajanje Podonja	1667 – Veliki zemljotres u kom je Dubrovnik znatno oštećen	
		1683 – Druga opsada Beča; austrijsko-poljska vojska nanosi osmanskoj težak poraz			
		1684 – Osnivanje Svete lige, koju čine Austrija, Poljska i Litvanija, Venecija i Papska država, a od 1686. i Rusija	1686–1687 – Austrijske trupe osvajaju Ugarsku i Transilvaniju		1685 – Opozvan Nantski edikt
					1687 – Isak Njutn piše <i>Philosophia naturalis principia mathematica (Matematički principi filozofije prirode)</i>

Sulejman II (1687–1691)	Poslije velikih monetarnih i fiskalnih reformi, Osmansko carstvo ponovo je u stanju da izdrži ratove		1688–1690. – Austrija privremeno osvaja Beograd i druge djelove Srbije	1690 – Pošto su Osmanlije povratile Beograd, počinje prva velika seoba Srba s juga Srbije i Kosova u Slavoniju i Ugarsku	1688 – Slavna revolucija u Engleskoj, Engleska postaje parlamentarna monarhija
					1689 – U Rusiji Petar I preuzima vlast (1682–1725)
Ahmed II (1691–1695)				1694 – Knez Konstantin Brančoveanu u Bukureštu osniva Grčku kneževsku akademiju; u XVIII vijeku slična ustanova osniva se i u Jašiju, u Moldaviji	
Mustafa II (1695–1703)	1695 – Reorganizacija zemljišnih posjeda/ posjeda, uvodi se doživotno vlasništvo nad zemljištem, tzv. malikane; zahvaljujući tom novom sistemu, plemićke porodice u provinciji jačaju i s vremenom stiču velika nasljedna imanja	1697 – U bici kod Sente Austrijanci nanose poraz Osmanlijama			
		1697 – Danilo Petrović Njegoš imenovan za mitropolita Cetinja (Crne Gore); postupno oslobađanje od otomanske vlasti i formiranje kneževine kojom vladaju kneževladike iz porodice Petrović Njegoš			
		1699 – Karlovački mir	Karlovačkim mirom Osmansko carstvo ustupa Ugarsku (sa Slavonijom) i Transilvaniju, Mlecima Moreju, Liku i neke djelove Dalmacije, Poljskoj Podonje, a Rusiji Azov	Oko 1700 – Dimitrije Kantemir (1673–1723), inače i kompozitor, piše raspravu o osmanskoj muzici i objavljuje zapise 353 instrumentalna komada	1700–1721 – Veliki ševerni/ sjeverni rat, velika pobjeda Rusije nad Švedskom kod Poltave (1709)
				1701–1714 – Rat za špansko nasljeđe	

<p>Ahmed III (1703–1730)</p>		<p>1710–1711 – Rat s Rusijom</p>	<p>Osmanlije uspijevaju da povrate Azov</p>		
	<p>Tzv. doba lala, u kojem dolazi do kulturne obnove, pokušaja unutrašnje reforme i do otvaranja prema zapadu, na čemu naročito radi Ibrahim-paša Nevşehirli (1718–1730); međutim, poslije pobune janjičara, Ibrahim-paša i sultan moraju da abdiciraju</p>	<p>1715–1718 – Rat s Mlecima i Austrijom; Osmanlije doživljavaju poraz, koji će biti zapečaćen Požarevačkim mirom</p>	<p>1715 – Osmanlije osvajaju Moreju, koja je dotad pod mletačkom vlašću</p>		
			<p>1716–1718 – Osmanlije predaju Austrijancima Banat, severnu/ sjevernu Srbiju i Olteniju (zapadnu Vlašku)</p>	<p>1720 – Knjiga svetkovina (<i>Surname-i Vehbi</i>), opis slavlja prilikom obrezivanja sultanovih sinova, napisao pjesnik Vehbi, ilustrovao sa 137 minijatura Levni (1673–1736)</p>	
			<p>1722–1725 – Posle nemira u Persiji, osvajanje Gruzije, Azerbejdžana i Širvana</p>	<p>1727 – Prvu osmansku štampariju osniva Ibrahim Muterika, u Carigradu; štamparija zatvorena po njegovoj smrti 1745. godine</p>	<p>1722 – Avganci prodiru u Persiju, kraj safavidske vlasti</p>
<p>Mahmud I (1730–1754)</p>	<p>Obazrive reforme, naročito u artiljeriji (zahvaljujući francuskom stručnjaku grofu De Bonevalu) i urbanizacija (više od 60 javnih česmi u Carigradu)</p>	<p>1730–1736 – Rat s Persijom</p>	<p>Osmanlije gube Gruziju</p>		<p>1733–1735 – Rat za poljsko nasljeđe</p>
		<p>1736–1739 – Rat s Rusijom i Austrijom, okončan Beogradskim mirom</p>	<p>Oltenija se vraća Vlaškoj, a severna Srbija pod okrilje Osmanskog carstva; Rusija ponovo dobija Azov</p>	<p>Druga seoba Srba u Banat i Ugarsku</p>	

		1743–1746 – Rat s Persijom		1746 – U Vlaškoj knez Konstantin Mavrokordat 1749. ukida kmetstvo; 1749. sličnu reformu sprovodi i u Moldaviji	1740–1786 – Vladavina Fridriha II u Pruskoj 1740–1748 – Rat za austrijsko nasljeđe 1748 – Monteskje, <i>Duh zakona</i> 1751–1780 – U Parizu izlazi <i>Enciklopedija</i> , u 35 tomova, najveće dostignuće evropskog prosvetiteljstva
Osman III (1754–1757)					1756–1763 – Sedmogodišnji rat
Mustafa III (1757–1774)	Poslije dužeg perioda mira i nemiješanja u sukobe u Evropi, Osmansko carstvo upušta se u rat s Rusijom, i tada na videlo/vidjelo izlazi sva njegova slabost, što će ubrzati njegovo dalje opadanje; moć ajana, lokalnih uglednika, raste, dok u provincijama slabi autoritet centralne vlasti	1768–1774 – Osmansko-ruski rat; ruska vojska okupira Krim, Moldaviju i Vlašku, ruska mornarica nanosi Osmanlijama poraz na Egejskom moru i podstiče pobune u Grčkoj i na čitavom Levantu		1766–1767 – Osmanske vlasti ukidaju Ohridsku arhiepiskopiju, Pečku patrijaršiju i Carigradsku patrijaršiju; grčki patrijarh u Carigradu dobija crkvenu vlast nad svim podanicima pravoslavne vjere koji žive u Evropi	1762–1796 – Vladavina Katarine II u Rusiji 1772 – Prva podjela Poljske
		1774 – Kučuk-kajnardžijski mir; Rusija se učvršćuje na ševernim/sjevernim obalama Crnog mora i postaje glavni zaštitnik pravoslavaca u Osmanskom carstvu	1774 – Krim više nije vazalska provincija Osmanskog carstva	1784 – U Carigradu se ponovo otvara turska štamparija	

Abdulhamid I (1774–1789)	Nastojanja da se uz pomoć Zapada, naročito Francuske, ponovo ojača osmanska vojna snaga; međutim, ratovi 1787–1792. pokazuju da ovi pokušaji nijesu urodili plodom		1775 – Osmanlije predaju Bukovinu (ševerozapadnu/sjeverozapadnu Moldaviju) Austriji		1775–1783 – Rat za nezavisnost u Americi
			1783 – Rusija anektira Krim		1780–1790 – Vladavina Josifa II u Austriji
Selim III (1789–1807)	Pokušaji vojne, finansijske, administrativne i političke reforme (nizam-icedid, novi sistem); reforma propada zbog unutrašnjih nemira i zbog otpora konzervativnih janjičara; u unutrašnjosti zemlje moć ajana dostiže vrhunac	1787–1792 – Rat s Rusijom i Austrijom, Osmanlije trpe teške poraze; Francuska revolucija i problematična situacija s Poljskom spašavaju Osmansko carstvo od ozbiljnijih teritorijalnih gubitaka			1787 – Ustav SAD
			1788–1792 – Rusija anektira Jedisan		1789 – Početak Francuske revolucije
			1798 – Zemaljski sabor izglasao <i>Zakonik opšti crnogorski i brđanski</i>		1793, 1795 – Druga i treća, konačna podjela Poljske
		1798–1799 – Francuski pohod na Egipat i Siriju			

PRVO POGLAVLJE

Širenje osmanske vlasti u jugoistočnoj Evropi

Osmanska ekspanzija otpočela je oko 1300. godine sa severozapada/sjeverozapada Male Azije i nastavila se sve do poznog XVII vijeka, tačnije do 1672. godine, kada je osvojena posljednja značajnija teritorija, Podolje (koje je u to vrijeme bilo pokrajina Poljske i Litvanije, a sada pripada Ukrajini). Tako je jedno malo polunomadsko stočarsko pleme postalo osnivač ogromne birokratizovane imperije koja se prostirala na tri kontinenta.

Najveći dio jugoistočne Evrope osvojen je u XIV i XV vijeku, s tim što su neki krajevi zauzeti tek kasnije (na primjer, Slavonija, Banat, Kipar, Krit), dok neki nikad nijesu potpali pod osmansku vlast (na primjer, Krf, Slovenija, djelovi Dalmacije i Hrvatske). Za narode u ovom regionu osmanska vladavina predstavlja veoma značajnu istorijsku činjenicu, koja je njihov život odredila i u neposrednom i u dugoročnom smislu. Istoričari su o tome imali različita, a ponekad i oprečna mišljenja, ali su istoriju uglavnom pisali sa stanovišta nacije, iako nacija u poznom srednjem vijeku uopšte nije bila glavni kriterijum razgraničavanja. Zato oni to doba uglavnom predstavljaju kroz niz junačkih podviga, kao hrabru borbu svog naroda protiv nadmoćnog neprijatelja, a o osmanskim osvajanjima pišu ili kao o katastrofi za svoj narod, pa i za čitavu evropsku civilizaciju, ili pak hvale mir koji je ova centralistička vladavina donijela. Međutim, drugi istoričari skreću nam pažnju na to da je čitav taj proces širenja bio daleko kompleksniji, da je u njemu nemoguće jasno razdvojiti etničke, vjerske i kulturne grupe, da je tokom njega bilo i velikih ratnih pohoda i sitnih čarki. A u praksi, na samom terenu, nijesu postojale one jasne granice koje su moderni istoričari tako lako povukli: osmanskim vlastima je, naime, dobra mreža saradnika bila jednako važna koliko i ratovanje. Junaštvo i poštovanost sastavni su dio ove priče isto koliko i okrutnost, patnja i prevare.

U ovom poglavlju ne želimo da damo detaljan prikaz osmanskih osvajanja i/ili otpora koji su pružali pojedini narodi: navodimo ograničen broj izvornih istorijskih dokumenata, kako bi učenici mogli da steknu makar okvirnu predstavu o kompleksnosti tog procesa, ali i o životu ljudi tog vremena i o različitim predstavama koje su oni imali o nekim istorijskim događajima.

Ia. Počeci osmanske države u Anadoliji

I-1. Orhan se ženi ćerkom tekfura¹ od Jar Hisara

Dio 13

U ovom dijelu reći ću kako su uzeli nevjestu, koja bješe kćer tekfura od Jar Hisara, kome su je dali i šta je s njom poslije bilo.

Gazi² Osman³ dade je svom sinu gazi-Orhanu⁴, nju kojoj ime bješe Ulufer Hatun. A Orhan je tad

već bio srčan mladić. [...] A kad osvojiše ova četiri utvrđenja [Biledžik, Jar Hisar, Inegol, Aja Nikolu], doniješe pravdu i jednakost toj pokrajini. I svi ljudi [iz tih sela] vratiše se i nastaniše gdje im je i mjesto. Život, činilo se, postade bolji no što je to bio pod nevjernicima. Jer, čuvši kako ovi nevjernici sad dobro žive, i ljudi iz drugih pokrajina počеше

¹ Tekfur ili tekfur, vlastelin, vladar manje oblasti sa stanovništvom hrišćanske vjere, čija će zemlja tokom vremena biti integrisana u Osmansko carstvo.

² Gazi(ja), ratnik, junak, borac za vjeru

³ Osman I, osnivač osmanske države, vladao od oko 1281. do 1324.

⁴ Orhan, osmanski vladar 1324–1362.

da pristižu. A gazi-Osman htjede vjenčanje kako bi svom sinu gazi-Orhanu doveo Ulufer Hatun za ženu. I tako i učini. Ulufer Hatun je gospa koja drži tekiju [derviški manastir] odmah pored bursanske tvrđave, nedaleko od vrelâ s toplom vodom. Ona je izgradila i most preko Uluferinog potoka. A po tom mostu potok je i dobio ime. I gazija Murat-han⁵ i Sulejman-paša⁶ njeni su sinovi. Obojici je otac Orhan-gazi. A kad je gospa umrla, sahranili su je zajedno s gazi-Orhanom unutar zidina bursanske tvrđave.

Aşikpaşa-zâde, str. 102

Aşik-pašina hronika jedna je od prvih hronika osmanske dinastije, ali ona je nastala u XV vijeku, dakle, više od sto godina poslije događaja koji se u njoj opisuju.

Zašto se Orhan-gazi oženio tekfurovom ćerkom? Zašto je odluku o toj ženidbi donio njegov otac? Zamisli sebe u Orhanovom položaju. Što su, po Aşik-paši, glavne osobine koje jedna osmanska gospa treba da ima?

I-2. Osvajanje Karadža Hisara i prvo čitanje hutbe u gazi-Osmanovo ime

Dio 14

U ovom dijelu reći ću kako je gazi-Osman uveo molitvu petkom u svoje ime i kako je to dočekano u gradu.

Kad je zauzeo Karadža Hisar, [mnoge] kuće u gradu bile su puste. A mnogi su pristizali iz Germijana i drugih krajeva. Tražili su od gazi-Osmara da im dâ dom. I tako njima Osman-gazi dade dom. I grad uskoro poče da cvjeta. I stadoše one mnoge crkve pretvarati u džamije. Pa čak i tržnicu izgradiše. I taj se narod [*kavim*, što može da znači i pleme] dogovori među sobom da obavlja molitve petkom, pa čak i kadiju zatraži. A bješe tu jedan sveti čovjek po imenu Dursun Faki. On je ovom plemenu služio

kao imam. I oni se njemu obratiše. Tada on ode gazi-Osmanovom tastu Edu Baliju i reče mu to. Ali, i prije no što je uspio da završi, dođe gazi-Osman. Ovaj ga upita to isto. Osman je razumio šta pleme hoće. Gazi-Osman reče: „Što god da imate a da treba da se uradi, uradite to.“ Dursun Faki reče: „O hane, treba nam sultanova dozvola.“⁷ Gazi-Osman na to reče: „Ja sam ovaj grad osvojio sabljom. Što je sultan imao s tim da sad njega treba da pitam za dozvolu? Isti onaj Bog koji je njemu dao sultanat meni je dao moju snagu i moj hanat. A ako mi zbog ovog barjaka štogod zamjera, neka zna da sam ja nosio svoj barjak u borbi protiv nevjernika. I ako mi kaže da je on od loze Seldžuka [*Âl-i Salçukvan*], ja ću mu reći da sam ja sin Goka Alpa. I ako kaže da je u ove krajeve stigao prije nas, reći ću mu da je moj đed/djed Sulejman-šah ovđe/ovdje stigao i prije njega.“ I tako pridobi onaj narod [pleme]. Dursunu Fakiu dade zvanje kadije i pravo da drži molitvu. Prva hutba čitana je na Karadža Hisaru. Tamo pročitaše i molitve za Bajram.

Aşikpaşa-zâde, str. 102–103

U islamskoj političkoj tradiciji, čitanje hutbe, propovijedi koju imam drži petkom i o bajramima, i to u vladarevo ime, znak je suverenosti, nezavisne državne vlasti. U ovoj hronici, pisanoj u XV vijeku, istorijska realnost događaja s početka XIV vijeka je iskrivljena: zapravo su Mongoli srušili Seldžučki sultanat još 1307. godine, dakle, prije nego što je Osman uspio da se proglasi suverenim. Osim toga, poslije 1307. godine Osman, a kasnije i njegov sin Orhan, plaćali su danak mongolskom ilhanatu u Persiji sve dok se ovaj nije raspao krajem tridesetih godina XIV vijeka.

Kako je Osman učvrstio svoju vlast? Koje nam informacije daju ova dva teksta o etničkom i vjerskom sastavu ševerozapadne/sjeverozapadne Anadolije uoči osmanskog osvajanja?

⁵ Murat I, osmanski vladar (1362-1389)

⁶ Sulejman-paša, najstariji Orhanov sin, poveo Osmanlije na prve pohode po Balkanskom poluostrvu i osvojio Galipolje 1354; umro 1357.

⁷ Dozvola seldžučkog sultana od Konije (Ikoniona), koji je formalno bio nadređen ratnicima iz pograničnih područja kakav je Osman.

Ib. Osvajanje Balkanskog poluostrva

I-3. Kako su sukobi među hrišćanskim državama na Balkanu olakšali prodor Osmanlija

Preživio je samo Amorat⁸, koji je bio mlad i neobuzdan i koji se svom silom borio protiv Bugara. Tražio je od Grkâ da ga propuste, ali su ga zaustavili mnogi brodovi i čamci koje je Kantakuzin⁹ imao i održavao kako bi obezbijedio sebi prolaz do Galipolja. Amorat, kao što smo rekli, morao je da krene preko mora. A kad je Kantakuzin uvidio da ne može da hrani vojnike na brodovima zato što nije bilo dovoljno hljeba ni svinjetine i zato što je carska riznica svakim danom bivala sve praznija, što je dukata i srebrnjaka bilo sve manje, porazmislio je o ovome i poslao glasnike u Trnovo, bugarskom caru Aleksandru¹⁰, i zatražio od njega da mu pomogne da nahrani vojsku kako bi mogao da sačuva prolaz do Galipolja. No čuvši ovo, Bugari stadoše da se rugaju i da ismijavaju Grke, da ih vrijeđaju i da im psuju žene i majke, i tako ih odbiše. Kad je to doznao, Kantakuzin zapade u tešku brigu i posla glasnike srpskim vladarima Urošu, despotu Uglješi i kralju Vukašinu ne bi li od njih dobio pomoć za svoju mornaricu. No i ovi, čuvši to, stadoše da se rugaju i da ismijavaju Grke, da ih vrijeđaju i da im psuju žene i majke, i tako ih vratiše nazad ne davši im ništa. Kad je to doznao, Kantakuzin zapade u tešku brigu, i više nije znao što da čini. Tad Kantakuzin posla glasnike i bugarskom caru i srpskim vladarima i reče im: „Nijeste nam htjeli pomoći, ali zažalícete zbog toga.“ A oni se ne obazriješe na njegove riječi, nego odvrtiše: „Kad Turci dođu do nas, mi ćemo se braniti.“ Tad Kantakuzin sklopi dogovor s Amuratom, zakleše se jedan drugom i razmijeniše pisma, koja se i dan-danas čuvaju, da Turci nikad ni na koji način neće učiniti ništa nažao Grcima u Romaniji¹¹. Turci se zakleše da će držati riječ, a Kantakuzin ih na to propusti do Galipolja.

Georgieva, Kitanov, str. 4–6

Anonimni pisac ove bugarske hronike iz XVI vijeka ima veoma neodređene i nepouzdanе podatke o istorijskim događajima s polovine XIV vijeka. Zapravo je Jovan Kantakuzin pozvao Osmanlije, koje je predvodio Sulejman, Orhanov sin i Muratov stariji brat, da mu pomognu u građanskom ratu protiv Jovana V Paleologa (1341–1391). U to vrijeme, Srbe je predvodio car Stefan Dušan (1331–1355), koji je iskoristio građanski rat u Vizantiji kako bi osvojio neke vizantijske teritorije.

Da li nepouzdanost podataka koje ovaj anonimni autor bugarske hronike koristi utiču na ubjedljivost njegovog prikaza? Ili misliš da on koristi netačne podatke zato što ima određenu namjeru, zato što ima „poruku“?

I-4. Ferman Murata I kojim se Evrenos-begu potvrđuje pravo da upravlja južnom Makedonijom (1386)

Uzvišenim carskim potpisom naređuje se sljedeće: Njegovom dostojanstvu, zaštitniku i osnivaču provincije, ponosu među plemenitim osvajačima, zapovjedniku ratnika za vjeru i istrebljenje nevjernih i naznabožaca, gaziji hadži Evrenos-begu, neka ga sreća uvijek prati, koji je zajedno s mojim bratom i gospodarem gazijom Sulejmanom prošao pokrajinu Rumeliju i osvojio zemlje. Za njegove usluge dodjeljujem mu: grad Džumurđinu, potom grad Ser sve do Bitolja i Biglište i Hrupište, koji će odsad biti jedan sandžak (s dohotkom od deset puta stotinu hiljada akči)¹², a koje je sve on zaslužio svojom sabljom. I naimenovao sam te za glavnog zapovjednika ovih zemalja i ovih boraca za vjeru i vojnika i zapovjedio ti: budi im odan gospodar. Samo, čuvaj se da te taština ne ponese pa da kažeš: „Ja sam otvorio i osvojio ove djelove Rumelije“, nego bolje znaj

⁸ Bugarski oblik Muratovog imena (Murat I, 1362–1389)

⁹ Jovan VI Kantakuzin, vizantijski car 1341–1354; bio je prinuđen da abdicira, potom se zamonašio i postao jedan od najvećih učenjaka poznog Vizantijskog carstva

¹⁰ Ivan Aleksandar, 1331–1371.

¹¹ Pod Romanijom treba podrazumijevati teritoriju Vizantijskog carstva.

¹² Akča (aspra), sitan srebrni novac, u upotrebi uglavnom od XIV do XVII vijeka.

da zemlju prvo ima Bog, a potom Prorok. A pod zapovjedništvom Boga svemoćnog i Proroka i njegovog zastupnika ona je data tebi.

Odbrani, I, str. 187–189.

Evrenos je jedan od prvih predvodnika akindžija, neregularnih pješadijskih jedinica koje ratuju za plijen. Ferman iz 1386. godine svjedoči o Muratovim nastojanjima da vođe ovakvih grupa, koje su u početku osmanske ekspanzije mahom ratovala za svoj račun, integriše u državni sistem.

Kako je Murat pokušao da pridobije Evrenos-begovu vjernost i da ga privoli na poslušnost?

I-5. Uloga lokalnih/domaćih saradnika u širenju osmanske vlasti na Balkanu

Prema predanju [*rivayet iderlerki*], zemlje koje drži Sosmanoz¹³ Aleksenderosov sin padaju na jedrensku stranu rijeke Dunav [Tuna]. Dok se približavamo Vlaškoj [Eflak], s druge strane Dunava je Vlaška, a s ove strane Sosmanozova zemlja. A ona zaista bješe lijepa i bogata. Davala je meda i maslaca i ovaca čitavom svijetu. I sve druge proizvode i dobrobiti imala je više od drugih pokrajina. A snažnih utvrđenja u njoj bilo je više od četrdeset.

[...]

Kako je Ali-paša¹⁴ stigao do tvrđave Provadije [Pravadi]?

Priča se da je Ali-paša, pokupivši vojsku, krenuo od Jedrena ne bi li stigao u Ajdos. Čelnik (subaša) Provadije, izvjesni Husein-beg, koji je zapravo bio nevjernik, ali je bio čuven sa svoje velikodušnosti, dočekao je pašu i poželio mu dobrodošlicu. Pružio mu je sve gostoprimstvo. Paša tad pređe potok Kamdži i stiže do tvrđave Čenek [Čenge]; tu zakonači, a šutradan/sjutradan se spusti nedaleko od Provadije. Odabra hiljadu boraca da prate Jahši-bega, sina Temur-tašovog, i posla ovog u Provadiju s riječima:

„Idi i vidi da li možeš da smišliš nešto da zauzmeš Provadiju.“ Tako Jahši-beg pođe i stiže do Provadije. Utaboriše se u blizini. Bila je zima. Padao je snijeg. Husein-beg se sažali na konje koje je valjalo skloniti od zime, pa ih, ne znajući zašto su povedeni, smjesti u taš-hisar [tvrđavu]. Čim su ušli u taš-hisar, oni se noću tajno probiše u kulu, čime osvojiše čitavu tvrđavu, i poslaše paši nekog Murata da mu prenese dobru vijest. Šutradan/sjutradan krenu i sam paša, stiže u Provadiju, dođe u tvrđavu i zapoše/zaposjede je, a mujezini zapjevaše molitve i službu Božju. A paša, pošto je naoružao i opremio tvrđavu, dođe i utabori se u Venčenu [Vefčen, Vefđen]. Spazivši ga kako dolazi, ljudi iz zamka doniješe mu ključeve svog utvrđenja. Potom su mu doneseni i predati i ključevi Madare i Šumena. Tad paša uđe u šumensku tvrđavu i ojača je.

Neşri, str. 245–247

Pisac ove osmanske hronike s početka XVI vijeka ističe zasluge osmanskih osvajača, a prelazi preko njihovih nagodbi s lokalnim moćnicima u istočnoj Bugarskoj; pa ipak, primjeri za njihovu saradnju lako se mogu naći i u ovom izvoru.

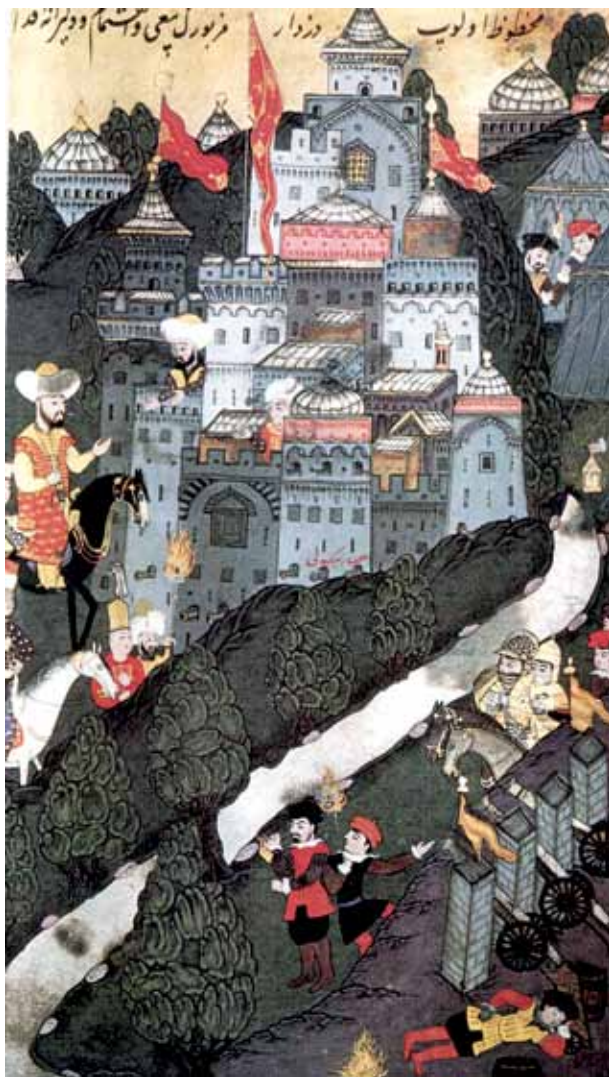

Što se dogodilo s hrišćanskim subašom u Provadiji po dolasku Osmanlija? Na kakav nas zaključak navodi ime „Husein-beg“? Da li je Husein-beg izdajica ili je žrtva „prevare“? Da li je on velikodušan, podmitljiv ili osećajan/osjećajan (pošto se sažalio na konje)? Ili sve to u isto vrijeme? Uporedi ono što je učinio Ali-paša i ono što je učinio Husein-beg. Ko je od njih dvojice vještiji političar i ratnik? Kako lične osobine istorijskih ličnosti utiču na istorijske događaje?

¹³ Ivan Šišman, bugarski vladar (car) od Trnova (1371–1395), sin Ivana Aleksandra (1331–1371)

¹⁴ Ali-paša Čandarlizade, sin Halila Hajredina paše, bio je, kao i njegov otac, vojni sudija, vojni zapovjednik, a potom i veliki vezir, od 1389. pa do smrti 1407. godine. Bio je izuzetno vješt u upravnim, diplomatskim i vojnim poslovima, i služio je, redom, trima gospodarima: Muratu I, Bajazitu I i Sulejmanu.

► **Sl. 1. Bajazit I pristizhe u pomoć opkoljenom Nikopolju uoči bitke s krstašima (1396); osmanska minijatura (oko 1584)**

Lewis, str. 292

❓ Zašto su hrišćani prikazani u odeždama tipičnim za XVI vijek? Pronađi još jedan predmet na ovoj minijaturi koji Osmanlije u XIV vijeku sasvim sigurno nijesu koristile. Kako je prikazan sultan a kako druge osobe, na primjer hrišćani? Zašto su ljudske figure tako velike u odnosu na ostatak pejzaža i građevine?

I-6. Kako se u XIV vijeku objašnjavala pobjeda Osmanlija nad hrišćanima

A. Grigorije Palama (1354)

Neki od njih [Turaka] mi priđuše, zapođenuše/ zapodjenuše razgovor, a kako bi nadoknadili slabost svojih argumenata, obrazložiše [naše] zatočeništvo time što je naša vjera neutemeljena.

Ovi se bezbožnici, omraženi od Boga i beščasni, razmeću time da su Romeje¹⁵ pobijedili zato što vole Boga; oni ne znaju da se ovaj svijet dolje valja u grijehu i da većim dijelom pripada onima koji svoje bližnje ugnjetavaju oružjem; zato su, sve do vremena Konstantinovog, koji je istinski vladao ljubeći Boga, idolopoklonici držali gotovo čitav svijet, a čak i poslije njega, i to zadugo, a drugi se od njih nijesu razlikovali nimalo, ili tek vrlo malo.

Phillipidis-Braat, str. 140–143

Grigorije Palama (1296–1359; proglašen za sveca 1368) bio je jedan od vodećih pravoslavnih teologa u XIV vijeku. On je branio isihazam i utemeljio ga teorijski, a bio je i mitropolit Soluna. Osmanlije su ga zatvorile 1354, pa je godinu dana proveo u zatočeništvu, da bi potom Srbi platili otkup za njega. Ovaj isečak/isječak dio je poslanice koju je Grigorije pisao svojoj braći po vjeri u Solunu, i u kom potvrđuje odanost svojoj vjeri.

B. Hans Šiltberger (1396)

Nevjernici kažu da oni hrišćanske zemlje nijesu osvojili zato što su moćni i mudri, niti zato što su odabrani i pobožni, već zato što među hrišćanima vlada grijeh, zloba i oholost. Zato je svemoćni Bog odredio njih da osvoje hrišćanske zemlje, i da osvoje što više njih, jer hrišćani svoje zakone nijesu uskladili s pravom, ni sa crkvenim ni sa svjetovnim, i jer oni svojim zakonima samo žele zaradu i korist, jer bogati, sa svojim dvorskim običajima, samo tlače siromašne, ne pomažu im i ne daju im ni imetak ni pravdu, a ne poštuju ni pravila vjere koju im je spasitelj zaostavio. Nevolje i bijedu koja ih snalazi naložio je sam Bog, zato što su nepravedni i zli.

Schiltberger, str. 133

¹⁵ Ovo je ime koje su za sebe i svoju državu koristili ljudi koje će historiografija od XVI vijeka nadalje zvati Vizantincima odnosno Vizantijom.

Hans Šiltberger učestvovao je u krstaškom pohodu 1396. godine i zarobljen je u bici kod Nikopolja. Njegove putopisne bilješke spadaju među najranije zapadnjačke spise o Osmanlijama.

Uporedi objašnjenja osmanskih pobjeda u tekstovima I-3 i I-6, i njihov moralni prizvuk. Što misliš o logičko-teološkoj argumentaciji na kojoj počivaju ovi tekstovi? Da li bi ona mogla biti relevantna i u naše doba?

I-7. Hrišćani timarnici u Arvanidu, albanskoj provinciji (1431/1432)

153 – Timar koji drži Petro, a koji se ženidbom orodio s pisarem Jorgijem, pa je tako timar i dobio. Pod našim [pokojnim?] sultanom¹⁶, od njega je [prvi?] jeo¹⁷ Omer od Saruhana. Pod našim sultanom¹⁸, timar je dat sadašnjem pošedniku/posjedniku, koji ima i povelju našeg sultana. Selo Lagos, šest domaćinstava, jedna udovica, [očekivani] prihod: 531 [akča].

Inalcık 1987, str. 59

Na početku svoje vlasti Osmanlije su se trudile da obezbijede podršku makar jednog dijela lokalne vlastele. Tako su uglednije velmože postajale vazali, i ponekad su čak morali da šalju sinove sultanu na dvor kao taoce (to je, na primjer, bio slučaj sa znamenitim Skenderbegom, čije je pravo ime bilo Đurađ Kastriot i koji je bio sin Đona Kastriota, velmože iz srednje Albanije). S druge strane, Osmanlije su hrišćanima nižeg plemstva dodjeljivale manje timare, što vidimo i iz ovog popisa. Kasnije, kada se osmanska vlast učvrstila, timare su dobijali samo muslimani.

U ovom tekstu hrišćanin postaje pošednik/posjednik timara prvobitno dodijeljenog muslimanu. Kako to objašnjavaš? Koji se drugi vid saradnje navodi u ovom tekstu?

I-8. Srpski despot kao osmanski vazal (1432)

Poslije grada Kruševca, prešao sam skelom rijeku Moravu i ušao u zemlju despota Raške ili Srbije. Ono što se nalazi na drugoj strani rijeke jeste tursko, a ono što se nalazi s ove strane rijeke pripada pomenutom despotu, koji za to plaća danak od 50.000 zlatnika [dukata] godišnje. [...]

Stigao sam u grad zvani Nikodem [Nekudim], varošicu koja podseća/podsjeća na selo, smještenu u veoma lijep i plodan predio. A pomenuti despot Raške¹⁹ živi u ovom gradu zato što on ima tako dobar položaj među šumama i rijekama, pa je pogodan za lov i lov sa sokolovima. Vladara smo zatekli na polju, kako ide na rijeku da lovi sa sokolovima, zajedno s njegova tri sina i pedesetak konjanika, kao i s jednim Turčinom, koji je, u ime Velikog Turčina, došao da ga zamoli da pošalje sina i svoje ljude u vojsku, kakav je bio običaj. Naime, on je, pored danka koji plaća, bio dužan da, na Turčinov zahtjev, pošalje drugog sina i hiljadu ili osamsto konjanika. Osim toga, on mu je dao i jednu ćerku za ženu²⁰, ali uprkos tome i dalje strahuje da će mu zemlja biti oduzeta. Čuo sam da su neki ljudi ovo napomenuli Turčinu, a da je on odvratio da na ovaj način dobija više konjanika nego da sam drži tu zemlju u svojim rukama, jer tada bi morao da je dijeli podanicima, a onda njemu ne bi ostalo ništa.

De la Broquiere, str. 129, 131

Bertrandon de la Brokjer bio je plemić iz Burgonje koji je proputovao istočnu Evropu i Bliski istok. Srbija je tokom skoro čitavog perioda 1389–1459. bila vazalna država Osmanskog carstva.

Kako su Osmanlije obezbijedile sebi lojalnost srpskog vazala? Kakve su prednosti obje strane imale od takvog dogovora?

¹⁶ Mehmedom I (1403–1421)

¹⁷ Ovđe/ovdje u značenju „od njega je koristi imao“

¹⁸ Muratom II (1421–1451)

¹⁹ Đurađ Branković, srpski despot 1427–1456. U Smederevu, novoj srpskoj prijestonici, izgradio je tvrđavu na Dunavu, i u veoma teškim prilikama pokušao da održi ravnotežu između dvije susjedne/susjedne velesile, kraljevine Ugarske i Osmanskog carstva.

²⁰ Đurđeva ćerka Mara postala je jedna od žena Murata II (1421–1451).

I-9. Kako je palo Novo Brdo (1455)

Odatle je car²¹ krenuo i opseo jedan grad koji zovu Novo Brdo, odnosno Srebrna i Zlatna planina, i zauzeo ga je, ali pomoću dogovora po kojem je stanovnicima obećao da će ih ostaviti na njihovim imanjima i da im mlade žene i sitnu čeljad neće odvoditi. A kad se grad pokorio, car je naredio da se zatvore kapije i da se ostave otvorena samo jedna vrata. Kada su Turci došli u varoš, naredili su svim domaćinima da svaki sa svojom porodicom, s muškom i ženskom čeljadi, iziđe kroz vrata varoši na rov, ostavljajući sve svoje blago u kućama. I to su išli jedan za drugim. A car je, stojeći pred vratima, birao mušku čeljad na jednu stranu, a žensku čeljad na drugu stranu, a muškarce isto tako na rov na treću stranu, a žene na četvrtu stranu, pa je naredio da se poseku svi oni ljudi koji su bili među njima najistaknutiji. A ostale je naredio da puste u grad i nikome nije bilo zabranjeno da bude na svome imanju. Mladića koje je izabrao bilo je na broju trista dvadeset, a ženske čeljadi najizabranije sedam stotina i četiri. Ženske glave je sve razdao među podanike a mladiće je uzeo sebi za janičare, a poslao ih je u Anadoliju, preko mora, tamo gde ih čuvaju. I ja sam isto tako bio tamo u tome gradu Novom Brdu, ja koji sam ovo pisao, a bio sam uzet sa dvojicom braće svoje.

Mihailović, str. 132–133

Konstantin Mihailović, rođen oko 1435. kod Novog Brda, na Kosovu, zatočen je i, zajedno s drugim srpskim dječacima, odveden u Malu Aziju. Potom je služio kao janičar i postao zapovjednik. Kasnije je pobjegao u Poljsku, đe/gdje je služio na kraljevom dvoru, i umro poslije 1501. Njegovi memoari, pisani između 1497. i 1501, prvi put su objavljeni u Pragu 1565. godine pod naslovom *Janičareve uspomene ili Turska hronika*.

Što misliš, koliko je pouzdan bio dogovor između Mehmeda II i stanovnika Novog Brda? Da li su ovi imali ikakvu drugu mogućnost? Kakva je bila sudbina pripovjedača ovog teksta? Kakva su njegova ošućanja/osjećanja dok opisuje ove događaje?

²¹ Mehmed II (1444–1446; 1451–1481)

► Sl. 2. Osmanska vojska pobjeđuje kod Mohača (1526); osmanska minijatura (oko 1588)

Lewis, str. 285

Kako su prikazani Ugri? Pronađi sultana Sulejmana I. Uporedi ovaj prikaz sa sultanom na sl. 1. Kako su naoružani janičari?

I-10. Turska razaranja u Sloveniji, pismo habsburškog namjesnika u Kranjskoj (1491)

U čitavom svom životu nijesam vidio toliko strahota u ovoj zemlji. Dokle god mi pogled seže, i dokle god mogu da pošaljem slugu a da ih ipak vidim da se vraćaju, svi mi pričaju da su [Turci] u čitavom

kraju iznad Šmarne gore: u Turjaku, Čušperku, Dobropolju, Nadlišeku, Karneku, Žužemberku, Suhoj krajini, Ribnici, Kočevju. U tim su krajevima spalili sve i nesumnjivo povelili i stanovnike i stoku. [...] Nesrećnici su taman bili pokupili ljetinu i spremali se za vršidbu. Žito, sijeno i slama, sve je toliko spaljeno da [...] ljudi sad nemaju što da jedu.

Što se pak drugih Turaka tiče, oni su se s najvećim dijelom vojske utaborili kod Bele crkve. Tim paljenjem i pljačkom oni čine takvu štetu da je tuga da se o tome uopšte i piše. Šentjernej, Hmeljnik, Novo Mesto, Prežek, Kostanjevica, Otočec, Mehovo, svi su ti krajevi spaljeni i opustošeni. [...] Čitava zemlja, od najzabitijih krajeva do Ljubljane, spaljena je i opustošena. Očekujemo ih ovdje/ovdje svakoga časa. Neka ih Bog u svojoj milosti odvрати od nas!

Gestrin, Kos, Melik, str. 51–52

? Koje su direktne, a koje indirektnе posljedice osmanskog haranja po Sloveniji? Koje su bile štetnije?

► Sl. 3. Zarobljeni stanovnici Beograda (1521)

Samardžić, str. 128–129

? Da li slika odražava kako su se zarobljenici ošćali/osjećali? Opiši ukratko situaciju prikazanu na slici. Uporedi svoj tekst sa tekstem I-11.

I-11. Hrišćani zarobljeni u Bosni (1530)

Prije svega, Donja je Bosna vrlo brdovita, ima na sve strane velike šume, i, izuzev malo mjesta, slabo je, osobito na granici, obrađena, zbog toga što je Hrvati i drugi često plijene. Dok je još bila u hrišćanskim rukama, nisu vlasti dozvoljavale da se obrađuje ta zemlja. Ali otkad su Turci osvojili Jajce, počeo je veliki dio pomenute Donje Bosne, koji je dugo ležao neobrađen, da se ponovno obrađuje.

[...]

Te iste večeri dođoše i Turci, nekoliko časova poslije nas, u isto selo Kruščicu [u srednjoj Bosni] gdje smo mi konačili, vodeći oko dvadeset sirotih i bijednih hrišćana, djece, dječaka i djevojčica, koje su otprilike prije šest do sedam dana uhvatili. Noću, prije našeg odlaska, predali su ih Usrefbegu, paši od Vrhbosne²² (koliko je otpalo na njega). Ah, siroto i bijedno vavilonsko ropstvo! [...] Ah, koliko smo ih puta gledali kako i pred nama stoje sa skrštenim rukama, uzdišući i na nebo pogledajući, ne smijući s nama govoriti. Ali kad bi se pokoji od njih našao s nama nasamo, govorio je: „Ah, koliko smo željno očekivali da nas Hristovom pomoći oslobodite! Htjeli bismo rado da se od ovog tiranstva preselimo u vašu zemlju. Ali sad smo izgubili nadu, jer vidimo da se i vi morate pokloniti turskom caru i da k njemu idete sada da tražite mir.“ Odgovarajući im, sažaljevamo ih mnogo i tješismo boljom sudbinom i nadom. Dao Bog da svi oni, čija srca ne mogu ganuti nasilja Turaka, vide to! Tada bi doista imali sažaljenja sa ljudima koje mi držimo za prave hrišćane, a koji, i pored neopisivih nevolja i velikih nasilja, ostadoše postojani u spasonosnoj hrišćanskoj vjeri.

Kuripešić, str. 17–23

Kao prevodilac habsburškog poslanika, Benedikt Kuripešić proputovao je Bosnu i druge krajeve Osmanskog carstva na putu do Carigrada.

? Kakve su bile ekonomske posljedice osmanskog osvajanja Donje Bosne? Uporedi ovaj izvještaj s izvještajem o pustošenju Slovenije. Zašto među njima postoji tolika razlika?

²² Vrhbosna je srednjovjekovni grad na mjestu današnjeg Sarajeva.

Ic. Pad Carigrada – osvajanje Istanbula (1453)

I-12. Pad Carigrada, vizantijsko viđenje: Georgije Sfrances

Četvrtog aprila iste te godine [1453] sultan se vratio i opkolio grad s kopna i s mora svim mogućim napravama i lukavstvima. S mora je opsjeo svih 18 milja grada sa 400 malih i velikih plovila, a s kopna sa 200.000 ljudi. Iako naš grad jeste velik, u našoj odbrani našlo se tačno 4.773 Grka i jedva dvjesto stranaca.

[...] U utorak 29. maja [1453. godine], ranom zorom, sultan je zauzeo naš grad; tom prilikom moj pokojni gospodar i car, Konstantin²³, bio je ubijen.

[...] Ja sam zatočen i propatio sam sva zla ropstva. Konačno sam otkupljen 1. septembra 6962. [1453], pa sam krenuo ka Mistri²⁴. Moja žena i deca/djeca prešla su u vlasništvo nekih starijih Turaka, i oni se prema njima nijesu zlo ophodili. Potom su prodati sultanovom mirahoru²⁵, koji je stekao veliko bogatstvo prodajom mnogih drugih lijepih plemkinja.

[...] Možda bi neko želio da zna kako se car spremao prije opsade, dok je sultan prikupljao snage, i kakvu smo pomoć primili od hrišćana sa strane.

Drugi nam hrišćani nikakvu pomoć nijesu poslali. [...]

Car je iz nužde pristao na to da se papino ime pominje i u našoj službi, pošto smo se nadali nekakvoj pomoći [...] Šest mjeseci kasnije, iz Rima smo primili isto onoliko pomoći koliko i od sultana iz Kaira.

Sphrantzes, str. 69–72

Georgije Sfrances bio je poznovizantijski dostojanstvenik i jedno vrijeme najviši službenik, čuvar državnog pečata. Pošto je oslobođen, zamonašio se i napisao hroniku koja predstavlja jedno od najvažnijih svjedočanstava o padu Carigrada. Želeći da opravda političke poteze Vizantije, Sfrances, s jedne strane, krivicu svaljuje na katolike, koji nijesu pomogli Vizantiji, a ne uzima u obzir to što je, po sklapanju crkvene unije u Firenci 1439, papa uspio da pokrene nekoliko krstaških pohoda protiv Osmanlija. S druge strane, međutim, tačno je i da su poslije teških poraza kod Varne (1444) i na Kosovu (1448) svi pokušaji da se Osmanlije proćeraju/protjeraju iz Evrope a da se Vizantija spase postali bespredmetni, kao i da su Vizantinci u vrijeme završnog napada Osmanlija na Carigrad dobili tek neznatnu pomoć.

Kakvu su sudbinu dočekali Vizantinci koji su preživjeli pad Carigrada? Da li su s padom u ropstvo ukinute sve povlastice plemića i bogataša?

Što misliš, da li je Carigrad mogao da se spase osmanske invazije da je vizantijski car vodio drugačiju politiku?

I-13. Ponovno naseljavanje Istanbula pod Mehmedom II

Ovi što pristigoše dobiše odmah kuće. Istanbul poče da cvjeta. Potom tim ljudima nametnuše da plaćaju mukatu.²⁶ A njima to teško pade. Rekoše: „Proćerali/protjerali ste nas iz našeg doma [mülk, s našeg imanja]. Zar ste nas doveli ovamo da plaćamo kiriju za kuće nevjernih?“ Neki pobjegoše, ostavljajući za sobom žene i decu/djecu. Sultan Mehmed imao je roba Šahina, kojeg je naslijedio od svog oca i koji je nekada bio vezir. I on reče: „O veličanstveni care, tvoji su preci tolike zemlje osvojili i nikad nijesu nametali mukatu. Dobro bi bilo da ni ti to ne činiš.“

²³ Konstantin XI Paleolog, posljednji vizantijski car (1449–1453).

²⁴ Mistra je bila glavni grad vizantijske kneževine Moreje (Peloponez), koju su Osmanlije zauzele 1460. godine.

²⁵ Osmanski velikodostojnik, upravnik carskih štala.

²⁶ Načelno, mukata (*mukataa*) porez je na zemljište, ali u ovom konkretnom slučaju to znači da su ti doseljenici morali da plaćaju kiriju za kuće u koje su se uselili.

Sultan primi te riječi k srcu, pa izdade ukaz da onaj ko dobije kuću može i da je zadrži u vlasništvu. I dadoše ljudima povelje da su kuće odsad njihovo vlasništvo. I grad još jednom poče da cvjeta. Ljudi počеше da zidaju džamije, konake i kuće. Grad poče da se razvija. A potom je sultan imao vezira koji je bio nevjernikov sin. On se veoma zbližio sa sultanom. Stari nevjernici Istanbula bili su prijatelji vezirovog oca. Oni mu dođoše i rekoše: „Što to činiš? Ovi Turci ponovo su donijeli blagostanje u grad. A đe/gdje je tvoja smjelost? Zauzeli su zemlju koja je pripadala tvom ocu i nama. Drže je i koriste na naše oči. A ti si sada sultanov družbenik. Učini nešto da ovi ljudi prestanu da popravljaju grad. Grad treba da bude u našim rukama kao što je bio i ranije.“ Vezir na to reče: „Onda ćemo opet uvesti mukatu. Neka ovi ljudi prestanu da grade sebi kuće. Neka grad ostane ruševina. Neka bude u rukama naših ljudi.“ I ovaj vezir tako preokrenu sultanovo srce. I mukata ponovo bješe uvedena. Jednom od ovih zavjerenika nevjernika bješe dodijeljen lažni musliman za druž-

benika. I on je bilježio sve što bi ovaj zavjerenik nevjernik rekao.

Pitanje: Ko je bio taj vezir?

Odgovor: To je bio Mehmed-paša Grk²⁷. Potom ga je sultan dao udaviti kao pseto.

Aşikpaşa-zâde, str. 193

Kad je osvojen Carigrad, 1453. godine, Mehmed II pokušao je da ga obnovi kako bi imao glavni grad kakav njegovo carstvo zaslužuje. Njegovim urbanističkim planom bili su predviđeni palata Topkapi (Topkapi saraj), nekoliko džamija i razna druga javna zdanja. No, najvažnije je bilo da se ljudi ponovo privuku u grad. U te svrhe, Mehmed II pribjegao je prinudnom naseljavanju ljudi iz drugih gradova s osvojenih teritorija, ali je pozvao i ljude iz čitavog carstva voljne da se nastane u Istanbulu. U Aşik-pašinoj hronici opisani su neki sukobi do kojih je to dovelo, a opisano je i nezadovoljstvo turskog plemstva time što su i neki sultanovi podanici, mahom hrišćani koji su primili islam, dobili znatne povlastice.

Id. Stanovništvo i vjera

I-14. Prisilno naseljavanje (sürgun) Balkana stanovništvom iz Male Azije (pred kraj XIV vijeka)

Prema predanju, u pokrajini Saruhan²⁸ postojala su nomadska domaćinstva [*göçer evler*] koja su zimu provodila u ravnici Menemen. A u tim krajevima sultan je imao monopol na so. A oni taj monopol nijesu poštovali. Glas o tome stiže i do sultana. Bajazit-han²⁹ tada pozva svog sina Ertugrula i reče mu da sva nomadska domaćinstva u Menemenskoj ravnici stavi pod jaku kontrolu i da njegove slugе [kul, kullar] otprate sve nomade do ravnice kod Filibea [Plovdiva]. Ertugrul učini onako kako mu je otac zapovijedio, posla one nomade, sve do jednog, na Filibe; slugе ih otpratiše donde i načeraše/natjeraše da se nastane oko Filibea. Danas zemlju oko Filibea uglavnom oni i nastanjuju.

Neprf, str. 339

Da li su turski nomadi s Menemena mogli slobodno da odluče da li će se preseliti na Balkan ili neće?

Što misliš, koje je posljedice osmansko osvajanje imalo po tursko stanovništvo Anadolije?

I-15. Što su Osmanlije obećale bosanskim seljacima: pismo kralja Stjepana Tomaševića (1461–1463) papi Piju II

Turci su izgradili više utvrđenja u mojoj kraljevini i veoma su uljudni prema narodu sa sela. Obećavaju slobodu svakom seljaku koji primi islam. A prost seljački um ne može da prozre takvo lukavstvo i veruje da će ta sloboda trajati doveka.

Andrić, str. 15

²⁷ Mehmed-paša Grk bio je veliki vezir 1467–1470. Rum je turska riječ za Grk.

²⁸ Pokrajina na zapadu Male Azije. Tokom XIV vijeka Saruhan je bio nezavisni turski emirat, koji je Osmanskom carstvu pripojen 1390, u početku Bajazitove vladavine.

²⁹ Bajazit I Munja (1389–1402)

I-16. Joasaf, pravoslavni episkop vidinski, o prisilnom i dobrovoljnom primanju islama (XV vijek)

O sramote! Mnogi su prešli sramnoj vjeri Mohamedovoj: neki iz straha, neki smekšani laskanjem ili pridobijeni materijalnom korišću, a neki, opet, predoše neprijatelju od ludosti, opčinjeni njegovom obrazovanošću i oštromnošću.

Bulgarska, str. 206

I-17. Kako je jedan kadija zabilježio slučaj dječaka bez oca koji prima islam (1636)

Zimija³⁰ Totodori, dječak od deset godina iz sela Orta Koj u srezu Levkoše, reče: „Sad sam ostavio za sobom lažnu vjeru a počašćen sam islamom.“ I uze ime Mustafa.

Jennings 1993, str. 139

U načelu, ljudi se popisuju prema svom i očevom imenu („X sin Y-ov“). To što se u Totodorijevom slučaju ne pominje očevo ime vjerovatno znači da je on bio vanbračno dijete.

I-18. Molba jednog mladića da pređe u islam (1712)

Tvoja visosti, moj veliki i milostivi care, zdrav bio! Ja, tvoj rob, siromašan sam čovjek iz okoline Ruščuka. U svom rodnom mjestu osetih/osjetih želju da postanem musliman, i zato se tebi obraćam. Molim te za čast da u tvom prisustvu primim islamsku vjeru. Budi tako dobar i daj mi preobuku i nešto od čega ću živjeti. Ponizno te molim za takvu zapovijest. Zapovijest je u moći tvoje visosti, moj svijetli care. Tvoj rob Abdulah

Osmanski, str. 160

Navedi šta su mogli biti motivi za primanje islama u Osmanskom carstvu; pogledaj i tekstove III-13 i IV-31.

Da li su sličnosti između ove dvije vjere možda olakšale primanje islama?

Poveži ovo s istorijskim izvorom u kom se pad pod osmansku vlast objašnjava božjom kaznom za hrišćane (I-6): da li je možda osećaj/osjećaj krivice i strah od božje kazne bio motiv za primanje islama?

Kakve je posljedice širenje Osmanskog carstva imalo po etničku i vjersku strukturu jugoistočne Evrope?

³⁰ Hrišćanski ili jevrejski podanik

DRUGO POGLAVLJE

Institucije Osmanskog carstva

S osvajanjem velikih teritorija promijenila se i sama priroda osmanske države. Nekadašnje pleme postalo je osnivač ogromne imperije. S osmanskog stanovišta, nove teritorije nametnule su potrebu za novim načinima vladanja i novim sredstvima kontrole, upravljanja i eksploatacije. Na ove nove metode uglavnom je uticala islamska politička tradicija, koju je s koljena na koljeno prenosila ulema (muslimanski učenjaci i znalci zakona), ali i mongolska i vizantijska vladarska praksa i praktično iskustvo.

Osmanska država i njene institucije bile su u mnogim aspektima hibridne tvorevine: s jedne strane, postojala je jaka veza s islamom, a s druge, i potreba da se različiti podanici nemuslimani integrišu u političke strukture, potreba da se s vjerskim vođama drugih naroda kako-tako sarađuje kako bi osmanska država mogla da funkcioniše. S jedne strane, imamo ideologiju sultanove neograničene moći, a s druge, realnu nemogućnost te centralističke vlasti da prodre u sve prostore i sve društvene strukture. I pored nepreciznih i promjenljivih pravila o nasljeđivanju prijestola, Osmanova dinastija održala se na vlasti i ostala neosporena više od šest vjekova. Stroga podjela na privatnu i javnu sferu bila je temelj organizacije osmanskog dvora. Vojni sistem imao je neke tipične srednjovjekovne odlike (ratnici se bore za vjerske ideale, za plijen ili za povlastice kakve im je nudio sistem za ubiranje poreza, smišljen tako da iskoristi nepokretne ekonomske resurse), ali i neke crte karakteristične za početak novog doba (na primjer, plaćena stajaća vojska; u njoj su bile spojene srednjovjekovna islamska institucija sultanovih slugu, s jedne, i specifičan sistem regrutovanja, s druge strane, takozvana devširma, danak u krvi: dječaci nemuslimanske vjere uzimani su od porodica i vremenom bi postali pripadnici privilegovane društvene grupe, ponosni na svoj poseban status kapi kulara³¹, slugu Visoke porte)³². U unutrašnjosti carstva, pored vojnih namjesnika vlast su vršile i kadije, niže mirovne sudije, birane iz redova uleme, ali su je u praktičnom smislu vršile i lokalne zajednice. To što su širom carstva uspostavljene zajedničke institucije ne znači da su razlike među pokrajinama i njihove specifičnosti ukinute: naporedo s direktnom osmanskom vlašću postojale su i institucije hrišćanskih vazalskih država. Za neke od njih, faza vazalstva bila je samo uvod u potpunu aneksiju, za neke druge pak ona je bila trajno stanje.

Osmansko carstvo bilo je islamska država: ono je počivalo na šerijatu, učenju i zakonu muslimanske vjere. Zasnovano na Kuranu i na suni, običajnom pravu (njega čine predanja o Muhamedovim djelima, izrekama i stavovima), muslimansko pravo razvilo se tokom srednjeg vijeka, ali su vremenom na njega uticali i razni učenjaci, pripadnici uleme. Iako je šerijatsko pravo, zahvaljujući ovome, zadržalo koliku-toliku fleksibilnost, Osmanlije su njemu radije dodavale zakone i odredbe koje je izricao sâm sultan, neograničeni, suvereni vladar. Za razliku od modernog prava, ovi zakoni i odredbe, koji su, zajedno, činili kanune (zakonike; riječ potiče od grčke riječi kanon), nijesu sistematski izvedeni iz nekog višeg principa: zakonici su najčešće kompilacije i nove formulacije stavova iz običajnog prava, pa utoliko sadrže i neke lokalne običaje još iz predosmanskog vremena. Iako je vlast osmanskog sultana teorijski bila neograničena, ovo sultansko pravo moralo je biti u skladu s višim principima šerijatskog, a najviši vjerski učenjak Carstva, šejh el islam, imao je da potvrdi da li je svaki takav sultanov zakon, odredba ili naredba, saglasan s šerijatskim pravom.

³¹ *Kapikulu* bukvalno znači „rob (carske) Porte“. U ovu kategoriju nijesu spadali samo janjičari već i šest drugih regimena *kapikulu*-vojske, kao i razno osoblje na dvoru.

³² *Porta* ili *Visoka porta* je ime kojim su u Evropi nekad zvali tursku vladu.

Iako se u zvaničnoj ideologiji insistiralo na političkoj stabilnosti i tradiciji, osmanski politički sistem nikako nije bio otporan na promjene – samo što su one bile krajnje protivurječne. Neki historičari smatraju da promjene do kojih je došlo poslije XVI vijeka zapravo predstavljaju opadanje gotovo savršene organizacije kakva je postojala u tzv. klasičnom dobu. Drugi, pak, kažu da te promjene svjedoče o prilagođavanju Carstva izazovima koje je sobom donio rani novi vijek, te da sličnih pojava ima i u drugim državama u Evropi i Aziji. Nažalost, zbog obima ovog nastavnog materijala ne možemo detaljnije da se pozabavimo svim aspektima političkih promjena u Osmanskom carstvu, ali svakako treba da naglasimo da njegove institucije nijesu bile statične, već dinamične.

Izvorni tekstovi navedeni u ovom poglavlju kazuju nam ponešto o kompleksnoj prirodi osmanskih političkih institucija, pošto donose različita, pa možda i sukobljena viđenja jednog istog problema. Nadamo se da će učenici na osnovu njih moći da steknu bolju predstavu o kompleksnoj prirodi političke vlasti.

Ila. Sultan i njegov dvor

II-1. Titule koje je Sulejman koristio u prepisci s Ferdinandom I (1562)

Padišah i sultan Bijelog [Sredozemnog] i Crnog mora, časne Kabe i prosvijetljene Medine, svetog Jerusalima, egipatskog prijestola najdragocenijeg u naše doba, provincija Jemen, Aden i Sana, Bagdada, sjedišta mira, i Basre i Lahse, i gradova Anušrivana³³, zemalja Alžira i Azerbejdžana, zemalja Zlatne horde i tatarske zemlje, Dijarbekira i Kurdistana i Luristana, i Rumelije i Anadolije i Karamanije i Vlaške i Moldavije i Ugarske, a osim njih i mnogih drugih velikih i svijetlih zemalja i krajeva [...]

Bayerle, str. 46–47

 Pronađi na karti teritorije navedene u Sulejmanovim titulama. Koje teritorije nedostaju? Kakav utisak vladar želi da ostavi kad koristi ovakvu titulu?

II-2. Odlike idealnog vladara u pjesmi koju je Dželalzade posvetio sultanu Selimu II (1566–1574)

Ko želi da bude dobar vladar
Neka drži kamen mjesto jastuka.

Nek se odrekne udobnosti,
Odreknite pića,
I neka nema prijatelja
Među nezaslužnima.

Neka ga se neznalica kloni.
Jer, kako kažu, u dece/djece nema mudrosti.
Oni što su vjenčani sa državom,
Što gospodare blistavim svetilištem,
Neka stave na kocku i glavu i život,
Neka budu spremni da se bore u svaki čas.

[...]
Ako i kad budeš sultan
Ovoga svijeta, čist i savršen,
Ne uputi nikad osmjeha licu
Ženstvenih.
Poslušaj istinitu riječ
Ako si pametan.
Primi je i prihvati

³³ Stara persijska prijestonica Ktesifont, u današnjem Iraku

Ako si zaista skroman.
Pravi čovjek jeste onaj čija su shvatanja
Zrela i umjerena.
Nema ni ljubomore, ni osvete
Ni bijesa u srcu njegovom.

Nek se onaj ko čini dobro boji Alaha,
Našeg Boga, stalno.
Nek njegove oči vide razliku
Između glave i repa.

Nek oprostí grešku
I omašku i običan propust.
Neka vidi Boga svemoćnog
I njegovu prisutnost svuda.

Neka ne bude škrt,
Neka ne bude pohlepan.
Milostiv neka bude čak
I prema onom ko ga je uvrijedio.

I uvijek neka dijeli pravdu
Prema onome što mu šerijat propisuje.
Neka zna istinu [ili Boga, hak],
Neka progna tiraniju.

Čovjek bez znanja
I nije pravi čovjek.
Nema prave krvi
U žilama glupog. [...]

Da ne bi tijela sultana Selima,
Širokogrudog kralja, izvora sreće,

Neprijatelj bi zauzeo
Zemlju s kraja na kraj,
A Bog nam ne bi pomogao, ne bi
Ni nama dao da je osvojimo.

Celâlzâde, str. 77–78

Savjet vladaru bio je čest književni žanr u srednjem i ranom novom vijeku. Prikazivanjem idealnog vladara davao se ideološki okvir kojeg je suvereni vladar teorijski trebalo da se drži. Ovo je naročito zanimljivo ako znamo da je pjesma posvećena Selimu II, pijanici koji se rijetko kad bavio državnim poslovima.

Koje sve odlike Dželalzade pripisuje idealnom vladaru? Koje ti smatraš najbitnijim?

S obzirom na ono što znaš o pravom Selimu II, što misliš, kakvu je namjeru pjesnik imao, što je zapravo mislio? Da li je ironičan (pošto ove vladarske osobine koje navodi bezmalo priliče svecu) ili samo ponizan?

II-3. Različita mišljenja o bratoubistvu na prijestolu: hronika Mehmeda Nešrija o pogubljenju Mustafe Nejakog (1422)

Njegovog³⁴ malog brata, poznatog kao Mustafa Nejaki, kom je njegov otac³⁵ dao zemlju Hamid³⁶ i kog su usvojili emiri iz Germijana³⁷, izazvaše neki zlosrećnici. Emiri Germijana i Karamana³⁸ dadoše mu vojnike, i on krenu na Bursu. [...] Kad do sultana Murata stiže vijest o tome, njegove vojskovođe poslaše poruku šarabdaru Ilijasu³⁹ da ga je sultan naimenovao za glavnog upravitelja Anadolije. Čak su mu i povelju poslali. Rekli su mu da zabavi dječaka nečim dok oni ne stignu. Šarabdar Ilijas se odlučio za izdaju, primio njihovu poruku i ostao pripravan. [...] Sultan Murat žurno izjaha i stiže do Iznika devetog dana pošto je krenuo iz Jedrena. [...] Dok je bitka još trajala, Ilijas-beg zgrabi dječaka iz sedla. Dječak povika: „Učitelju [*lala*], što me držiš tako?“ a Ilijas mu reče: „Vodim te kod brata, Murat-hana.“ Mustafa Nejaki tad reče: „Ti si okrutni izdajnik. Ne vodi me bratu, on će me ubiti.“ Ilijas-beg se načini da ga ne čuje, pognu glavu i predade dječaka. Glavni zapovjednik Mezid-beg uze dječaka,

³⁴ Murata II (1421–1451)

³⁵ Mehmed I (1403–1421)

³⁶ Osmanska pokrajina na jugu Male Azije

³⁷ Najprije emirat, potom osmanska pokrajina u srcu Male Azije

³⁸ Turski emirat na jugu Male Azije, glavni suparnik Osmanskog carstva u Anadoliji sve do 1468, kada je anektiran.

³⁹ Učitelju Mustafe Nejakog

posadi ga na veliki ratni doboš i poljubi ga s poštovanjem. Potom ga odvede Murat-hanu. Murat-han im odmah reče da obave što imaju. Oni uzeše dječaka Mezidu, i odvedoše ga iz Iznika, do jednog velikog smokvinog drveta i udaviše ga tamo u vodi. Kad su izvršili zapovijest, poslaše ga u Bursu, da tamo bude sahranjen uz oca. Dočekali su ga građani Burse. Uzeše tijelo i sahraniše ga u skladu s vjerskim zakonom. A onda upitaše šarabdara Ilijasa: „Što učini to?“ A on im odgovori: „Na prvi pogled, reklo bi se da sam postao izdajnik. A u stvari sam učinio pravu stvar. Da sam ih pustio, ove dvije vojske bi zaratile i nanijele zlo čitavoj zemlji. Bolja je pojedinačna šteta od sveopšte štete. Osim toga, to je stari običaj. To nijesam učinio ja.“ Poslije ovog, više ga niko od velikaša nije poštovao.

Nešri, II, str. 567–573

Nešri piše ovu hroniku krajem XV vijeka, tokom vladavine Bajazita II (1481–1512), čiji je prethodnik Mehmed II bratoubistvo na prijestolu pretvorio u zakon: kad dođe na prijesto, svaki sultan ima da ubije svog brata kako bi obezbijedio unutrašnji mir u Carstvu. Nešrijeva priča o ubistvu Mustafe Nejakog sadrži kako zvaničnu argumentaciju, tako i činjenicu da se veliki dio osmanskog društva nije slagao s tom praksom. Zbog ovog nezadovoljstva, od bratoubistva na prijestolu odustalo se početkom XVII vijeka (posljednji zabilježeni slučaj odigrao se prilikom dolaska Mehmeda III na vlast 1595. godine).

Što misliš, zašto su se dželati odlučili za to da mladog princa ubiju baš ovako?

Osim navedenog opravdanja koje izriče šarabdar Ilijas, postoje li možda i neki drugi motivi za njegovo ponašanje?

► Sl. 4. Plan Topkapi saraja u Carigradu

Inalcik, sl. 3

Tabela 1: Dvor i centralna uprava Osmanskog carstva

A. Unutrašnji dvor (Enderun ⁴⁰)	B. Spoljašnji dvor	C. Carski savjet (Divan)
<p>Glavni segmenti:</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ Harem ■ Lične odaje (<i>has oda</i>) ■ Ratna odaja (<i>seferli oda</i>) ■ Riznica (<i>hazine</i>) ■ Trpezarija (<i>kiler</i>) <p>Glavni dostojanstvenici:</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ Aga glavnih dveri (Kapi agasi) ■ Aga harema (<i>Kizlar agasi</i>) ■ Starješina ličnih odaja (<i>Has oda ba ši</i>) ■ <i>Silandar</i>, zadužen da nosi sultanovu sablju ■ Lični rizničar (<i>hazinedar</i>) ■ <i>Çuhadar</i>, zadužen za sultanovu Odoru ■ <i>Rikabdar</i>, zadužen da pridržava Sultanovu uzengiju 	<p>Glavni segmenti:</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ Dvorska straža (<i>kapikulu</i>)⁴¹ ■ Carska kuhinja ■ Carske štale <p>Glavni dostojanstvenici</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ Janjičarski aga ■ Barjaktar (<i>Mîr alem</i>) ■ Upravnik carskih štala (<i>Mirahür</i>) ■ Glavni čuvar carske kapije (<i>kapici ba ši</i>) ■ Glavni carski glasnik (<i>çavuş ba ši</i>) ■ Glavni baštovan (<i>bostanci ba ši</i>) ■ Glavni sokolar (<i>çakirşi ba ši</i>) 	<p>Stalni članovi:</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ Veliki vezir (<i>vizir-i azam</i>) ■ Veziri ⁴² ■ Vojne sudije (<i>kadlasker</i>) Anadolije i Rumelije ■ Čuvar carskog pečata (<i>nişanci</i>) ■ Glavni rizničar (<i>baş defterdar</i>) ■ Admiral (<i>kapudan paşa</i>) ■ Starješina pisara (<i>reis-ülkitab</i>)

? Uporedi plan dvora s tabelom. Koje su najvažnije službe? Što misliš, zašto su one smještene baš na takva mjesta?

► **SL. 5. Carski poslanik na audijenciji kod osmanskog sultana**

? Kakve nam podatke o osmanskoj istoriji i civilizaciji u XVII vijeku daje ova slika? Sačini spisak svih podataka koje možeš da izvučeš iz slike, razmijeni ih s drugom/drugaricom i uporedi rezultate.

Pronađi sliku na kojoj su predstavljeni poslanici na nekom zapadnoevropskom dvoru u XVII vijeku. Uporedi slike, naročito ceremoniju prijema, vladarevo držanje, ponašanje poslanikâ i gestikulaciju prikazanih likova.

Inalcik, sl.12

⁴⁰ Sultanove lične slugue, najčešće u trećem krugu Carskog dvora. Pored žena, ljudi koji su služili u Unutrašnjem dvoru bili su ili mladi momci (icoglan, paževi) ili evnusi.

⁴¹ Pored janjičara, u trupe kapi kulara, carskih slugu, spadalo je još šest elitnih jedinica.

⁴² Glavešine imenovane za članove Carskog savjeta, koji je mogao imati svega četiri, ali i više od deset članova. U Carskom savjetu je šedio/sjedio i glavni namjesnik (beglerbeg) Rumelije, a ponekad i namjesnici drugih pokrajina.

II-4. Kako je Mustafa I došao na prijesto (1617)

23. zulkaide 1026 (= 24. novembar 1617)

Kada je, prema božjoj volji, vječiti i sveprisutni sultan Ahmed-han prestao da vlada ovim svijetom, emiri, njegovi sinovi, bili su još veoma mali. A njegov brat, sultan Mustafa, tek što se bio zamomčio. Tako je on došao na prijesto navedenog dana. Ali, veziri i vojni zapovjednici, šeici, učenjaci i druge velmože nijesu bile spremne da ukažu poštovanje novom vladaru. Mustafa-aga, aga Kapije sreće ⁴³ [Darüssaade aghasi], koji je za vladavine sultana Ahmed-hana bio veoma uticajan u državnim poslovima i ovaj put se nije ustezao da svakome dijeli zadatke, i povišenim je glasom rekao glavnom pravnom savjetniku [sheyh-ül-Islam] Esat-efendiji i zamjeniku velikog vezira [sedaret kaymakami] Sofu Mehmed-paši da sultan Mustafa-han nije zdrave pameti, te da njegovim mislima i djelima nije vjerovati.

Međutim, ako bi se takav princ u prvim momačkim godinama preskočio u korist četeta/djeteta koje bi onda došlo na prijesto, bilo bi teško izbjeći glasine i ogovaranja, a to bi imalo mnoge mane. Takođe se smatralo da u ovakvim vremenima sultan Mustafa u svakom slučaju ima pravo na prijesto, bar sa dinastičkog stanovišta, te da bi oglašavanje o taj zakon nasljeđivanja prijestola izazvalo nezadovoljstvo u narodu. Konačno, smatralo se da je njegov duševni poremećaj vjerovatno posljedica dugog zatočeništva, tokom kojeg Mustafa nije smio da razgovara ni sa kim, te da će mu se, ako neko vrijeme provede među ljudima, razum povratiti. I tako je sultan Mustafa iz nužde prihvaćen za padišaha.

Peçevi, str. 337

? Što bi mogao biti argument protiv Mustafinog dolaska na vlast?

Pečevija u svojoj hronici ne kazuje ništa o specifičnim interesima raznih političkih frakcija, ali je ona dragocjena zbog „javnog“ argumenta koji je zagovaralo osmansko političko vođstvo. Naime, Mustafa I vladao je svega nekoliko mjeseci, a 1618. godine smijenio ga je njegov bratanić Osman II (1618–1622); kad je Osman II ubijen u janjičarskoj pobuni, Mustafa I ponovo je vraćen na prijesto na nekoliko mjeseci, da bi ga konačno smijenio Murat IV (1623–1640).

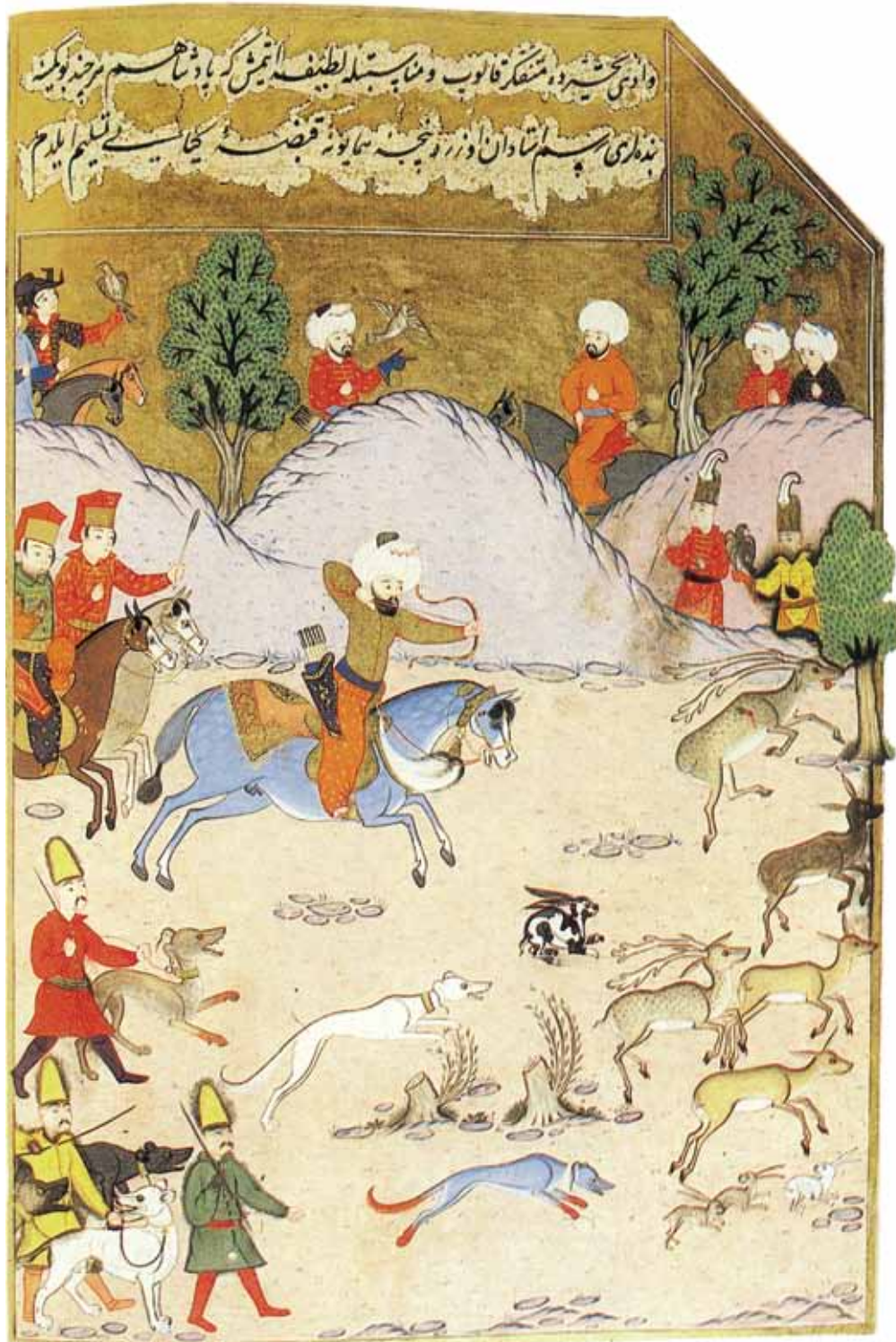
► Sl. 6. Carska gozba tokom vojnog pohoda

Hegy, Zimanyi, sl. 40

⁴³ Iza Kapije sreće bile su sultanove privatne odaje, u koje su pristup imali samo njegovi paževi, evnusi i njegove žene.

► Sl. 7. Sultan Bajazit II (1481–1512) u lovu nedaleko od Plovdiva

II-b Devširma

II-5. Bivši janjičar opisuje devširmu⁴⁴

Kad god upadnu u koju zemlju i narod pokore, tada carski pisar odmah za njima ide i što god je dečaka sve u janičare uzima, a za svakoga daje pet zlatnika i šalje preko mora u Anadoliju, gde ih čuvaju. Takvih dečaka biva oko dve hiljade. A ako od neprijateljskih ljudi ne bi dobio dovoljno, onda od svih hrišćana u njegovoj zemlji koji imaju dečake ove oduzimaju u svakome selu, odredivši koliko koje selo može dati najviše da bi ipak broj bio uvek potpun. A ove dečake koje iz svoje zemlje uzima naziva *čilik*, a posle svoje smrti svaki od njih sav svoj imetak može ostavljati kome hoće. Ali one koje uzima od neprijatelja nazivaju *pendžik*. Ovi posle svoje smrti ne mogu ništa ostaviti, već sve prelazi caru, osim ako se neko tako ponese i zasluži da bude oslobođen, taj može dati posle svoje smrti kome šta hoće.

Mihailović, str. 164–165

II-6. Hrišćanska kritika devširme u Žitiju Georgija Novog iz Sofije (1539)

Ovo se dogodilo za vrijeme vladavine bezbožnog, nepravednog i zlog turskog sultana Selima⁴⁵. U potaji, lukavo, on je u trećoj godini svoje vladavine razaslao glasnike i službenike u sve krajeve svojih mnogih kraljevstava i naložio im da s vojnicima odu tamo

de/gdje ima hrišćanskih kuća. I ako u kući nekog hrišćanina nađu tri sina, dva neka uzmu za cara, a trećega neka ostave roditeljima. Ali ako hrišćanin ima samo jednog sina, njega neka mu uzmu silom, za cara. Ovi učiniše kako im je car naložio, obrezaše ih prema bezbožničkoj saracenskoj [muslimanskoj] vjeri i naučiše ih lažljivoj knjizi imamovoj. Potom taj car dade naredbu da se deca/djeca obučavaju u vojnim vještinama: da se bore i da jašu konje. Kad bi dostigli zrelost, car bi ih obasipao velikim počastima i zvao ih janičarima. A oni su bili tako zaslijepljeni da su se počeli ponašati besprizorno, čak i prema sopstvenim roditeljima, sopstvenim majkama i očevima, da su stali ubijati hrišćane na najsramniji način, pa su tako bili i gori od Saracena.

Georgieva, Canev, str. 126-127

? Uporedi podatke koje tekstovi II-5 i II-6 navode o broju dječaka koji su oduzeti roditeljima, i imaj u vidu da je tokom perioda o kom se govori u ovim tekstovima broj hrišćana u jugoistočnoj Evropi iznosio bar četiri miliona. Objasni zašto se u jednom od ovih izvora preuveličavaju razmjere ovog fenomena. Kakvu je korist devširma donijela osmanskoj državi? Da li je dječak nemusliman imao ikakve koristi od devširme?

⁴⁴ Devširma „odabir“ (danak u krvi), osmanski sistem za regrutovanje dece/djece u sultanovu službu, s početka XIV vijeka: iz seoskih krajeva naseljenih nemuslimanskim stanovništvom redovno su odvođeni dječaci, koji su potom bili „prevaspitavani“, prevođeni u islam, učili turski i obučavali se za razne državne službe. Većina ih je dodijeljena kapi kularima, naročito janičarima, ali neki su mogli biti odabrani za službu na Unutrašnjem ili Spoljnjem dvoru. Tokom XV ili XVI vijeka velik, a često i najvažniji dio osmanske političke i vojne elite sastojao se od ljudi skupljenih preko devširme, što znači da je ona bila i sistem koji je omogućavao društveni uspon. Zbog sve većeg pritiska koji su podanici muslimanske vjere vršili na sultana u želji da ostvare vojnu i političku karijeru, devširma je tokom XVII vijeka izašla iz prakse.

⁴⁵ Selim I (1512–1520)

► Sl. 8. Đeca/djeca popisana za devširmu

❓ Kakvu nam informaciju daje ova ilustracija? Koje su ličnosti prikazane i kako su smještene u prostoru? Kako razumiješ značenje njihovih gestova? Šta misliš, zašto je na slici tako mnogo žena?

► Sl. 9. Janjičarski aga

Hegy, Zimanyi, sl. 43

❓ Opiši odore ljudi na slici. Kakav utisak stičeš, da li je takva odora u Osmanskom carstvu imala neku određenu ulogu?

⁴⁶ Bajazit II (1481–1512)

⁴⁷ Selim I (1512–1520)

⁴⁸ Sulejman I (1520–1566)

II-7. Lutfi-paša se prišeća/prisjeća svog života od vremena kad je otet devširmom

Pisac ove rasprave najbjedniji je od svih robova Božjih, Lutfi-paša, sin Abdulmujinov. Sultanskom milošću, ja, ponizni, rastao sam na Unutrašnjem dvoru od vremena pokojnog sultana Bajazita (koji sad prebiva u raju) ⁴⁶. Na pragu ove osmanske dinastije, poslat sam njima u Božje ime, i dok sam boravio na Unutrašnjem dvoru, izučio sam mnoge nauke. Kad je sultan Selim ⁴⁷ došao na prijesto, napustio sam mjesto čuvara sultanove odežde [çuhadâr] i ušao u spoljnu službu kao dvorani [müteferrika], sa 50 akči dnevno. Potom su mi dođeljivana mjesta čuvara dveri [çuhadâr], barjaktara, namjesnika [sancakbeyi] Kastamanua, glavnog namjesnika [beylerbeyi] Karamanije i Ankare, a konačno, za vrijeme našeg sultana Sulejmana ⁴⁸, i mjesta vezira i velikog vezira. Kad sam ja, ponizni i nesavršeni, napustio Dvor, družio sam se s mnogim učenjacima [ulema], pjesnicima i ljudima od kulture i trudio se da, koliko god mogu, popravim svoju narav usvajanjem raznih nauka.

Inalcik 1973, str. 84

Lutfi-paša (oko 1488–1563) bio je veliki vezir 1539–1541. Rođen u Albaniji, uzet je od roditelja devširmom. Položaji koje je, redom, zauzimaio u sultanovoj službi tipični su za karijeru sultanovih slugu u XV i XVI vijeku: ko rano otpočne karijeru u Unutrašnjem dvoru, kasnije može da dobije dobar položaj u Spoljašnjem i da potom direktno bude poslat kao namjesnik u neku od pokrajina, što je, načelno, bilo preduslov za naimenovanje na mjesto velikog vezira u Carskom savjetu. Iako su Lutfijeve lična postignuća impresivna, ne smijemo zaboraviti da su od vladavine Mehmeda II pa do kraja XVI vijeka veliki veziri mahom birani iz reda podanika uzetih devširmom.

Lutfi-paša ističe se više po svojim kulturnim sklonostima i po tome što je, kad se povukao s položaja velikog vezira, postao značajan autor političkih tekstova. Njegovi spisi važni su nam i zato što kazuju dosta toga o primanju islama: izgleda da je u neko doba, pošto je mali Lutfi odveden, i njegov otac primio islam.

IIc. Timari

II-8 Pravila o raspodjeli timara

Prihodi koji se od njih dobijaju zovu se „plodovi rata“ [*mâl-i mukatele*]. To znači da se takva korist dobija u zamjenu za učešće u borbi protiv neprijatelja. [...] Što se timara tiče, njih ima dvije vrste. Timar može biti „dodijeljen i zaveden [u knjige]“ [*tezkirelü*] ili „nezaveden“ [*tezkiresüz*]. A evo što tačno znači „dodijeljen i odobren“ i „nedodijeljen“: pošto je ograničen dio [ili količina] koju svaki glavni namjesnik (beglerbeg) može da dodijeli i da izda povelju na to [*berat*], na kojoj će napisati potvrdu [*tezkire*] o dodjeljivanju, a povelja potom biti odobrena na Carskom sudu [u Carigradu], zato su se javile te dvije oznake, „dodijeljen i odobren“ i „nedodijeljen“.

Hezarfen, str. 139

? Koji je timar bio veći: onaj koji je „dodijeljen i zaveden“ ili onaj koji je „nezaveden“? Što misliš, zašto?

II-9. Popis prihoda koje spahija treba da prikupi od timara

Četrdeset muških glava iz seljačkih domaćinstava [*k'rk nefer reaya*] i tri zemljišna poседа/posjeda [zemin], i selo Ardič Agil, iz kojeg upisani prihodi obuhvataju ubiranje desetka u žitu [*öşür*] i stočnoj hrani [*salâariyye*] i porez na pšenicu [resm-i gendüm] i porez na zemlju [*resmi çift*], i porez na zemlju za seljake s malim imanjima [*resm-i bennâk*] i obaveze za neženje bezemljaše [*resm-i cebe = resm-i caba*], kao i desetak od vinograda [*öşür-i bağ*], što sve zajedno izlazi na 5.000 akči, kako je u popisnom registru [*defter-i mufassa*] vlastoručno zabilježio nadzornik, a zbirni popis [*defter-i icmâl*] kazuje da 3.000 akči od ove sume treba dodijeliti drugđe/drugdje...

Barkan, str. 771–772

? Pogledaj tabelu br. 1 i pronađi funkciju koju je Lutfi vršio prije no što je poslat u razne provincije.

Što nam Lutfijev slučaj govori o mogućnosti napredovanja u osmanskom društvu? Da li na osnovu njegovog slučaja možemo da izvučemo i šire zaključke?

? Zašto je država tako detaljno popisala šta sve pošednici/posjednici timara treba da daju na ime poreza?

II-10. Ponovno naimenovanje za pošednika/posjednika srednjeg ili većeg timara

Čauš Mustafa bin Ahmed, kom je oduzet timar od 15.100 akči u Kajseriju, sada dobija sljedeće: timar od 1.600 akči u Endirliku i drugim selima nahije Džebel Erdžiš, timar od 2.000 akči u seocetu Gaziler i drugim mjestima oblasti Koramaz, koje je ranije držao pokojni Abdul-Kerim; timar od 2.000 akči od prihoda [mahsul] tvornice boze [boza hane] u gradu Kajseriju koja je pripadala Abdul-Kerimu; timar od 800 akči u selu Kenari, oblast Irmak; timar od 3.000 akči u Istefani i drugim selima Džebel Erdžiša; i nekoliko drugih manjih imanja, sve ukupno 15.100 akči.

Jennings 1972, str. 212

? Objasni zašto su izvori prihoda u većem timaru tako rasuti.

II-11. Odluke o pošednicima/posjednicima timara koji se nijesu odazvali pozivu za rat

Timar od 2.500 akči u Ksterskoj nahiji slobodan je [mahlül] zato što Sulejman ove godine nije išao u pohod na Revan (Jerevan). Propustio je da obavi i svoju dužnost [hidmet, hizmet] i izvrši nadzor [yoklama]. Na osnovu pismene pohvale Muse, alajbega iz Nigde, timar je dodijeljen Mahmudu, koji je imao potvrdu o imenovanju [berat] za timar od 3.000 akči. Potvrda [tezkere] je poslata glavnom namjesniku (beglerbegu) Karamanije Ibrahimu da potvrdi timar.

Derviš Mehmed, koji je imao [bio mutasarif] timar od 3.000 akči u oblasti Sahra, nije išao na Jerevan. Čauš Mahmud preuzeo je njegov timar, ali ni on se nije priključio pohodu, tako da je timar sad opet slobodan. Prenesen je [tahvil] s Mehmeda i dat Hamzi, u skladu s potvrdom Hasana, beglerbega Karamanije.

1. zulkaide 1025, Eregli

Jennings 1972, str. 212

Krajem XVI i tokom XVII vijeka vođeni su sve teži ratovi protiv Austrije i Persije, a s obzirom na velike udaljenosti, pošednici/posjednici timara nijesu uvijek imali dovoljno vremena da se vrate da prikupe danak i kontrolišu svoj feud. Zato mnogi od njih i nijesu išli u rat, zbog čega su im vlasti onda oduzimale zemlju i tako ih kažnjavale za neposlušnost.

Kako su vlasti ćerale/tjerale pošednike/posjednike timara da služe?

Uporedi osmanski sistem timara s feudalnim sistemom.

► Sl. 10. Naoružani spahija

Opiši oruđe i opremu spahija.

Uporedi ovu sliku sa slikama drugih evropskih konjanika u XVI vijeku i utvrdi sličnosti i razlike.

Da nijesmo dali objašnjenje uz sliku, šta bi prvo pomislilo/pomislila? Postoji li nešto specifično zbog čega bi odmah mogao/mogla da prepoznaš ove ljude kao osmanske vojnike?

Inalcik, sl. 25

Ild. Ideologija zaštite podanika i praksa u pravosudnom sistemu

II-12. Savjeti Murata I Evrenos-begu, kog je upravo postavio za namjesnika (1386)

Primi ovaj savjet i upamti ga:

Znaj da su mjesta koja pripadaju pokrajini Rumeliji⁴⁹ udaljena jedna od drugih. Da bi vladao njima i zadovoljio njihove potrebe i sačuvao mir, svakako ćeš morati da imaš mnogo ljudi od sablje i od pera. Čuvaj se da ne posegneš za bogatstvom svojih ljudi. [...] Onaj ko zažmuri na vjeru na ovom svijetu, zaboravlja da se boji Boga. Ne miješaj se u te stvari. Ne pouzdaj se ni u koga i ne otvaraj se ni pred kim. Mnoge ćeš vidjeti/vidjeti da poste tokom dana i da su na nogama noću, iako se klanjaju kumiru. Pazi se takvih. Ne dozvoli da te zavara spoljni izgled... A ako poželiš da postaviš nekoga na neko mjesto, ne oslanjaj se na ono što o njemu znaš odranije. Možda se u međuvremenu promijenio. Jer tijelo sina čovječijeg podložno je svakojakim promjenama... Zato dobro osmotri i dobro oslušni onoga kome povjeravaš neki posao. Vidi da li je u svemu isti onakav kakvog ga znaš, i prema tome mjeri njegove riječi. Neka se niko ne nađe uvrijeđen.

A poslušaj i ovaj savjet:

Ako namjesnici koje odrediš za unutrašnjost budu marljivi, i podanicima (raji) će biti dobro [...] I naredi svima da muslimane u dijelu kojim upravljaju smatraju svojom braćom. I neka podanike ne drže strogo, neka im ne čine nažao i neka ih ne diraju. Neka stalno imaju na umu da će doći dan kada će zapisi s djelima počinjenim u prošlosti padati kao snijeg, da će doći dan suda. Neka se pobrinu za siromahe. Neka obezbijede dovoljno sredstava za život. Siroti su Bogu dragi. On će na sebe preuzeti siromaštvo sirotih. On neće gledati na one koji na ovome svijetu imaju blago...

Naročito poštuju ugledne ljude, a među učenicima Elvana Fekiha, nek se njegovo znanje uveća, koji je naimenovan za šejh-el-islama sve Rumelije. I vodi računa o svojim imamima koji su nasljednici Prorokovih potomaka. Ukaži im svu ljubav i milost, poštuju ih i štiti...

Otvori vrata za nagrade i darove spahijama. Čuvaj se da ne budeš preširoke ruke ali ni suviše škrt. Ne miješaj se u dogovore među spahijama, ne primaj od njih ni najmanju stvar kao nagradu za to što si ih postavio. Ne uzimaj lako. Radi što brižljivije možeš. Ne razmeći se svojom hrabrošću i junaštvom, ali neka ti sablja uvijek bude oštra. Dobro hrani svoga konja. Neprestano pokazuj koliko si bogat i neprestano dijeli darove. I ne uzrujavaj se ako sakupiš prihode sa zemlje koju si uzeo sabljom, pa kažeš: „Oni ne pokrivaju sve moje troškove!“ Ako treba, piši nam ovamo. Mi ćemo ti bez ustezanja dati ono što imamo ovdje/ovdje. Poslaćemo ti sve što možemo. [...]

Napisano svetog mjeseca ševala, godine 788 [1386].
Odbrani, I, str. 187–189

Koje bi značenje mogli da skrivaju neki savjeti (npr. „hrani svoga konja“)? Kakvu ulogu u Muratovim savjetima ima vjera?

Koga Evrenos treba da se pribojava i zašto? Kako se tebi čine sultanovi savjeti? Da li su oni uopšte bili primjenjivi u životu osmanskog namjesnika? Koji bi savjeti mogli biti od koristi i tebi danas?

II-13. Ferman Mehmeda I, izdat monasima manastira Margarit, u blizini Sera (1419)

Ovo je careva volja, a razlog iz kog izdajemo ovu srećnu naredbu, nek Bog svemogućići dâ da ona traje do vijeka, jeste sljedeći:

Moj pokojni đed/djed i otac izvoljeli su izdati zapovijesti koje se tiču vlasnika svetih dokumenata, monahâ manastira Margarit. Proglasili su ih nepovredivima i izuzeli od poreza njihovu zemlju, uključujući tu vinograde i vodenice, njihove zadužbine, uključujući tu i sela, zemlju, voćnjake i kuće, i izuzeli od poreza kuće i ovce podanika (raje) u Zuhni. Tako sam onda, u skladu s njihovim naredbama, i ja njihov pošed/posjed proglasio nepovredivim i izdao ovu svetu naredbu. Svi monasi

⁴⁹ Bukvalno: zemlja Grka (Rum ili). U osmanskim tekstovima iz XIV i XV vijeka ovo je bio naziv za evropski dio Osmanskog carstva, i njime je upravljao beglerbeg. Poslije novih osvajanja, tokom XVI vijeka, Osmanlije su po Evropi osnivale i druge administrativne cjeline, ali je pokrajina Rumelija i dalje obuhvatala veći dio Balkanskog poluostrva.

izuzeti su od plaćanja harača⁵⁰. I dalje mogu da ostanu u pošedu/posjedu svih pomenutih dobara kao i u prošlosti. U cjelini, ovu zapovijest treba primjenjivati na sve što su oni pošedovali/posjedovali u vrijeme mog đeda/djeda i mog oca i na ono što pošeduju/posjeduju danas.

Niko ne smije da im stane na put, da im se usprotivi ili da ih ometa; nikakve promjene nijesu dozvoljene. [Monasi] su izuzeti od obaveze da služe kao glasnici, da kuluče i da plaćaju sve druge poreze.

Todorova, str. 49

 Razgovaraj s drugima o tome zašto su monasi iz Margarita tražili od Mehmeda I nove privilegije, iako su ih bili dobili već od Murata I i od Bajazita I.

II-14. Kadijina presuda u sporu između jednog hrišćanina i jednog janjičara (Sofija, 1618)

Ovim se potvrđuje da se nemusliman Ilija, stanovnik grada Sofije, banišorske mahale, pojavio pred šerijatskim sudom i prijavio janjičara Osman-bašu, koji živi u istom kraju, i u njegovom prisustvu izjavio: „Ovaj čovjek, Osman-baša, drži moju ženu Petkanu u svojoj kući i neće da mi je vrati iako sam ga zamolio. Osim toga, pokušava da je nagovori da se razvede od mene. Tako je skriva u svojoj kući, a ne ženi se njome. Molim sud da ispita optuženog o ovoj stvari i da zabilježi njegov odgovor.“

Poslije Ilijine izjave, pomenuti Osman pozvan je pred sud [da dâ izjavu o optužbi]. Osman je priznao da tužilac govori istinu i doveo je pomenutu nemuslimanku Petkanu pred sud i vratio je njenom mužu Iliji.

Turski izvori 2, str. 119

 Što na osnovu ovog teksta možeš da zaključiš o položaju žene u društvu? Zašto Petkanu niko ništa nije pitao? Što misliš, što bi ona rekla da je sama mogla da bira? Da li je zaštita podanika (raje) bila samo mrtvo slovo na papiru?

II-15. Kadijina presuda u sporu između jednog muslimana i jednog hrišćanina (Vidin, 1700)

Ivan, sin Nikolin iz grada Vidina, karamanska mahala, pojavio se pred svetim sudom u prisustvu svog berberina, usta-Jumera, sina Alijevog. Podnio je tužbu protiv njega iz sljedećeg razloga:

Ivan je naslijedio vinograd od 3/4 jutra u oblasti Kozlovec, koji se graniči s vinogradima sljedećih ljudi: Manuša, Jovana pekara, Nikole i s državnim drumom. Pomenuti Jumer otuđio je vinograd.

Tokom ispitivanja Jumer je izjavio da je on prije izvjesnog vremena kupio sporni vinograd, koji se graniči s vinogradima istih ovih ljudi, i to ga kupio za 15 groša⁵¹ od državnog službenika kao državno dobro bez vlasnika. Poslije smrti prethodnog vlasnika, Ivana Simičijate, koji je umro bez nasljednika, vinograd je postao državno vlasništvo. Nikola je prigovorio da to što je Jumer rekao nije istina i pozvao dva svjedoka, koji su potvrdili da vinograd zaista pripada njemu. Potom je sud naložio optuženom da pozove svjedoke koji će potvrditi njegove riječi i odredio mu rok da to učini. Kako Jumer nije uspio da pronađe svjedoke u određenom mu roku, sud mu je predložio da pod zakletvom izjavi da je zaista kupio vinograd kao dobro bez vlasnika. Jumer se složio i zakleo se u Boga. Na osnovu toga sud je naložio Ivanu da obustavi sve dalje zakonske postupke povodom vinograda.

Georgieva, Canev, str. 293

 Da si ti kadija, kako bi ti presudio/presudila u ovom slučaju?

Da li je kadija zaista povjerovao Jumerovoj zakletvi ili je sve ovo namješteno? Da li znaš nešto o običaju zaklinjanja u srednjovjekovnom pravu? Da li su kadije uvijek štatile muslimane od nemuslimana (raje)?

Da li su kadije uvijek donosile pravične presude? Obrazloži svoje mišljenje koristeći se navedenim tekstovima.

⁵⁰ Glavarine koju na ime zaštite plaćaju nemuslimani

⁵¹ Groš (*guruş*), naziv za velike srebrnjake (talire). Pošto su se dugo koristili groševi kovani u raznim evropskim zemljama, Osmanlije su u XVII vijeku i same počele da kuju guruše, pa je guruš postao i obračunska jedinica, vrijedna 40 para i 120 akči.

II-16. Zajednica na ostrvu Mikonos odlučuje da pročera/protjera kadiju (1710)

Godina 1710, 9. septembar, Mikonos Mi, potpisani članovi zajednice Mikonos, videli/vidjeli smo nevolje i metež koje je naše ostrvo pretrpjelo od poštovanog glavnog sudije koji traži svaki način da nas okrivi, i s obzirom na sve klevetanje i sve ono što namjerava da nam uradi, sakupili smo se, mladi i stari, sveštenici i narod i čitava pastva Crkve naše svete Bogorodice, zaštitnice ovog ostrva, i smatramo da je opravdano da se pomenuti sudija udalji s ostrva kako bi se okončali skandali i nevolje; a čitava zajednica obećava da će, ukoliko neko bude imao štete od ovoga, braniti i podržati tog čovjeka pred svakim sudom, što i potvrđujemo potpisima naših imena ispod.

[Potpisi]

Zerlentou, str. 67–68

 Što misliš, da li su stanovnici Mikonosa doveli sebe u opasan položaj time što su se pobunili protiv kadije? Zašto su oni to učinili?

II-17. Presuda protiv kodžabaše Todorakija iz Samakodžuka (1762)

Presuda kadijinog pomoćnika (naiba) Midijske nahije:

Pošto se hadži-Ibrahim predstavio, i pošto se pokazalo da ima pravo da ubira džizju (glavarinu) za Carigrad i okolne okruge, ispričao nam je kako je u Midijskoj nahiji, koja pripada jednom od tih okolnih okruga, u selu Samakodžuk, koje pripada Midijskoj nahiji, izvjesni zimija (podanik nemusliman) po imenu Todoraki, koji je kodžabaša za zaštićenu rajuu ovog sela, okupio oko sebe više od sto pedeset ljudi i rekao: mi, podanici Samakodžuka, nećemo da primamo pozive za džizju, nećemo ti dozvoliti da kročiš u naše selo, pa je tvrdoglavo pružao otpor, i čak je išao dotle da je udario stražare koji su pratili pomenutog tužioca, i istrajavao u pobuni, zbog čega su prihodi za državnu kasu samo djelimično i nepotpuno prikupljeni. [Hadži-Ibrahim] me je zamolio da izdam carsku naredbu kojom će se pomenuti zimija osuditi na veslanje na galiji sve dok se ne popravi. Neka ovo bude moja pismena

zapovijest: ako ponovo pokuša da omete plaćanje poreza koje nalaže Sveti zakon (šerijat), neka bude silom doveden pred moj Carski sud [to jest u Carigrad] i potom bačen na galiju kako bi bio istinski kažnjen.

Kal'a, str. 177

Imaj u vidu da se spahija nije žalio kadiji nego pravo Carskom savjetu u Carigradu.

Kako su se žitelji Samakodžuka opirali učerivačima/utjerivačima poreza? Kakav je stav zauzeo sultan po tom pitanju? Da li Todoraki ima izgleda da izbjegne kaznu?

II-18. Osmanska povelja kojom se štite manastiri u Bosni (1785)

Pašina bujrontija

Vama, gospodo kadije, koji se nalazite u pokrajini Bosni, vama, zapovjednici, i vama, haračlije, daje se na znanje na koji su način redovnici triju samostana [Kreševo, Fojnica i Kraljeva Sutjeska] slobodni i izuzeti od bilo kakvog javnog poreza, glavarine i drugih [nameta] snagom uzvišene povelje i plemenitih fermama koji se nalaze u njihovim rukama. Vi nikad nećete dopustiti da ih netko, suprotno gore spomenutoj uzvišenoj povelji i drugim plemenitim ispravama, zlostavlja ili uznemiruje traženjem harača, bilo u njihovim samostanima, a isto tako i kad se nalaze u odgovarajućim zaseocima, selima ili nurijskim pokrajine Bosne, bili oni na cesti ili u svom stanu. Vi ćete ih prema odredbi plemenitog fermama zaštićivati i braniti u svakom susretu i postupat ćete prema sadržaju ove bujrontije čuvajući se, što više možete, da učinite nešto protivno ovome. Tako zapovijedam.

Benić, str. 303

Krajem XVIII vijeka, kada je centralna vlast u provincijama već bila slabija, podanici su od lokalnih vlasti često tražili posebne povelje.

Uporedi privilegije navedene u tekstovima II-13 i II-18.

Ile. Pokrajine i vazalske države

II-19. Odredba o statusu Dubrovnika, potvrđena i ahdnamom Murata III (1575)

[...] Svojevremeno je knezovima i vlasteli Dubrovnika, zbog poslušnosti i pokornosti, odanosti i časti koju su pokazali u vrijeme mojih pokojnih veličanstvenih predaka, neka Bog osvjetli dokaze [njihove veličine], dodijeljena povelja.

[...]

Svake godine će, u skladu sa starim običajem, poslati dvanaest hiljada pet stotina zlatnika [*filori*], koje su odvajkada slali našem Dvoru, šedištu/sjedištu slave, preko svojih poslanika.

Više poreza (harača) od navedenih 12.500 zlatnika neće se tražiti. Moji namjesnici (sandžakbegovi), službenici (subaše), timarnici, ukratko, svi koji stoje u sjenci moje moći neće činiti nažao njihovoj zemlji i pošedima/posjedima, njihovim tvrđavama i njima samima.

Isto kao što su njihov grad i zemlja i ranije bili bezbjedni i šticeeni, tako će biti bezbjedni i zaštićeni i nadalje.

Iz sušednih/susjednih zemalja svako, bio neprijatelj ili prijatelj, kopnom ili morem, smije da dođe u njihov grad i ode iz njega; niko to ne smije da zabrani niti da se miješa u to.

Njihovi trgovci smiju da trguju u mojim zemljama koje su pod [Božjom] zaštitom; mogu da dolaze i odlaze. Niko ne treba da se miješa u ono što im pripada (stvari, životinje i druga dobra), niti da ih ometa. I ne smiju da naplaćuju putarinu.

Biegman, str. 56–57

Koje obaveze je imao vazalski Dubrovnik? Što misliš o posebnim odredbama vezanim za trgovinu i trgovce? Da li su one koristile samo Dubrovčanima ili su i Osmanlije imale neke koristi od toga?

II-20. Ahdnama⁵² Ahmeda I za Transilvaniju (1614)

Ovim obećavam i zaklinjem se [...]: dokle god su pomenuti knez (beg) i vojni zapovjednici i drugi velikodostojnici Gornje Ugarske podanici moje Visoke porte, i to iskreno, s vjerom i čašću, dokle god su prijatelji mojih prijatelja i neprijatelji mojih neprijatelja, i dokle god djelaju zajedno i u dogovoru s pomenutim Betlenom Gabrijelom⁵³, i trude se da očeraju/otjeraju i satru neprijatelja koji bi, s bilo koje strane, mogao da napadne Transilvaniju, a da bi dokazali da su odani i pokorni, poslaće ove godine, svojom voljom i složno, svoje darove [peškeš] mojoj Carskoj porti, prema bogatstvu i mogućnostima koje ima njihova zemlja.

Dotle ću ih ja, zauzvrat, štiti na svaki način od njihovih neprijatelja, kad god se ukaže potreba za mojom pomoći i podrškom; sve tvrđave i gradovi, kao i sve zemlje u njihovom pošedu/posjedu ostaće, odsad pa nadalje, u njihovim rukama, i u to se neće miješati apsolutno niko: nijedan beglerbeg niti beg koji meni služi, niti vrhovni zapovjednik moje vojske. Njihovi se običaji i red i pravila i vjera ni na koji način neće mijenjati, kao ni običaji koje njeguju vjekovima; niko ne treba da im se miješa niti da im čini zlo, već da ih ostavi da žive mirno pod okriljem pravde.

[...] A od pomenute zemlje nećemo tražiti poreze veće od dosadašnjih.

Gemil, str. 165

Kakve je obaveze imala vazalska država? Prokomentariši onaj uslov „dokle god su prijatelji mojih prijatelja i neprijatelji mojih neprijatelja“.

⁵² Ahdnama je povelja koju sultan izdaje nemuslimanskoj državi s kojom je sklopio mir. Nju nijesu dobijale samo „tipične“ vazalske države, nego i Mletačka republika, Poljska i druge. Osmanlije su dugo izbjegavale praksu formalnih bilateralnih ugovora, koje izdaju i potpisuju obje ugovorne strane; međutim, i o odredbama ahdname dogovarale su se obje strane prije nego što bi potpisale formalni dokument.

⁵³ Knez Transilvanije (1613–1629)

II-21. Autonomija Moldavije (1716)

Moldavski kneževi bili su lišeni prava da objave rat, da sklope mir, potpisuju ugovore, šalju glasnike kneževima susjednih/susjednih zemalja u vezi s državnim poslovima, iako im je bila data sva sloboda i gotovo ista ovlaštenja da donose zakone kao i nekad, da izriču kazne, da podignu nekog do položaja bojara⁵⁴ ili da mu oduzmu tu počast, da nametnu poreze i čak da imenuju episkope, i još sličnih ovlaštenja. A vlast kneževa ne proteže se samo na uglednike i stanovnike Moldavije već i na turske trgovce i druge ljude raznih staleža dokle god borave na njegovoj teritoriji: njihov život i smrt u njegovim su rukama [...], svi civilni i vojni velikodostojnici u njegovoj su milosti: on daje onima koji su mu dragi, uzima od onih koji mu se ne dopadaju. A u tom činu davanja knez ne mora da se obazire ni na kakva pravila. [...] Knez ima istu vlast ne samo nad pripadnicima nižeg sveštenstva nego i nad mitropolitima, episkopima, arhimandritima, igumanima i svim pripadnicima crkve ako bi činili nepravdu ili nešto što škodi narodu ili bi kovali zavjere protiv kneza ili države. Knez tada može, bez ikakvih prepreka i bez saglasnosti carigradskog patrijarha, da ih ukloni s položaja (u crkvi, ali ne i u sveštenstvu) i čak da ih, ukoliko prilike to nalažu, kazni smrću [...]. Pa ipak, on nema isto tako veliku moć nad imetkom stanovnika Moldavije. Tačno je da, bez obzira na visinu poreza nemetnutih zemlji, niko ne bi mogao da se opire njegovim naredbama ili da se ogлуši o njih a da ne rizikuje da izgubi glavu; međutim, i on sam je, sa svoje strane, prinuđen da osmanskom dvoru prijavi šta je prikupio. Čak i kad bi ga neko potkazao velikom veziru da je prolio krv nevinih, i iako niko ne bi mogao da mu sudi, on bi opet bio u velikoj nevolji ako bi se cijela zemlja žalila na previsoke poreze. I kad bi se pokazalo da on jeste kriv za to, bio bi kažnjen izgonom ili bi mu sva imovina bila konfiskovana, pošto knez može biti osuđen na smrt jedino ako povede bunu ili ako odbije da plati godišnji harač. Međutim, ni ova zabrana nije tako stroga da se ljudi ne bi ogлуšivali o nju. Štaviše, ako se knez darovima umili veziru i njegovom zamjeniku [kethüda], rizničaru [defterdar]

i drugima koji imaju uticaja na cara, on ne mora da strijepi od pritužbi bojarâ ili čak čitave zemlje, pošto nema te stvari koju branilac ne može odbraniti pred turskim sudom ako su mu samo ruke pune darova. I tako, kako god Turčinova tiranija nad Moldavijom bila teška, njen knez opet može da čini što god mu volja a da ničeg ne mora da se plaši: nema nikoga ko se može oduprijeti njegovoj volji, a da ne bude kažnjen.

Cantemir 1973, str. 127–128

Dimitrije Kantemir (1673–1723) u dva navrata je bio moldavski knez (1693. i 1710–1711), a kad je njegova pobuna protiv Osmanlija 1711. doživjela neuspjeh, morao je da pobjegne u Rusiju. Pošto je veći dio mladosti proveo u Carigradu, postao je jedan od najvećih evropskih poznavalaca Osmanskog carstva i napisao, između ostalog, istoriju Osmanskog carstva i jednu raspravu o muslimanskoj vjeri. Opis Moldavije napisao je na latinskom, pošto je to djelo bilo namijenjeno zapadnoj publici.

Da li se Dimitrije Kantemir slaže s proširenjem ovlaštenja moldavskih kneževa ili ne?

Koje su dobre a koje loše strane života u vazalnoj državi, u poređenju sa životom u „običnoj“ osmanskoj provinciji? Kako se status države odražavao na pojedine društvene grupe?

II-22. Francuski putnik Flaša o posebnom statusu vlaških kneževa (1741)

Primijetio sam u Bukureštu nešto što mi je izgledalo veoma čudno. Iako sultan raspolaže ovom kneževinom po svojoj milosti, Turci ovđe/ovdje nemaju nijednu džamiju i nijesu pod kneževom vlašću. Oni samo priznaju vlast sultanovog „namjesnika“, i jedini on ima pravo da ih kazni. Pa ipak, s Rumunima, Grcima i drugim hrišćanskim narodima stvar je drukčija: vojvoda ili „gospodar“ Vlaške može despotski da upravlja njihovim životom i imetkom, osim ako se njegove mjere i odluke ne kose sa sultanovim, pošto on u potpunosti zavisi od njega, i kad god zakasni s dankom koji duguje Porti

⁵⁴ Bojar je bila i titula uglednika i naziv službe.

ili ne ispuni svoje obaveze prema njoj, on mora biti spreman na to da će biti svrgnut s prijestola ili da će možda čak i bez glave ostati. On je više namjesnik nego što je vladar. Vojvoda Konstantin [Mavrokordat]⁵⁵ zasluživao je bolju sudbinu; sve bi zemlje bile srećne da imaju takvog vladara.

Călători, IX, str. 257

Kakva su ograničenja važila za Osmanlije u vazalskim državama?

Uporedi tekstove iz ovog odjeljka s tekstovima iz odjeljka I-8.

Tabela2: Teritorijalna podjela u Osmanskom carstvu (XVI vijek)

<p>A. „Glavne“ osmanske pokrajine (ejaleti, zvani i live ili vilajeti)</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ njima upravlja beglerbeg, vrhovni vojni i svjetovni starješina pokrajine ■ dijele se na nekoliko sandžaka, kojima vladaju sandžakbegovi, a koje, opet, čini nekoliko kaza, kojima vladaju kadije ■ veći dio zemlje podijeljen je preko timara (feuda) ■ u ove pokrajine spadaju, na primjer, Anadolija, Rumelija, Budim, Kipar i dr. ■ osobenost: mahom su to manji regioni i zajednice koji uživaju posebne privilegije ili lokalnu samostalnost (na primjer, manastiri na Atosu i Sinaju, nekoliko planinskih ili ostrvskih zajednica u Crnoj Gori, Albaniji, Grčkoj i dr.).
<p>B. „Drugi pojas“ osmanskih pokrajina</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ ejaleti kojima upravljaju starješine koje je imenovao sultan ■ uglavnom organizovane u skladu s posebnim finansijskim sistemom (sistem salijane); samo djelimično integrisane u sistem feuda ili sasvim van njega) ■ u ove pokrajine spadaju, na primjer, Egipat, Bagdad, Basra, Tunis, Jemen i dr. ■ osobenost: rijetko kad ejaleti, češće sandžaci; u nekima se vlast mogla i naslijediti (primjeri: Lahsa, Adana, pod porodicom Ramazan, nekoliko kurdskih sandžaka, Vidin u XV i XVI vijeku pod porodicom Mihailoglu, i dr.).
<p>C. Muslimanske vazalske države</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ države koje su priznale osmansku vlast, ali su zadržale svoju tradicionalnu organizaciju; ipak, sultan je mogao da odlučuje o imenovanju njihovih vladara ■ ovakve države uglavnom su imale velik politički, vojni i/ili simbolički značaj za Osmansko carstvo, i dobijale su od njega razne vidove finansijske pomoći ■ u ove države spadaju, na primjer, Krimski hanat, šerifat u Meki i dr. ■ osobenost: 1590–1603 i Persija je plaćala danak Osmanskom carstvu, ali nije trajno bila njegov vazal.
<p>D. Hrišćanske vazalske države</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ države koje su priznale osmansku vlast, plaćale sultanu danak, morale da se povinuju osmanskoj politici, ali su sačuvali autonomiju i tradicionalne hrišćanske institucije (tj. nijesu morale da prihvate muslimanski/osmanski zakon) ■ u ove države spadaju, na primjer, Dubrovnik, Vlaška, Moldavija, Transilvanija, Gruzija, Hios (do 1566. godine) i dr. ■ osobenost: neke hrišćanske države plaćale su danak ili samo dio teritorije (na primjer Venecija za Kipar 1517–1570; Habsburgovci za Gornju Ugarsku 1533–1593) ili kao „zaštitu“ kako ne bi bile pljačkane (na primjer Poljska i Litvanija Krimskom hanatu, a povremeno i Osmanlijama), ali su zadržale političku nezavisnost.

⁵⁵ Konstantin Mavrokordat (živio 1711–1769) bio je jedan od najistaknutijih predstavnika pravoslavne grčke elite u Carigradu, takozvanih Fanarioti, u XVIII vijeku. Između 1730. i 1769. vladao je Vlaškom šest puta, a Moldavijom četiri puta. Izuzetno obrazovan, ukinuo je kmetstvo i preuzeo mnoge druge reforme u duhu prosvijećenog apsolutizma.

TREĆE POGLAVLJE

Vjerske institucije, vjerske zajednice i vjerski obredi

U Osmanskom carstvu živjeli su ljudi najrazličitijih vjera. Vjernost islamu podrazumijevala se i kod sultana i kod elite, ali jednako je važno bilo integrisati u državu i podanike koji nijesu bili muslimanske vjere. Osim toga, vjerska raznolikost bila je daleko izraženija u jugoistočnoj Evropi nego u bliskoistočnim ili afričkim pokrajinama Osmanskog carstva.

U ovom poglavlju pokušaćemo da objasnimo kakvu je ulogu vjera imala u životu narodâ u jugoistočnoj Evropi tokom osmanske vladavine. U političkom smislu, vjera je bila presudna: društvena struktura u Osmanskom carstvu počivala je na podjeli na muslimane i nemuslimane, a među podanicima koji nijesu bili muslimanske vjere bilo je pravoslavaca, Jevreja, Jermena, itd., i oni su činili milete, zajednice. Interese i potrebe ovih zajednica zastupale su njihove vjerske institucije. Pravoslavna crkva održavala je posebne odnose s osmanskim vlastima, ali su i vjerski poglavari drugih vjeroispovijesti sarađivali s osmanskom državom. Pa ipak, za većinu ljudi religija je manje bila pitanje politike i institucija, a više stvar vjere i odnosa s bogom. Vjerski običaji bili su u samom srcu svakodnevice za veliku većinu ljudi, pa smo za ovo poglavlje odabrali neke tekstove koji upravo o tome govore.

U većini tekstova pominje se i veoma kontroverzno pitanje vjerske tolerancije u Osmanskom carstvu. Mnogi historičari insistiraju na tome da je Osmansko carstvo bilo muslimanska imperija, te da su u njoj hrišćani tlačeni po vjerskom osnovu. Drugi historičari, pak, skreću nam pažnju na to da su se u isto to vrijeme i po Evropi vodili vjerski ratovi i da su nehrišćani mogli da biraju između pokrštavanja i iseljavanja, dok su Osmanlije bile daleko tolerantnije, jer su dozvoljavale svojim podanicima hrišćanima da zadrže svoju vjeru, i da su čak i izbjeglice druge vjere primale raširenih ruku. Iako u oba ova stava ima ponešto istine, oni su ipak ideološki obilježeni i jako pojednostavljuju istorijske činjenice. Tekstovi koje navodimo na kraju ovog poglavlja možda će pomoći učenicima da shvate koliko je zajednički život toliko različitih religija bio kompleksan, kakve su bile razmjere diskriminacije u jugoistočnoj Evropi, te da to stave u širi, komparativni okvir.

IIIa. Muslimani

III-1. Natpis na portalu Sulejmanove džamije u Carigradu (polovina XVI vijeka)

[Sultan Sulejman] mio Bogu, gospodar veličanstva i svemoći, tvorac svijeta, zemlje i vlasti, [sultan Sulejman] koji je njegov rob, silan božanskom snagom, kalifa što Božju milost zrači, On koji ispunjava naredbe Tajne knjige i sprovodi njene odredbe u (svim) nastanjenim djelovima zemlje,

Koji je, uz pomoć svemogućeg Boga i svoje pobjedonosne vojske, osvojio zemlje na istoku i na zapadu, gospodar svjetskog carstva, sjenka Božja nad svim narodima, sultan sultana Arapa i Persijanaca, objavljivač carskih zakona [kanun], deseti od osmanskih hakana, Sultan, sin sultanov, sultan Sulejman-han, [...] Neka sultanat njegov potraje za sva vremena!

Imber, str. 75

Objasni odnos između Boga i osmanskog vladara. Da li je vladar (i mnogi vladari koji su tvrdili da njihova vlast potiče od Boga) bio istinski vjernik ili je samo pokušavao da manipulira svojim podanicima? Kakvu je ulogu u tom slučaju imala ulema?

III-2. Dimitrije Kantemir o muslimanskim molitvama

Muhamed je naredio molitvu pet puta u 24 sata, bilo u javnosti, bilo u osami [...]

Kad se mole, oni se veoma brižljivo staraju za četiri stvari: 1. da se operu; 2. da ove molitve izgovore u naloženom vremenu, jer ako ih izgovore prije ili poslije pravog vremena, smatraju da će im molitve biti uzaludne i da se neće dopasti Bogu; 3. da mjesto na kom se mole bude čisto, a ako sumnjaju u njegovu čistoću, onda pod noge moraju da prostru mali ćilim ili svoj ogrtač; 4. da se okrenu prema osi šever/sjever–jug, koju oni zovu kibla [kibla], a za koju kažu da gleda ka hramu u Meki. [...]

Kad se mole, oni se poklone nekoliko puta, kleknu, dotaknu tle čelom, ustanu i mole se. [...]

U velikim bogomoljama, džamijama, oni svoje mjesto ne ustupaju nikom, pa ni samom sultanu, već svako ostaje na mjestu koje je prvobitno zauzeo i niko ga ne dira. A prije nego što se molitva završi, zabranjeno je da se izgovori ijedna riječ ili načini i najmanji pokret (mili Bože, koliko su oni u ovom pogledu pobožniji od hrišćana, i koliko revnosnije poštuju Boga!), ili da se pljune ili nakašlje, osim ako vas nužda prićera/pritjera, ali i tada treba da pljunete u maramicu, jer oni smatraju da je neprilično pljunuti ili useknuti se na čistom mjestu.

Petak. Petkom, koji se na jeziku Kurana zove džuma (a što znači okupljanje ili dan sabora), poslije podnevne molitve, u velikim bogomoljama (koje oni zovu sultanskim) propovjednici drže vjeronauk dva ili tri sata. Oni objašnjavaju tekst Kurana, neku temu koju su prethodno odabrali. Tome oni dodaju lijepe govore, ponekad moralističke, već u zavisnosti od prilike, i ukrašene stilskim figurama, tropima i metaforama i drugim retoričkim sredstvima. U vrijeme mira dodaju neku riječ o ostvarenju pravde, o tome kako se državna uprava stara o svojim podanicima, o Božjoj milosti i o osujećivanju neprijatelja, njegovog napredovanja i namjera. A ukoliko su u ratu, ili ukoliko

se rat upravo sprema, sultan propovjednicima naloži da pričaju i češće, da pokažu narodu i da ga uvjere u to da se u rat protiv neprijatelja kreće po Božjoj i Prorokovoj zapovijesti, ne za zemaljska blaga, ne za nekakvu dobit ili slavu i ljudsku pohvalu, već samo zarad širenja vjere, za slavu Božju i na korist čitavog muslimanskog naroda, a i drugih.

Cantemir 1987, str. 289–295

Ovaj išečak/isječak potiče iz Kantemirove rasprave o muslimanskoj vjeri, napisane tokom izbjeglištva u Rusiji (1711–1723), u kojoj on detaljno izlaže ono što zna o osmanskom društvu, koje je upoznao tokom više od dvadeset godina života u Carigradu prije 1710. godine.

Kojih su se pravila muslimani morali pridržavati tokom molitve?

Pronađi jedan argument koji govori u prilog tome da je zajednica muslimanskih vjernika [umma] demokratska po svojoj prirodi.

Da li je opravdano miješanje politike u vjersku sferu? Navedi argumente za i protiv. Da li i u drugim društvima postoje primjeri za takvo miješanje? Da li do njega dolazi i u društvu u kom ti živiš?

► Sl. 11. Džamija u Izniku (Nikeja) iz XIV vijeka

Lewis, str. 294

► **Sl. 12. Sulejmanija (Sulejmanova džamija) u Carigradu (1550–1557)**

Fotografija Helene Filon

❓ Usporedi ove dvije džamije. Da nijesi imao/imala podatke o vremenu u kom su nastale, kako bi mogao/mogla da zaključiš koja je starija a koja novija?

III-3. Kako jedan musliman objašnjava vezu između Boga i kiše (1779)

Kiše nije bilo tri ili četiri mjeseca, pa su se u svim džamijama u Sarajevu često držale dove, molitve za kišu. Ali za sve postoji neki razlog, jer Bog ne mijenja svoju odluku, a uzvišeni svijet duha povezan je s našim. Ako kiša padne, za to postoji drugi razlog, poznat zvijezdoznancima, pa su molitve za kišu samo znak pokornosti i služba Bogu, a ne glavni razlog iz kog kiša pada. Jer kad bi svaka molitva bila uslišena, svijet bi propao, a nama tajne ne bi bile obznanjivane. Ali, kad se vrijeme kiše približi i neko se pomoli, ljudi onda kažu da je on dobar čovjek i da će mu molitva biti uslišena. A ja, grešnik i siromah, čuo sam prije skoro mjesec dana od jednog zvijezdoznanca da će za mjesec dana, što znači sada, zvijezde stati tako da će se 'dveri otvoriti', to jest da će kiša pasti – i tako i bi. I tako su onda neke neznalice stale same da izvode zaključke, što nije grešno, ali nije ni od nekog značaja, jer biće kako Bog hoće, a ne što mi hoćemo ili nećemo.

Bašeskija, str. 235

🔑 Mula Mustafa Bašeskija (1731/1732–1809) proveo je čitav život u Sarajevu. Bio je imam i hatib u Bozadžić hadži-Hasanovoj džamiji, a kasnije je radio kao pisar (ćatib). Mula Mustafa je sačinio Hroniku, odličan izvor građe o istoriji političkog i svakodnevnog života u Sarajevu, Bosni i susjednim/susjednim zemljama. U ovom tekstu vidimo da je Mustafa, u skladu s intelektualnom klimom u Evropi XVIII vijeka, bio veoma skeptičan prema raširenom sujevjerju; međutim, ta skeptičnost nije ga navela na to da posumnja u Božju svemoć.

❓ U što zapravo mula Mustafa Bašeskija vjeruje? Da li kiša ima prirodne ili božanske uzroke?

► **Sl. 13. Ornamentalni natpisi iz Kurana u Staroj džamiji u Jedrenu (XV vijek)**

Hegy, Zimanyi, sl. 90

► **Sl. 13a. Husein-pašina džamija, sagrađena 1569. godine**

Kasalica, str. 76.

► **Sl. 13b. Zidna dekoracija unutrašnjosti Husein-pašine džamije u Pljevljima**

Kasalica, str. 77.

🔑 Husein Pašinu džamiju je 1569. godine podigao Hussein Paša Boljanić (umro oko 1594). Rođen blizu Pljevalja, bio je bosanski, hercegovački, misirski (Egipat), sandžak-beg, kao i vezir Bagdada. Džamija je bila dio njegovog imanja. Unutrašnjost džamije, posebno šestougaoni mihrab, bogato je ukrašen floralnim i geometrijskim motivima. U ovoj se džamiji čuva Kuran iz 1571. godine, remek-djelo islamske kaligrafije.

► **Sl. 14. Turska gospa na kamili prilikom hodočašća u Meku**

Hegyí, Zimanyi, sl. 62

III-4. Muslimanska heterodoksija – šale o beктаšijama

Držao hodža propovijed u džamiji i opisivao Božju moć i svojstva.

„Bog nije ni na zemlji ni na nebu, nije ni na desnoj ni na lijevoj strani, nije ni nad morem ni u moru. Ukratko, on se ne pokazuje u prostoru već postoji samo u srcu vjernikovom“, govorio je hodža, na šta jedan beктаšija ne mogaše više da se uzdrži pa reče: „O vjernici, molim vas da me saslušate. Kad sam vam ja neki dan rekao da Bog nije ovđe/ovdje, vi ste mi rekli da sam postao nevjernik, a sad kad vam hodža-efendija kaže da Bog ne postoji, vi ni riječi.“

Pitali beктаšiju zašto je svijet tako pun brda i dolina, stijena i planina, zašto nije svuda ravan i gladak, a beктаšija na to odgovori: „Pa šta ste očekivali od nečeg što je stvarano samo šest dana?“

Dursun, str. 78

Bektašije su osnovale vjersko bratstvo i pozivale se na uzor hadži-Bektaša Velija, čuvenog mistika i derviša iz XIII vijeka. Iako zvanično veoma bliski osmanskim vlastima i veoma uticajni među janjičarima, beктаšije su bile pobornici islamskog misticizma (sufizma), i ponekad su bili bliži šiitskoj nego zvaničnoj sunitskoj vjeri Osmanskog carstva. Bektašije su gajile i specifično nepoštovanje prema društvenoj hijerarhiji, ali i prema raširenim običajima i obredima – sve je to našlo izraza u bezbrojnim šalama u kojima je glavni junak anonimni beктаšija, baba (otac ili, ponekad, đed/djed), jedna od najznačajnijih figura u turskom humoru uopšte. Kao i inače kod usmenog predanja, šale o beктаšijama teško je tačno datirati, i one svjedoče o različitim slojevima narodnog pamćenja.

Što misliš o ovim šalama? Da li su one podstrekavale ljude na pobunu protiv vjerskih institucija, ili su to prosto relativno bezazlene priče, ventil za pojedince koji se ne slažu sa zvaničnom vjerom?

Da li su ti poznati i neki drugi vidovi heterodoksije u jugoistočnoj Evropi?

Da li misticizam može da postane subverzivan u odnosu na zvanične vjerske institucije?

► Sl. 15. Astronomska opservatorija u Carigradu (oko 1580)

Lewis, str. 200

Koje naučne instrumente prepoznaješ? Koje od njih koristimo i dan-danas? Zašto su na slici prikazani samo muškarci? Zašto svi do jednog nose bradu? Da li je u pitanju moda, nešto tipično za profesiju, ili neki društveni simbol? Misliš li da se na to pitanje može dati konačan odgovor ili to treba da pripišemo umjetnikovoj mašti? Kako ti izgleda karta koja je prikazana na ovoj slici?

► Sl. 16. Narodni junak Nasradin-hodža

Hegyí, Zimanyi, sl. 75

Znaš li neke priče o Nasradin-hodži? Kako je on prikazan u tim anegdotama?

Da li su priče o Nasradin-hodži popularne i u tvojoj zemlji? Kada su priče o njemu prvi put objavljene na tvom jeziku? Pitaj drugove ili rodbinu šta znaju o Nasradin-hodži.

IIIb. Hrišćani

III-5. Izbor Genadija Sholarija za prvog pravoslavnog patrijarha poslije osvajanja Carigrada (1453)

Trećega dana pošto je naš grad pao, sultan je proslavio pobjedu uz veliku radost i veselje [...] Izdao je naredbu da se izabere patrijarh, onako kako običaj i pravila to nalažu, pošto se naš patrijarh upokojio nešto ranije. Crkveni velikodostojnici koji su slučajno bili prisutni i nešto malo pripadnika crkve i laika odabraše Georgija Sholarija za patrijarha i dadoše mu ime Genadije. [...] Naš običaj i tradicionalna ceremonija nalažu da hrišćanski car daruje novog patrijarha zlatnim skiptrom. Tako je ovaj nitkov od sultana pokušao da se prikaže kao car našega grada i da oponaša naše hrišćanske careve: pozvao je Genadija na objed i razgovor i dočekao ga s velikim počastima. Dugo su razgovarali i sultan mu je dao svakojaka obećanja. Kad je došlo vrijeme da Genadije krene, sultan mu je dao onaj dragocjeni skiptar i zamolio ga da prihvati taj dar.

Melissenos, str. 133–135

Prije nego što je Carigrad osvojen, Sholarije je bio jedan od predvodnika pravoslavnog otpora Firentinskoj crkvenoj uniji (1439), po kojoj je vizantijski car Jovan VIII priznao primat papi kako bi dobio pomoć u borbi protiv Osmanlija.

Kakav je interes imao Mehmed II kada je postavio Genadija za patrijarha?

► Sl. 17. Osmanska srebrna činija s natpisom na grčkom, korišćena za pravoslavni crkveni obred (XVI vijek)

Muzej Benaki u Atini

III-6. Francuski putnik Pjer Leskalopje o manastiru Sv. Save u Srbiji (1574)

Dvadeset prvog [marta] došli smo u Uvac, tursku varošicu. Odatle videsmo manastir Sv. Save, manastir srpskih monaha i kaluđera. Oni su obučeni u crno, govore slovenski i žive po grčkim obredima. Priveli su nas da poljubimo jednu veliku kost ruke sv. Save, čije, kažu, imaju celo telo. Videli smo Jevreje i Turke kako ovu kost ljube s istim poštovanjem kao hrišćani i daju više milostinje. Ovi monasi plaćaju sultanu izvestan harač. Naš čauš nam je rekao da je jedan zao Turčin, koji je jednog dana došao po taj harač, učinio kaluđerima neko nasilje i pao mrtav na manastirskim vratima. Dali su nam da jedemo čorbe s uljem i prazilukom, malo ribe i crnog hleba.

Samardžić, str. 135

❓ Kako su pravoslavci iskazivali svoju pobožnost? Da li je to nešto specifično za pravoslavce? Zašto su i pripadnici drugih vjera ukazivali poštovanje srpskim pravoslavnim relikvijama? (Ovo je, naime, kulturno mjesto koje pohode pripadnici svih religija.) Znaš li za neke slične primjere iz nekog drugog kraja svijeta ili iz druge epohe?

III-7. Pavle Alepski o moldavskim crkvama (polovina XVII vijeka)

U Vašljuju se nalaze palate [nekadašnjeg kneza Stefana Velikog], njegovo kupatilo, njegovi vrtovi, a uz to i velika i visoka crkva s kupolama koje se dižu visoko u nebo. Svuda oko ove crkve su svodovi i polukružni lukovi, a na njihovoj unutrašnjosti su slike i ikone svetaca. Kod vrata, nad nižim zidom, Strašni sud naslikan je u zlatu i lapisu lazuli, potom Mojsije kako izvodi Anu i Kajafu i druge Jevreje pred našeg Boga. Te slike su ružne. Poslije njih dolaze drugačije slike: to su slike Turaka s bijelim turbanima na glavi, velikim raznobojnim kadifjenim ogrtačima, dugih rukava i s dugim žutim velovima, potom njihovih derviša, a iza njih i među njima su đavoli što ih progone i rugaju im se. Sotona je sasvim naprijed, sa šeširom na glavi. Jedan od đavolova mu se izruguje i zbacuje mu šešir s glave. I tako je oslikana čitava unutrašnjost crkve.

Arhitektura je prelijepa. Na svodu glavne kupole je lik našeg gospoda Isusa Hrista [...]. Ispred crkvene kapije je veliko zvono.

Crkve u ovoj zemlji imaju tri dijela: prvi je spoljni, s vratima, i on je predviđen za žene; drugi dio odijeljen je zidom i vratima, i on je predviđen za vjernike; a treći dio, takođe odijeljen zidom i vratima, predviđen je za kneza i njegovu pratnju.

Călători, VI, str. 29

❓ Kakvu su ulogu u vjerskom životu Moldavaca imale freske s Turcima? Kako je moguće da su takve slike postojale u jednoj vazalnoj državi Osmanskog carstva? Da li to možemo tumačiti kao izraz vjerske tolerantnosti Osmanlija? Uporedi hijerarhijsku strukturu u unutrašnjosti moldavske crkve s opisom muslimanske džamije u tekstu III-2.

► Sl. 18. Manastir Voronec u Moldaviji (izgrađen 1488, spoljne freske 1547–1550)

<http://www.users.cloud9.net/~romania/vor/Voronet.html>

► Sl. 19. Tajna večera – freska iz manastira Stavronikita, Sveta gora (1546)

Koliopoulos-Chassiotis, str. 169

► **Sl. 20. Manastir Ostrog u Crnoj Gori, iz 1650. godine**

Kasalica, str. 54.

Key Manastir Ostrog je oko 1650. godine podigao Vasilije Jovanović, hercegovački mitropolit (1610–1671). Postoji Gornji i Donji manastir Ostrog. Gornji manastir, uvučen u prirodno udubljenje u stijeni, posebno je impresivan. U njemu se nalaze hramovi Vavedenja Bogorodice i Svetog Krsta. Manastirska svetinja, čivot sv. Vasilija, pohranjena je u hramu Vavedenja. Kult mitropolita Vasilija vuče korijene još iz periode neposredno poslije njegove smrti, kada je i proglašen svecem. Manastir Ostrog je najveće hodočasničko mjesto u Crnoj Gori, kojeg poštuju i pohode pripadnici svih vjeroispovijesti i građani susjednih/susjednih zemalja. Najveći broj hodočasnika dolazi 12. maja, na Dan svetog Vasilija Ostroškog.

III-8. Kozma Etolski poziva hrišćane da daju đecu/djecu u škole

A vi, roditelji, dajte đecu/djecu u hrišćansku obuku, naučite ih da čitaju i pišu. Učinite sve što možete da osnujete školu, pronađete učitelja i platite ga da vam podučava đecu/djecu, jer velik je grijeh da ih ostavite slijepe kod očiju, nepismene; ne trudite se samo da im ostavite blaga i imetka da bi poslije vaše smrti mogli da jedu i piju i da vas se sećaju/sjećaju. Bolje vam je da ih ostavite siromašne i obrazovane nego bogate, a nepismene.

Menounos, str. 173

Key Kozma Etolski (1714–1779) bio je misionar, naročito aktivan u zapadnoj Grčkoj i Albaniji, ali je imao i jake veze sa Svetom gorom. To što Kozma insistira na vezi obrazovanja i pravoslavne pobožnosti tipično je za početke prosvjetiteljstva u jugoistočnoj Evropi.

? Da li se slažeš s onim što Kozma Etolski tvrdi, naročito s onom posljednjom rečenicom? Zašto Kozma misli da je obrazovanje tako važno? Porazgovaraj s drugovima/drugaricama o tome da li su obrazovanje i društveni napredak povezani.

III-9. Kiril Pejčinović o sukobima između seljana pravoslavne vjere i njihovih sveštenika (1816)

Vidim ih po nekim selima, bog da te sačuva, veoma je teško! Ne mogu reći ni da su hrišćani ni da su nevjernici. Jedu i piju na Veliki petak i Subotu, uz časnii post [...], čine grijehe, psuju, tuku se, a onda na Uskrs stanu u red da se pričeste. A siromah sveštenik, koji se stara o osam sela, ne zna kud bi prije. Trči od jednog sela do drugog, a jedan ide za njim i nosi mu epitrahilj i knjigu.

Čak mi je i žao nekih sirotih hrišćana, jer moraju da čekaju sveštenika sve do podneva ne bi li se pričestili. I onda kažu, što li sveštenik kasni, da nije ovo ili da nije ono. Neki kažu, dajte da ga pretučemo, pa da više ne kasni. A neki, opet, koji su malo imućniji (čorbadžije), kažu: „Ama ne tako, ako ga prebijemo, kazniće nas, nego bolje da se svi ovako okupimo, pa da agi ili paši odnesemo ovcu, pa da tek onda prebijemo popa i izbacimo ga, pa da nađemo nekog drugog, čak i ako živi podalje.“ A onda jedan još bogatiji seljak (kmet) kaže za tog drugog popa: „Pusti, i taj naplaćuje previše. Ovaj, doduše, kasni, ali makar uzme manje, a i pjeva džabe ili umije da čeka pare godinama. A onaj drugi dođe po novac sa Turcima ako mu ne platiš odmah.“ I tako jedan kaže jedno, drugi kaže drugo, [...] i svi psuju na sveštenika koji je njihov duhovni vođa, koji ih je krstio u ime Svetog trojstva i koji ih je vjenčao i koji će ih i sahraniti, koji im je roditelj i više od roditelja. Oni ne drže post i hule na sveštenika, i čekaju pričesće

do podneva. A ja grešni i nedostojni Kiril, koji sam grešniji od svih njih i koji sam počinio grijeh samim tim što njih optužujem, tako sam ja, grešnik, vidio njih da tako govore, vidio to, pa mi se nije dopalo, i zato im reko: „Zašto bismo mi hrišćani čekali do podneva? Zašto ne bismo prosto nalomili hljeba i nalili vina na hljeb, umjesto što čekamo sveštenika?“ A oni će: „Ono što nam pop donosi nije hljeb i vino već Hristova krv. Zato čekamo do podneva, jer smo čuli od starijih da bez toga ne može da se živi.“ A ja im kažem: „Ko vam je to rekao, sveštenik?“ A oni na to: „Ma kakvi, on nam još ništa nije rekao, ovo nije ni prešlo preko njegovih usana. On radije pođe s nama na svadbu, na izlet, na igranku, u lov, na zabavu, u pazar, ali što se vjeronauke tiče, nit mi šta pitamo nit on šta kaže.“ I tako ja grešan shvatih da je krivica na obje strane: da je do hrišćana, što ne pitaju sveštenika, i da je do sveštenika, što im ne ispriča nešto, onoliko koliko zna i umije. I vidim da on ne mari mnogo za obavezu koju je preuzeo i koja mu je data.

Odbrani, II, str. 14–16

❓ Opiši vjerska ošćenja/osjećenja seljana u ovom tekstu. U šta oni vjeruju? U čemu se njihova vjera razlikuje od zvanične? Zašto je to tako? (Zbog siromaštva, neobrazovanosti, zbog toga što su dobro porazmislili o pitanjima religije?) Zašto seljani kritikuju svog popa? Da li je takav njihov stav opravdan ili nije? Pokušaj da obrazložiš i jedan i drugi odgovor.

IIIc. Jevreji

III-10. Pismo Isaka Carfatija, rabina iz Jedrena, upućeno Jevrejima u srednjoj Evropi (polovina XV vijeka)

Braćo moja i moji gospodari, pošto sam se pomolio Bogu da vam poda mira, želio bih da vam ispričam pod kojim su okolnostima mladi rabin Zalman i njegov družbenik rabin David Koen došli meni.

Ispricali su mi svu patnju, težu od same smrti, kroz koju su prošli i još uvijek prolaze braća naša, sinovi Izrailjevi koji žive u Njemačkoj: uredbe donijete protiv njih, mučeništvo, proćerivanja/protjerivanja kakva se odvijaju svakoga dana i zbog kojih oni moraju da lutaju od zemlje do zemlje, od grada do grada, beskrajno, bez ijednog mjesta koje bi ih prihvatilo [...]

A kad su stigli ovamo u Tursku, zemlju na koju se Božji gnjev nije obrušio svom težinom, i kad su vidjeli/vidjeli mir, spokoj i obilje kakvo vlada ovim zemljama, i kad su vidjeli/vidjeli da je udaljenost između Turske i Jerusalima mala i da se može preći kopnenim putem, obuze ih velika radost i rekoše: nema sumnje, kad bi Jevreji koji žive u Njemačkoj znali makar za desetinu blagoslova kojima je Bog obasuo svoj narod Izrailjev nastanjen u ovoj zemlji, nema tog snijega ni te kiše, ni tog dana ni te noći koji bi ih spriječili da dođu ovamo. I zamolili su me da pišem izgnanicima, Jevrejima nastanjenim u Njemačkoj, u gradovima Švapske, Rajnske, Štajerske, Moravske i Ugarske, i da im ispričam kako je prijatna ova zemlja. [...] A kad sam shvatio da oni to čine bez ikakvog ličnog interesa, odlučio sam da odgovorim na njihove molbe, jer ja bih volio da dam Izrailju priliku da dobije ono što s pravom zaslužuje...

Shaw, str. 31–32

Poslije velike epidemije kuge polovinom XIV vijeka, proganjanje Jevreja intenziviralo se ne samo u Njemačkoj nego i u većem dijelu zapadne i srednje Evrope. U osnovi tih progona leže vjerske predrasude, ekonomska konkurencija i društvena segregacija, pa su mnogi Jevreji bili prinuđeni da pribježište potraže u bezbjednijim i manje naseljenim zemljama, kao u Poljskoj i Litvaniji i u Osmanskom carstvu.

Da li ijedna zemlja na svijetu može biti tako savršena kako je to opisano u ovom tekstu? Da li je život u Osmanskom carstvu ovđe/ovdje istinito opisan? Da li je autor teksta možda prećutao neke bitne mane? Zašto pokušava da privuče Jevreje u Osmansko carstvo?

III-11. Elija Kapsali o bogatstvu Jevreja u Osmanskom carstvu za vrijeme vladavine Mehmeda II

U prvoj godini vladavine sultana Mehmeda, turskog cara [...], gospod nadahnu carev duh [...], i glas se pronese njegovom carevinom i proglas: „Ovo je riječ Mehmeda, cara turskog. Bog, gospodar nebeski, dade mi carstvo u ovoj zemlji i

naloži mi da pobrojim njegove ljude od šemena/sjemena Avramovog, sluge njegovog, sinove Jakova odabrane, i da im dam zemlju od koje će živjeti i da im pružim sigurno utočište. Neka svaki od njih sa svojim Bogom dođe u Carigrad, šedište/sjedište moje carevine, i nek šedi/sjedi pod svojom lozom i svojom smokvom sa svojim zlatom i srebrom, imetkom i stokom, i nek se nastani na ovoj zemlji i nek trguje i nek postane dio nje.“

Jevreji se sakupiše izdaleka i izbliza, iz svih gradova Turske, svak dođe iz svog doma; zajednica se skupila u hiljadama i desetinama hiljada, i Bog im pomože s nebesa, a car im dade dobra imanja i pune kuće. Jevreji se tu nastaniše sa svojim porodicama i razmnožiše se obilato [...]

Pošto su se Jevreji bojali Boga, on im dade bogatstvo, te se tako na mjestu đe/gdje su nekada, za vrijeme vizantijskog cara, postojale samo dvije ili tri zajednice, Jevreji razmnožiše i brojaše više od četrdeset zajednica, i zemlja im ne dade da se nasele zajedno, toliko je veliko bilo njihovo bogatstvo. Tora i bogatstvo i čast uvećaaše se među zajednicama. U zajednicama oni slaviše Gospoda, istočnika Izrailjevog, počinitelja velikih čuda. Zapjevaše nebesima i blagosiljaše Gospoda, sve sluge Gospodnje što stoje u kući Gospodnjoj u večernji čas.

Shaw, str. 30–31

Očigledno je da Eliji Kapsaliju, koji piše u XVI vijeku, a opisuje događaje iz druge polovine XV, nije toliko stalo do istorijske tačnosti koliko do naglašavanja tradicionalnog jevrejskog morala. Zato on u svom tekstu često citira mjesta iz *Starog zavjeta* (na primjer, iz *Knjige postanja* 13:6, 34:10, *Izlaska* 1:7, 1:21, *Psalama* 68:27, 134:1 itd.).

Kakve je namjere imao ovaj pisac, što je htio da postigne ovim tekstom? Kako je povezao dvije vjere? Kakvu ulogu Avram ima u islamu, a kakvu u judaizmu? Na osnovu čega bismo mogli zaključiti da je govor koji Elija Kapsali pripisuje Mehmedu II istorijski netačan?

III-12. Jevrejski mesijanizam: slučaj Sabataja Zevija (1666)

[...] prelazimo na sljedeću [godinu, 1666], za koju ćemo vam ispričati kratku priču Sabataja Zevija,

navodnog jevrejskog mesiju, koji se najprije pojavio u Smirni i tamo se izdavao za njihovog mesiju, pričao im o sjaju njihovog dolazećeg carstva, o snažnoj ruci Božjoj koja će ih sakupiti iz svih krajeva svijeta. On je bio mešetarev sin, rođen u Smirni, uglednik koji je tečno govorio hebrejski i arapski, ali kako je prognan zbog nereda u sinagogi, lutao je neko vrijeme Grčkom i duže vrijeme proboravio u Jerusalamu, đe/gdje je upoznao izvjesnog Natana, lukavog sofistu, koji se pa proglasio za Sabatajevog proroka i drsko predskazao da će se mesija godinu dana od 27. dana mjeseca kisleva pojaviti pred Velikim gospodarem⁵⁶ da pripremi sve za njegov dolazak. Kad je stigao u Smirnu i javno se stao izdavati za mesiju, sačinio je objavu svim narodima jevrejskim u to ime. No, [...] neki njegovi sunarodnici suprotstaviše mu se kao uljezu, ali on je samo ćerao/tjerao po svome i potom obznanio da ga je Bog pozvao da pohodi Carigrad, đe/gdje će najveći dio njegovog posla i biti obavljen. Međutim, čim je stigao, vezir⁵⁷ zaključio da je najbolje da ga baci u mrski zatvor, odakle ga je kasnije poslao na Dardanele; Jevreji iz najudaljenijih krajeva pohrliše ka njemu u velikom broju, a on je imao dovoljno vremena da osmisli svoj novi metod i ritual. Kako su se Jevreji sve više i više zaluđivali njime, i kako je Veliki gospodar u međuvremenu dobijao razne vijesti o njihovom ludilu, on naloži da mu se ovaj dovede, i reče da mu neće povjerovati dok mu ovaj ne pokaže neko čudo, pa neka Sabataja onda skinu dogola, i neka stane kao meta njegovim spretnim strijelcima, pa ako strijele ne probodu njegovo tijelo, on će onda povjerovati da je Sabataj mesija. No kako Sabataj odbi da prođe ovo iskušenje, morao je da postane muhamedanac ne bi li spasao živu glavu. No većina Jevreja odbijala je da povjeruje u to, nego je tvrdila da je to na zemlji samo Sabatajeva sjenka ostala i da sad hodi sijede glave i u muhamedanskoj odori, dok su mu se tijelo i duša vinuli u nebo, te da sad tamo borave dok ne dođe vrijeme za ostvarenje ovih čuda; a kohami⁵⁸ iz Carigrada osudiše ovo vjerovanje i naložiše ovima da se vrate svojoj predačkoj vjeri, kako ne bi bili izopšteni.

Jones, II, str. 175–176

⁵⁶ Tako su Evropljani zvali osmanske sultane, a u to vrijeme sultan je bio Mehmed IV (1648–1687).

⁵⁷ Fazil Ahmed-paša Ćuprilić, veliki vezir 1661–1676.

⁵⁸ Stariji uglednici jevrejske zajednice

❓ Koji su bili motivi Sabataja Zevija? Da li je on stvarno mislio da je mesija? Što misliš o kraju njegove „karijere“, zašto je primio islam? Zašto su Jevreji pošli za Sabatajem Zevijem? Da li je takav pokret karakterističan samo za Jevreje? Znaš li za neke slične mesijanske pokrete i u tvom narodu? Što misliš o načinu na koji je sultan postupio u slučaju Sabataja Zevija? Što je time htio da postigne i da li je u tome uspio?

► **Sl. 21. Jevrejski ljekar, francuska gravira (1568)**

Nicolay, str. 182

❓ Zašto je francuski graver i putnik smatrao da treba da prikaže jevrejskog ljekara? Da li su i druge etničke i vjerske grupe u Osmanskom carstvu imale svoje ljekare? Da li ima neke veze između odežde jevrejskog ljekara i činjenice da su nemuslimani bili u podređenom položaju, kako nam to potvrđuju i tekstovi III-19 i III-20?

III.d. Međusobni odnosi vjerskih zajednica i vjerska diskriminacija

III-13. Vjerski dijalog tokom zatočeništva Grigorija Palame (1354)

[Imam] započe riječima da oni [muslimani] priznaju sve proroke, pa tako i Hrista, i četiri knjige koje je Bog poslao⁵⁹, a među njima je i jedno Hristovo jevanđelje. A za kraj reče [...]: „a vi, zašto vi ne priznajete našeg proroka i zašto ne vjerujete u njegovu knjigu, kad je i nju Bog poslao?“ Ja mu na to odgovorih: „I vi, kao i mi, imate običaj [...] da bez dokaza ne priznajete i ne prihvatate ništa [...] Za Hrista, pored mnogih njegovih velikih čuda, svjedoči i sam Mojsije i drugi proroci; i on je jedini, za čitavu vječnost, za kog čak i vi kažete da je riječ Božja; i jedini, za čitavu vječnost, kog je rodila djevica; i jedini, za čitavu vječnost, koji se vaznio na nebo i ostao besmrtn; i jedini, za svu vječnost, za kog se nadamo da će se vratiti da sudi živima i vaskrsim mrtvima – ja sad kažem samo ono što i vi Turci priznajete. Zato mi vjerujemo u Isusa i u njegova jevanđelja. Ali Muhamed, mi za njega ne vidimo da njegovi proroci svjedoče o njemu, on nije učinio ništa izvanredno ili vrijedno pamćenja što bi nas navelo na to da vjerujemo u njega. Zato mi ne vjerujemo ni u njega ni u knjigu koja je njegova. A imam bješe pogođen tim riječima, ali uze da se brani: „U jevanđeljima se pominje i Muhamed, ti si skratio njegovo svjedočanstvo. Osim toga, on je pošao iz istočnjačkih daljina i došao na zapad kao pobjednik, kao što vidiš.“ [...]

„[...] Tačno je da je Muhamed, pošavši s Levanta, došao na Pont kao pobjednik; ali on je pobijedio ratovima, mačem, pljačkom, ugnjetavanjem i ubijanjem; ništa od svega toga ne dolazi od Boga, koji je dobar [...] Nije li Aleksandar pošao sa zapada da bi konačno pokorio čitav istok? I mnogi su drugi, u drugim vremenima, kretali na pohode i vladali čitavim svijetom. Ali nikom od njih nijedan narod nije prodao svoju dušu kao što ste vi prodali svoju Muhamedu. I osim toga, [Muhamed je], iako je u isto vrijeme koristio silu i nalagao uživanje, osvojio samo dio svijeta. A Hristovo učenje, naprotiv, iako odbacuje gotovo sve slasti životne, zakrtilo je sav

svijet i vladalo među onima koji se protiv njega bore, i to bez imalo sile, a opet je uvijek pobjeđivalo nasilje koje mu se suprotstavljalo, i ta je pobjeda porazila svijet.“

Na tom mjestu mi drugi hrišćani koji su bili tu, osetivši/osjetivši da Turke obuzima bijes, dadoše znak da prekinem svoj govor. No ja, da bih unio malo vedrine, rekoh s blagim smješkom: „Da se slažemo na riječima, imali bismo istu vjeru. Oni koji razumiju, razumjeće i smisao onog što je ovdje/ovdje rečeno.“ A jedan od njih na to reče: „Doći će vrijeme kad ćemo se svi slagati.“

Phillipidis-Braat, str. 154–157, 160–161

Tokom vremena koje je proveo u zatočeništvu (1354–1355), Grigorije Palama (vidi objašnjenje uz tekst I-6) vodio je nekoliko teoloških rasprava s muslimanima i Jevrejima, a među njima su bili Orhanov nećak Ismail i jedan učenjak kog mu je poslao sam Orhan. U poslanici svojoj braći po vjeri u Solunu Grigorije se prišeća/prisjeća još jednog razgovora s jednim imamom nedaleko od Nikeje. Iako je Palama nepopustljiv, on ipak pominje i neke argumente koje muslimani navode protiv hrišćanske vjere i svjedoči tako o kompleksnosti vjerskih odnosa na teritorijama koje su Osmanlije osvojile.

Što misliš, zašto su osmanski Turci sa svojim zatočenicima razgovarali o vjerskim pitanjima?

Kako ti izgledaju argumenti navedeni u ovoj raspravi? Da li bi se njima moglo objasniti to što je izvjesni broj ljudi primio islam kad su Osmanlije pokorile njihovu zemlju?

III-14. Zajednički život različitih vjerskih zajednica u osmanskim gradovima (oko 1600)

[Beograd]

Na obalama rijeke Save postoje tri ciganske četvrti [mahale], a na obalama Dunava su tri četvrti u kojima žive grčki nevjernici [Romeji], kao i Srbi i Bugari.

⁵⁹ Petoknjžje, Psalmi, Novi zavjet i Kuran

Tik uz tvrđavu je i jevrejska četvrt, a njeni žitelji pripadaju sedmoroma karaimskim zajednicama. Tu je i četvrt u kojoj žive jermenski nevjernici, ali Franaka⁶⁰ i Ugara nema, a nema ni njihovih konzula. Ostalo su muslimanske četvrti, tako da Muhamedovi sljedbenici imaju najbolje, najprostranije i najprozračnije djelove grada, u njegovim višim ili srednjim djelovima.

[...]

U Beogradu ima dvjesta sedamdeset⁶¹ džamija, ali samo se sa sultanove zove na molitvu petkom; a sad ćemo opisati i vezirske džamije i džamije domaćih velmoža i uglednika. [...]

[...] Crkava i manastira ima devet, i tamo oni upražnjavaju svoju lažnu vjeru. Tu su hramovi grčki, jermenski, srpski, bugarski i jevrejski, ali nema kuća za idolopoklonstvo Franaka ili Ugara.

[...]

[Sarajevo]

Crkve. – Sve crkve su male i nemaju zvono. Crkve srpskih i latinskih hrišćana u dobrom su stanju, a i Franci i Grci održavaju svoje obrede u njima. Postoji i jedna jevrejska sinagoga.

Evlija Čelebija, str. 195–198

Uporedi ono što Evlija Čelebija kaže o hrišćanskim crkvama u Sarajevu s onim što Pavle Alepski kaže o moldavskim crkvama (tekst III-7).

III-15. Odnosi između pravoslavaca, katolika i luteranaca u Bugarskoj i Vlaškoj (1581)

Stvari koje je kao zaključak zabilježio papski nuncije pošto je saslušao neke činjenice koje mu je nekoliko katoličkih trgovaca saopštilo o prilikama u kojima žive katolici u Bugarskoj i Vlaškoj. Pošeta/posjeta Silistri i Provadiji, koju je naš vladar odobrio pismima veoma poštovanog monsinjora, [kardinala] od Koma od 11. marta 1581. Dana 5. decembra, predstavili su mu se trgovci iz Dubrovnika [...] koji žive u mjestu na Dunavu zvanom Silistra, a koje domaći živalj zove Deristor, dva dana od Varne; zemlja se zove

Dobrudža, u stara vremena zvala se Mezija, a jezik je bugarski ili ilirski. Njome vlada sultan s druge strane rijeke, a prije pomenute zemlje je Vlaška, turski vazal. Pomenuti Bugari su pravoslavci, imaju svoje crkve, sveštenike i episkope. Kažu da katoličkih porodica ima svega deset, i sve su Dubrovčani. Oni nemaju crkve niti revnosne sveštenike, ali su iz Dubrovnika, zajedno s ovima što žive u Provadiji, koja je dva dana udaljena od Silistre, doveli čovjeka zvanog otac Nikolo Godini od Antivarija, čovjeka velike učenosti; on ovđe/ovdje služi šest mjeseci i ima platu od sto talira⁶² godišnje.

Pitaju da li smiju da idu u pravoslavne crkve da se tamo mole i pričestuju u svoj svojoj usrdnosti; da li smiju da se krste kod pravoslavnog sveštenika i da primaju posljednju pričest u slučaju nužde, to jest ako dođe mrijeti. Takođe su pitali da li je ispravno da se mladi katolik, koji je živio s mladom pravoslavkom, i obećao joj da će se oženiti njome i izroditi decu/djecu s njom, predomisli ako mu je savjest čista. Takođe su rekli da su s one strane Dunava prema Transilvaniji naišli na mnoge njemačke luterance u Vlaškoj koji su uvijek bili voljni da pričaju o vjeri i koji dijele besplatne knjige o svojoj izopačenoj vjeri [...] Silistra se nalazi na dva dana od Provadije, i leži na Dunavu. U njoj ima 1.500 hrišćanskih i neznabožičkih kuća. Ima osam katoličkih kuća, ukupno 40 duša, sve trgovci iz Dubrovnika, a u ovom času kapelan im je brat Čelestino, koji ima platu od 2.000 akči godišnje; oni su dobri hrišćani [iako] nemaju crkve, već Bogu služe u jednoj sobi. Obećano im je da će smjeti podići kućicu koja će im služiti kao crkva; nemaju drugog Božjeg službenika osim onog kapelana, koji ovđe/ovdje služi već tri godine i svi o njemu kazuju samo dobro; on služi šest mjeseci ovđe/ovdje, a drugih šest u Trgovištu, u manastiru.

Călători, II, str. 504

Šta su katolici u Bugarskoj i Vlaškoj pitali papskog nuncija? O kakvim konkretnim problemima svjedoče ta pitanja? Što misliš, šta im je nuncije mogao odgovoriti?

⁶⁰ Naziv za sve ljude sa zapada Evrope, i katolike i protestante

⁶¹ Kako je Evlija Čelebija i inače sklon prećerivanju/pretjerivanju, ovaj broj je savim sigurno prevelik.

⁶² Veliki srebrnjaci iz srednje i zapadne Evrope

III-16. Fetva Ebus-suuda šiitima (polovina XVI vijeka)

Pitanje: Da li je po Svetom zakonu [šerijatu] dozvoljeno boriti se protiv sljedbenika Safavida⁶³? Da li je onaj ko ih ubija sveti ratnik i da li je onaj ko pogine od njihove ruke mučenik?

Odgovor: Jeste, to je veliki sveti rat i veličanstveno mučeništvo.

Pitanje: Ako je dozvoljeno boriti se protiv njih, da li je to dozvoljeno samo zato što su se oni pobunili i što su neprijatelji [osmanskog] sultana nad narodom islama, ili zato što su potegli sablju na vojske islama, ili zbog nečeg trećeg?

Odgovor: Oni su i pobunjenici i po mnogo čemu nevjernici.

Imber, str. 86

Ebus-suud (oko 1490–1574) bio je učenjak kog je sultan Sulejman veoma poštovao, i bio je na položaju šejh-el-islama, vrhovnog poglavara i sudije, gotovo tri decenije. Njegove presude (fetve) imale su velikog uticaja na osmansko društvo.

Što nam ove presude otkrivaju o granicama muslimanske solidarnosti?

Uporedi stav Osmanlija prema šiitima sa ratovima koji su se u XVI vijeku vodili između katolika i protestanata.

III-17. Carska naredba o zabrani „franačkog“ prozelitizma među Jermenima u istočnoj Anadoliji (1722)

Jermenski patrijarh Carigrada i provincija zvani Jovan podnio je molbu mojoj carskoj palati da izdam naredbu kojom će se spriječiti jeres franačkog obreda, česta među Jermenima u Erzurumu, Dijarbekiru i Tokatu. Stvari se polako sređuju, ali su se neki franački sveštenici, prurušeni u ljekare ili već nešto slično, nastanili tamo i povezali se s bogatim i uglednim ljudima. Ne sluteći ništa zlo, uglednici im povjrovaše da su ljekari i stadoše

da im pomažu u svim njihovim namjerama. Kako patrijarh kaže, franački sveštenici tako neprestano izazivaju mještane Jermene i izopačuju ih ne bi li se ovi prihvatili franačkog obreda. On moli da se Francima zabrani boravak na tim mjestima, bilo da se izdaju za ljekare bilo za nešto drugo. A i nesrećne podanike treba zaštititi od njihovih provokacija i ostaviti ih na miru. Zato se ovaj carski ferman izdaje u skladu s ovom molbom.

BOA, CA 3126

Što misliš o tome što su i jermenski patrijarh Jovan i sultan sve zapadnjake nazivali Francima, bez obzira na to što „jeres franačkog obreda“ u stvari pokriva veoma različite vjeroispovijesti?

III-18. Osmanske vlasti u Bosni presuđuju u sporu između pravoslavaca i katolika (1760)

Pošto smo zrelo razmotrili [ovu] ovako tešku stvar, napokon smo preko posrednika najavili svoj dolazak čehaji-begu [pašinom zamjeniku]. On je dopustio da dođemo k njemu, pa je dekan s novoizabranim fojničkim gvardijanom pošao do njega. Od njega je, među ostalim, morao čuti ove posljednje riječi: „Ako hoćete da dobijete parnicu, najprije saspitate dvadeset kesa novca u državnu blagajnu“ (to iznosi oko dvije hiljade i šest stotina venecijanskih zlatnika). [...] Vidjeli smo, dakle, da će naša stvar bezuvjetno propasti ako ne dadnemo ovaj pretjerani iznos novca. [...]

Stoga smo se – prije suočenja s našim protivnicima na sudu – sastali s pašom i čehajom. Obećali smo im – zbog takve i toliko potrebne obrane – dati sve ono bez čega se oni ni u kojem slučaju nisu htjeli smiriti i zaštititi našu stvar. S druge strane, grčki⁶⁴ su dostojanstvenici nudili tom istom paši golem iznos, zaista veći nego što je bio naš, da bi im presudio prema odredbama [datim] u njihovom fermanu. Budući da nismo imali novaca, dali smo umjesto njih pismeno jamstvo državnoj riznici i potpisali se da dugujemo toliko novca. [...]

⁶³ Safavidska dinastija vladala je Persijom 1502–1736. i uvela radikalnu šiitsku verziju islama, koja je tokom XVI vijeka bila izuzetno popularna među osmanskim podanicima u Anadoliji.

⁶⁴ Ovđe/ovdje u značenju pravoslavni.

Najprije je, dakle, sudac pročitao povelju protivnika i razmotrio u njoj klauzule i njezinu bit. Zatražili su zatim i naše povlastice, pa su i njih isto tako pročitali, a na vlastito hatišerif s Milodraževa (blizu Fojnice), koji je fratrima dat još kad su Turci osvajali Bosnu. Zatim su sravnili i isporedili klauzule i bit dokumenata ili carskih povelja. Iza toga je [sudac] upitao mitropolita – šta on zapravo traži ovom parnicom. On je odgovorio: „Tražim od ovih fratara da me slušaju i da mi se pokoravaju u svemu što propisuju i naređuju povelje koje je dobrotivo izdao naš uzvišeni sultan i koje ste sada pročitali.“ Zatim je isti sudac upitao našu stranku: „Šta vi navodite kao razlog da se ne pokoravate ovome što vaši protivnici od vas traže?“ – Na taj upit odgovorio je dekan: „Ima već skoro trista godina otkako je uzvišeni sultan Mehmed-han pokorio Bosnu, a mi s Grcima nismo imali ništa zajedničkog, budući da su oni jednog a mi drugog obreda, kao što se to jasno razabire iz ovog hatišerifa i drugih isprava i povelja koje su nam uzvišeni sultani dobrohotno podijelili.“ [...]

Kad je kadija to čuo, odmah je izrekao ovu presudu: „Patrijarh i mitropolit nemaju nikakva prava nad vama fratrima ili nad svetovnjacima rimokatolicima. Oni od vas ne mogu i ne smiju zahtijevati nikakva novčanog nameta, niti bilo čega drugog, jer ferman ne može biti iznad hatišerifa.“ [...]

I tako se završilo ovo suđenje, s kojega je mitropolit (Bog je tako htio) otišao posramljen. Nije, brate, posla kod Turaka brez jaspri [novca]!

Benić, str. 187–190

? Uporedi ovaj tekst s prethodnim tekstom o „jeresi franačkog obreda“: u oba slučaja osmanske vlasti jedva da su bile svjesne razlika među hrišćanskim vjeroispovijestima. Da li su isto tako jedva pravile razliku i među različitim vjerskim strujama unutar islama? (Isto se pitanje može postaviti i o stavu hrišćanskih vlasti prema razlikama unutar islama.)

Kakvi su odnosi vladali između dvije hrišćanske crkve u Bosni? Koga su one više poštovale, osmanske vlasti ili „srodne“ hrišćanske crkve? Što autor ovog teksta prigovara osmanskim vlastima, a šta pravoslavnoj crkvi?

III-19. Carske odredbe za nemuslimane (1631)

U skladu sa svetim zakonom [šerijatom] i zemaljskim zakonom, hrišćani [kafir] moraju biti prepoznatljivi po odjeći i spoljnom izgledu kao potčinjeni. Ne smiju da jašu konje, da nose odjeću od svile i satena ili da nose krzna i šubare. Njihove žene ne smiju da nose odjeću sličnu onoj koju nose muslimanke niti da stavljaju jašmake⁶⁵ od persijskog platna. Međutim, od nekog vremena, ovaj se zakon nije poštovao, pa su hrišćani i Jevreji, uz dozvolu sudija, počeli da izlaze odjeveni u raskošnu i skupu odjeću.

A što se njihovih žena tiče, one nijesu uzmicale s pločnika da bi se sklonile pred muslimankama kad bi ih srele na tržnici. U cjelini uzev, i mušarci i žene nose daleko bolju odjeću nego muslimani, iz čega se vidi da oni sebe uopšte ne smatraju potčinjenima. Stoga je od izuzetno velike važnosti da se ove naredbe objave još jednom i da se sprovedu.

Georgieva, Canev, str. 121

? Zašto su nemuslimani podvrgnuti tako strogim pravilima? I zašto su se hrišćani oglašavali o njih? Što misliš, da li se tako stroge odredbe uopšte mogu do kraja sprovesti u vjerski mješovitoj sredini?

III-20. Pogubljenje nepropisno odjevenog pravoslavca (1785/1789)

Isto tako, pomenutog mjeseca [muharema], 21. dana, kad je naš veličanstveni gospodar [sultan Abdulhamid I] putovao prerušen, on je ugledao jednog Grka nevjernika. Grk je na sebi imao žute cipele, kaftan cvjetnog dezena, dug ogrtač i kaput opšiven krznom, kao i šal. [Sultan] na to pozva dželata. Grka je trebalo objesiti, ali sultan onda naredi da mu se odrubi glava.

Taylesanizade, str. 419

? Uporedi tekstove III-19 i III-20. Kakve su to zločine počinili pogubljeni Grci?

⁶⁵ Jašmak je tanki veo kojim muslimanske žene pokrivaju glavu, lice do očiju i grudi.

III-21. Carska naredba o crkvi u Stanimaki, kod Plovidia, izgrađenoj bez dozvole (1624)

Namjesnik vakufskog sela Stanimake obavještava nas u svom pismu da su hrišćani u tom selu podigli veliku novu crkvu, ukrasili je mermerom i drugim dragocjenostima, a protiv Svetog zakona.

Namjesnik je pokušao da udovolji pritužbama muslimana, ali nije uspio, pa zato sada traži carsku naredbu kojom bi se naložilo rušenje pomenute crkve, pošto će samo rušenje zadovoljiti vjerske propise koji vladaju u ovoj zemlji.

Primivši to, ja naređujem da ispitate slučaj i postarate se za to da se novoizgrađena crkva zaista poruši, ako zaista jeste nova a ne neka koja već postoji dugo. Takođe vam naređujem da ne dozvolite nikakav protest i nikakvu neposlušnost protiv Svetog zakona i moje sultanske naredbe.

Georgieva, Canev, str. 120–121

Koje je argumente vlast koristila da bi opravdala rušenje crkve u Stanimaki?

III-22. Netolerantnost hrišćana prema ljudima koji žive u braku s osobom druge vjere (Kipar, 1636)

Milu, sin Andonija iz sela Čelije u Tuzlanskoj nahiji, kaže: Dosad sam, kao i moji preci, i ja pripadao hrišćanskoj grupi [miletu]. Nijesam postao musliman. Ja sam nevjernik [*kafir*]. Kad sam želio da obavim naš lažni obred u crkvi, monasi, koji su nam ujedno bili i sveštenici, spriječili su me da uđem rekavši: „Ti si se oženio muslimankom.“ I kad nestanem, vjerovatno me neće sahraniti po nevjerničkom obredu. Želim potvrdu na kojoj će se vidjeti/vidjeti da sam nevjernik.

Jennings 1993, str. 142

Zašto je hrišćanski monah spriječio Milua da uđe u crkvu i zašto je odbio da ga pričesti? Što misliš, što su mogli biti razlozi tome? Da li su oni opravdani? Imaju u vidu da, prema muslimanskom zakonu, muslimanke nijesu smjele da se udaju za nemuslimane, dok pravoslavni kanon zabranjuje pričest osobi pravoslavne vjere koja stupi u brak s osobom druge vjere.

III-23. Odredbe o vjerskom životu u Transilvaniji (1653)

[Dio I, odjeljak I]

Čl. 2 Četiri su zvanične vjere, prema pravovaljanim uredbama zemlje, i one će odsad uvijek biti zvanične... ove zvanične religije jesu sljedeće: reformistička evangelistička (u običnom jeziku zvana i kalvinistička), luteranska ili avgustovska, rimokatolička, unitaristička ili antitrinitaristička, i njima se odsad garantuje slobodno ispovijedanje njihove vjere na mjestima predviđenim za to, a u skladu sa zakonima zemlje.

Čl. 3 Pored četiri zvanične religije, u pitanjima vjere i religije nijedna osoba, bez obzira na društveni položaj, i nijedna grupa ljudi ne smije da mijenja išta ili da uvodi podjele, jer će u protivnom biti proglašeni nevjernicima [...]

Čl. 4 Judaizam, počev od drevnih vremena, ne samo što nije spadao u četiri zvanične vjere nego je, naprotiv, bio zabranjen zakonom zemlje, uz prijetnju ozbiljnom kaznom, a u ta vremena oni koji su se drznuli da se ogluše o zakon pa su proglašeni krivima kažnjavani su u skladu sa zakonima; ovim se propisuje da će se za ovaj prestup kažnjavati do vijeka, baš kao i ranije [...]

Čl. 8 Odlučeno je da niko ne smije silom da naćera/natjera zajednicu, slugu, svoje ukućane ili bilo koga nad kojim ima vlast da pređe u njegovu vjeru, bilo nasiljem, bilo prijetnjom nasilja, niti će zemljoposjednik/zemljoposjednik druge vjere smjeti da zapošedne/zaposjedne selo ili gradsku crkvu, da dovede ili nametne sveštenike druge vjere ili da dozvoli sveštenicima svoje vjere da drže svoje bogoslužjenje, i to ni u jednoj prilici; kazna za to iznosiće 200 florina⁶⁶ [...]

[Odjeljak VIII]

Čl. 1 [...] Narod Vlaške nije popisan u ovoj zemlji, niti među povlašćenim staležima niti među vjerama. Oni koji nijesu navedeni pod zvaničnim vjerama [...] biće tolerisani [...] za dobrobit zemlje.

Constituțiile, str. 47, 49, 50, 58

⁶⁶ Florin je isprva bio zlatnik koji je kraljevina Ugarska kovala po ugledu na firentinski novac. Međutim, u ovom tekstu ne pominje se konkretno taj zlatnik već uobičajena moneta kraljevine Ugarske i kneževine Transilvanije u to vrijeme.

Constitutiones Approbatae, ustavne odredbe, donio je Dijet (skupština) kneževine Transilvanije tokom vladavine Đerđa Rakocija II (1648–1660), i njima su u stvari sistematizovani propisi koji su u Transilvaniji donošeni od XVI vijeka, ponekad i ranije. Imaj u vidu da diskriminacija nije pogađala samo manjine, nego i pravoslavne Vlahe, koji su u kneževini Transilvaniji činili većinu. Član 4 ne odnosi se na Jevreje već na jednu malu „projevrejsku“ grupu, subotare, koji su se odvojili od zvanično priznate Unijatske crkve.

Da li su svi žitelji Transilvanije uživali jednaku slobodu vjeroispovijesti? Navedi argumente koji govore u prilog vjerskim odredbama u Transilvaniji XVII vijeka i argumente protiv njih.

III-24. Zaključak biskupskog sinoda u Stonu, kraj Dubrovnika, uperen protiv Jevreja (1685)

Đavolji udovi, oni što su raspeli Krista, neprijatelji kršćanskog imena, otimači, zaluđivači, oni što poput guja-ljutica sišu uljuđenu čovječju krv, počeli su se pred koju godinu jatiti u ovoj biskupiji. Smjerno se molim božjoj pravednosti neka ih iz nebeskih oblaka, u obliku pravednog sunca, potpuno uništi. Koliko je do nas, nalažemo svima koji podliježu našoj brizi neka se pod prijatnom kazne izopćenja [...] ne usude sa Židovima dijeliti stan u kućama đe/gdje žive, niti prenočiti, niti služiti im u kući, bez našeg pismenog dopuštenja. Klonite se, sinovi moji, i samog razgovora s njima, osim pri trgovanju i stvarima koje se ne daju izbjeći. Znajte da su oni neprijatelji Krstova križa, a vi, jer ste udovi Kristovi, odbijajte od sebe udove đavla.

Stulli, str. 31

Što su zapravo optužbe protiv Jevreja navedene u ovom tekstu? Kakva su ograničenja biskupi pokušali da nametnu Jevrejima?

III-25. Privilegije za jednog Jevrejina u Dubrovniku (1735)

[...] kako Simon sin Vitala Vitali jest pravi i istinski podložnik ove Republike, i zato mu je dopuštena

sva privilegija i milost koje uživaju ini naši podložnici, i žudeći mi [želimo] da je udionik od svih milosti koje uživaju naši podložnici u kojoj ma drago strani svijeta.

Stulli, str. 41

Uporedi ove privilegije s tekstom III-24. Kako to da u stavovima ove dvije vlasti postoje tako drastične razlike?

III-26. Mučeništvo sv. Kirane u Solunu (1751)

To bi janjičari radili danju. A noću bi je stražar objesio ispod pazuha, iako su joj ruke već bile u lancima. Uzeo bi štap koji bi mu se našao pri ruci i tukao je nemilosrdno sve dok se ne bi umorio, a onda bi je ostavio da visi po zimi, pošto je tad bila zima. Jedan je hrišćanin to vidio, pa bi sačekao pravi čas, i kad bi vidio da je stražara prošao gnjev, prišao bi mu i zamolio za dozvolu da je spuste. A svetica je bila tako strpljiva, tako spokojna i tiha da se činilo da ne pati ona nego neko drugi, i sav njen duh i njena svijest bili su na nebu. Bilo je u zatvoru i drugih hrišćana, i Jevreja i nekoliko Turkinja, zatočenih zbog nečasnih radnji. I oni su optuživali stražara da je nemilosrdan, da se ne boji Boga kad tako muči ženu koja mu ništa našao nije učinila. A taj hrišćanin samo je neprestano podsećao/podsjećao stražara na Božji sud (pošto se nije nimalo ustezao pred njim) [...] Govorio je to sve ne bi li ga umirio i spriječio ga da zlostavlja sveticu onako. Ali Sotona je stražaru dao srce od kamena, i koliko god ga ovi preklinjali, on ju je samo još više mučio. Janjičari koji su je mučili više puta su htjeli da je naćeraju/natjeraju da jede kako ne bi umrla. Ponekad bi joj dali groždice, ponekad datule. Ali svetica je odbijala da jede, pa su oni pokušali da joj otvore usta silom, ali nijesu uspjeli.

Synaxaristis, str. 336–337

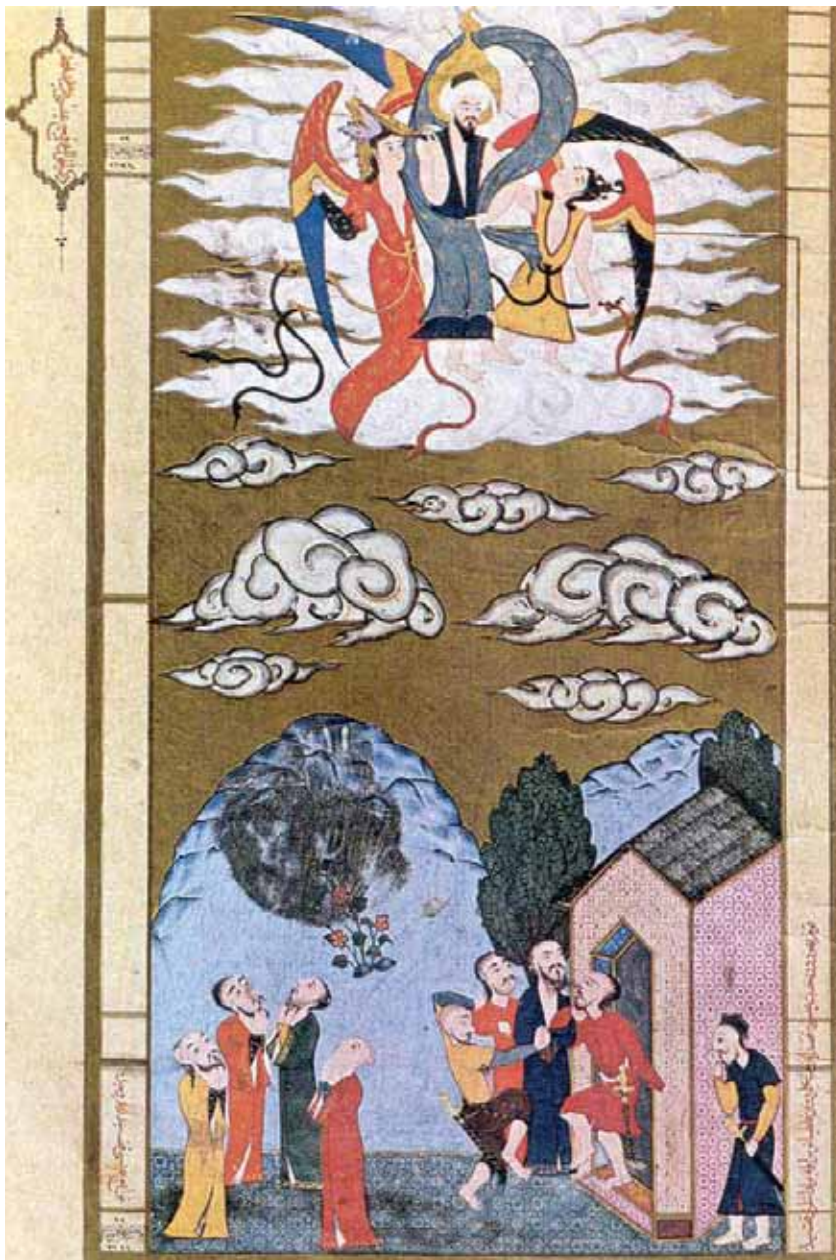

Kirana, djevojka/djevojka iz sela Avusoke, nedaleko od Soluna, opirala se osmanskom janjičaru koji je htio da je zavede. Kako bi je slomio, janjičar ju je zatočio i mučio. Odlučivši se na gladovanje, Kirana je umrla u solunskom zatvoru 28. februara.

? Da li je Kirana, budući hrišćanka, bila u gorem položaju nego što bi to bila muslimanka koja se opire janjičaru? Što misliš, zašto su drugi zatočnici htjeli da pomognu Kirani? Da li su vjerske razlike tu bile ikakva smetnja? Znaš li i za druge primjere ljudske solidarnosti koja se ne obazire na vjerske razlike? Zašto je Kirana odlučila da gladuje?

? **Opšta pitanja za odjeljak III-d.** Prokomentariši ovu specifičnu mješavinu vjerske tolerancije i vjerske diskriminacije na početku novog vijeka. Uporedi situaciju u Osmanskom carstvu, u Transilvaniji i u Dubrovniku. Da li se ona i kako se razlikuje od situacije u današnje vrijeme?

► **Sl. 22 Vaznesenje Hristovo, osmanska minijatura (1583)**

? Kako je Isus predstavljen na ovoj osmanskoj minijaturi? Zašto? Da li si vidio/vidjela/vidjela neke druge slike s Hristovim vaznesenjem? Uporedi ih.

Nicolay, str. 182

ČETVRTO POGLAVLJE

Tipični predstavnici društvenih grupa i svakodnevni život

Prema zvaničnoj ideologiji Osmanskog carstva, status društvenih grupa zavisio je od njihovog odnosa prema državi. Društvo je bilo podijeljeno na vladajuće grupe i na „stado“ običnih podanika. U vladajuće grupe spadali su vojnici (askeri), učenjaci (ulema) i pisari (čatibi). Svi su oni, svako u svom domenu, služili sultanu, pa su stoga bili izuzeti od plaćanja poreza. Po pravilu, to su bili muslimani, ali zabilježeni su i slučajevi vojnika i pisara druge vjere. „Stado“, raj, činio je najveći dio stanovništva, i to su bili i muslimani i nemuslimani, i ljudi sa sela i ljudi iz grada.

No, društvena stratifikacija bila je daleko kompleksnija. Zbog vjerskih i profesionalnih razlika, različitog mjesta stanovanja i etničke pripadnosti, kao i pola, starosne dobi i nejednake raspodjele bogatstva, s vremenom su i unutar svake grupe nastajale razlike. U ovom poglavlju trudićemo se da makar naznačimo te grupe i da nagovijestimo njihovu šarolikost, a jasno je da nikako nećemo moći da damo potpunu sliku o kompleksnom osmanskome društvu.

Ipak, naš glavni cilj nije toliko da opišemo društvo kao nešto sačinjeno od posebnih slojeva i statično, koliko da rasvijetlimo neke aspekte svakodnevnog života i komunikacije među ljudima. Naročitu pažnju posvetili smo odnosima u pograničnim zonama, primjerima bespoštedne borbe, kao i primjerima zajedničkih navika i poslova i međusobne pomoći. U posljednjem odjeljku reći ćemo nešto o ulozi žene. Naime, u osmansko doba, kao uostalom i danas, žene čine polovinu stanovništva, a ipak su, u muslimanskom koliko i u nemuslimanskom okruženju, bile potčinjene muškarcima i načelno isključene iz javnog života. Zato o ženama postoji daleko manje izvora, i zato o njihovom istorijskom značaju jedva da i možemo steći pravu sliku. Međutim, treba imati u vidu da su žene rađale decu/djecu i vaspitavale je, i da su one praktično nosile domaćinstvo. U tekstovima koje navodimo u ovom odjeljku vide se i primjeri diskriminacije i načini na koje su se žene borile da poprave svoj položaj.

IVa. Elita i običan svijet

IV-1. Prezir osmanske elite prema Turcima seljacima

Jednoga dana dva Turčina pričahu
I govorahu neprilično u tom razgovoru.

Jedan od njih upita: „Šta bi bilo
Da postaneš gospodar,
Postaneš velik čovjek među ljudima,

Čega bi najviše jeo za ručak, o brate?
Supe, ukusnog mesa ili piletine?“

A ovaj drugi reče: „Jeo bih meka hljeba
I svježeg crnog luka. To je najbolje.

„A ti, šta bi ti volio
Da nešto postaneš gospodin?
Ako bi ti se ukazala prilika?“

A ovaj odvrati: „Šta bih pa i jeo?
Kad mi ništa nijesi ostavio.
Nema hrane bolje od one koju si ti odabrao.“

Turski narod je čudan narod.
On ne zna šta valja a šta ne.

Njihova nepca ne znaju šta je ukusno,
I njihove riječi ne vrijedi ponavljati.

Güvahi, str. 167–168

Pendnama (Knjiga pouka) stara je persijska zbirka popularne književnosti, koju je u prvoj polovini XVI vijeka preradio i dopunio Guvahi, koristeći i nov književni materijal. U ovom tekstu vidimo da osmanske elite sebe uopšte nijesu zvale Turcima, već da su taj izraz koristile za „necivilizovane“ anadolske seljake.

Koje argumente pjesnik navodi protiv „turskog naroda“? Znaš li za neke slične primjere iz istorije tvoje zemlje, da li je i tu elita prezirala običan narod?

Tipični predstavnici društvenih grupa u Osmanskom carstvu

► Sl. 23. Akindžija

Inalcik 1973, sl. 26

Akindžija, „pljačkaš“, dobrovoljac u neregularnim konjičkim trupama, turskog ili drugog porijekla, koji je ratovao na neprijateljskoj teritoriji zarad plijena. Akindžije su bile veoma važne u širenju osmanske teritorije u periodu od XIV do XVI vijeka. U jugoistočnoj Evropi postojale su četiri glavne grupe akindžija, i njih su uvijek vodili nasljednici osnivača: Mihailoglu, Malkočoglu, Turahanoglu i Evrenosoglu.

► Sl. 24. Spahija

Hegyi, Zimanyi, str. 55, sl. 51

Spahija, „konjanik“, vojnik u konjici koji se borio za osmansku vojsku, i zauzvrat dobio timar ili zeamet, zemljišni pošed/posjed od kog je imao da plaća danak. Spahije su se uglavnom regrutovale iz vojničkih porodica, ali je sultan mogao da dodijeli zemlju i drugim ljudima koji su se istakli u službi. Spahije su služile u onim provincijama u kojima im je bio dodijeljen timar, u jedinicama koje su vodili sultanovi namjesnici, i to uglavnom od aprila do oktobra, a potom bi se vraćali na timar kako bi prikupili danak koji im je razrezan.

► Sl. 25. Janjičar

Nicolay, str. 159

Janjičar, „vojnik nove vojske“, elitne jedinice stajace pješadije osnovane u XIV vijeku. Janjičari su sve do XVII vijeka bili regrutovani iz redova ratnih zarobljenika ili dece/djece nemuslimanskog porijekla pokupljene devširmom. Pošto bi primili islam, oni bi postali sultanove sluge, ali su dobijali redovnu platu. Služili su ili u glavnom gradu ili u pohodima koje je sultan vodio. Od XVI do XIX vijeka, kako im je broj rastao, janjičari su smješteni ne samo u Carigrad nego i u manje gradove u unutrašnjosti. S vremenom bi počeli da se bave trgovinom ili zanatima, ženili se i svoj imetak i status prenosili na potomke.

► Sl. 26. Vojnici u Albaniji, crtež Žan-Batista Ilera (1809)

Levenda, „plaćeni vojnik“, kog za određeni pohod u najam uzima ili sultan ili namjesnik neke pokrajine. Levende su poticale iz raznih društvenih slojeva, koristile su vatreno oružje i odigrale važnu ulogu u XVII i XVIII vijeku, pošto su za vojsku bili od veće koristi nego zastarjele spahijske i janjičarske jedinice. Ponekad su se levende priključivale i privatnim vojskama i harale po provincijama.

► Sl. 27. Šejh el islam

Hegy, Zimanyi, str. 39, sl. 31

Alim, „učenjaka“, množina ulema. Ulemu su činili muslimani obrazovani u vjerskim školama (medresama). Kad bi završili školu, mogli su postati imami (i voditi javno bogoslužje u džamiji), hodže (učitelji), muderisi (predavači u medresi), kadije (sudije) ili muftije (vrhovni sveštenici i znanci prava).

Najviši položaj do kog je mogao doći pripadnik uleme bio je položaj vojnog sudije (kadiaskera) Rumelije ili Anadolije i glavnog pravnog savjetnika carevine (šejh-el-islama), ali su alimi mogli biti imenovani i na druga mjesta, na primjer, na mjesto velikog vezira.

► Sl. 28. Visoki osmanski pisar

Hegy, Zimanyi, sl. 121

Çatib „pisar“, pripadnik osmanske birokratije. Çatibi su dolazili iz različitih društvenih grupa, i najprije bi služili kao šegrti a potom kao službenici u carskoj kancelariji i poreskim kancelarijama. Sve do polovine XVI vijeka çatiba je bilo jedva stotinu, da bi

taj broj potom porastao, zahvaljujući širenju kako centralne, tako i provincijske birokratske mreže. Iako su rijetko zauzimali neki visok položaj, çatibi su bili veoma uticajni.

► Sl. 29. Arapski trgovac

Nicolay, str. 223

► Sl. 30. Trgovac iz Dubrovnika

Nicolay, str. 242

Trgovci: Osmanski trgovci učili su se svom poslu ili u porodici ili kod nekog drugog iskusnog trgovca, i trgovali su kako s dalekim krajevima, tako i na sitno. Dok su oni bili na putu, kućom i domaćinstvom upravljale bi žene. Iako su zvanično pripadali raji, običnom narodu, trgovci su se isticali po svom bogatstvu, ugodnom životu, velikom znanju, iskustvu i sposobnostima. Mnogi trgovci, muslimanske ili druge vjere, finansirali su vjerske institucije i kulturu.

► Sl. 31. Osmanski krojač

Hegy, Zimanyi, sl. 133

Zanatlije: Iako su se i ljudi na selu ponekad bavili zanatstvom, zanatlije su uglavnom živjele i radile u gradovima, baveći se najrazličitijim zanimanjima. S vremenom su se zanatlije koje su imale svoje radionice okupile u esnafa, profesionalna udruženja koja su regulisala mogućnost da se stupi u datu struku, proizvodnju i distribuciju. Da bi neko postao majstor (usta), najprije je morao da radi kao sluga, šegrt (čirak), i potom kao pomoćnik (kalfa).

► **Sl. 32. Pastir**

Hegy, Zimanyi, sl. 130

Seljak: Seljaci su u Osmanskom carstvu bili muslimanske ili hrišćanske vjere, živjeli od poljoprivrede i stočarstva. Mogli su slobodno da raspolažu svojom kućom i pokretnom imovinom, ali su morali da

poštuju pravila koja bi im nametali seoska zajednica, pošednik/posjednik timara i država. Život im je bio otežan time što su morali da plaćaju porez i što im prihodi nijesu bili sigurni. Iako su mogli da se obraćaju kadiji, većinom su se trudili da sporove izglađe uz pomoć seoskih starješina i sveštenika.

► **Sl. 33. Ribar**

Hegy, Zimanyi, sl. 138

Mornar: Osmanlije su imale razne vrste brodova, na vesla i jedrenjake, i koristili su ih i za rat i za trgovinu i za ribarenje. Većina mornara poticala je s ostrvâ ili iz priobalnih mjesta s dugom pomorskom tradicijom, i radili su za platu koju su im davali brodovlasnici ili mornarica; veći broj njih dolazio je iz inostranstva. Na galije su odvođeni i robovi i osuđenici, a u slučaju rata vlasti su mobilisale veslače i iz daljih krajeva na kopnu. Osmanski pomorci plovili su čitavim Sredozemljem i Crnim i Crvenim morem. Plovili su čak i do Indonezije i istočne Afrike, ali na Indijskom okeanu nijesu imali mnogo uspjeha.

► Sl. 34. Derviš

Hegyí, Zimanyi, sl. 69

Derviš: pripadnik vjerskog bratstva sufijskog reda. Da bi postao derviš, musliman je morao da prođe kroz obred inicijacije, koji je podrazumijevao mističke vježbe i asketsku meditaciju. Derviši su živjeli u zajednicama ili su putovali i vršili svoje obrede u selima i gradovima. Postojalo je rašireno vjerovanje da kroz derviške obrede božanska moć silazi na zemlju. Derviši su imali velik uticaj na muslimansko društvo, značajan je njihov doprinos osmanskoj poeziji, muzici i plesu, ali su ponekad umjeli i da kritikuju osmansku vlast.

► Sl. 35. Jermenski monah

Hegyí, Zimanyi, sl. 74

Monah: pravoslavni ili katolički hrišćanin koji je odlučio da se izdvoji iz svijeta i da živi ugledajući se na Isusa. Da bi postao monah, hrišćanin je najprije morao da provede neko vrijeme kao iskušenik u manastiru, a zatim da položi zakletvu na poslušnost, siromaštvo i čednost. Monasi su, po pravilu, živjeli u manastirima, ali su mogli i da se povuku u neke udaljene, izolovane krajeve. Većinom su to bili muškarci, ali bilo je i monahinja, koje su takođe imale svoje manastire. Osim što su se bavili kontemplacijom i molitvom, monasi su održavali manastire i bavili se kulturom.

► Sl. 36. Pravoslavni patrijarh carigradski

Asdrachas, sl. 6

Sveštenik: čovjek koji obavlja božju službu u hrišćanskim zajednicama. U skladu s pravilima vjere, sveštenik je morao dobro poznavati Sveto pismo; postavljao bi ga episkop, ali u malo zabitijim krajevima to nije uvijek bio slučaj. Sveštenici su važili za posrednike između vjernika i Boga. Oni su držali bogoslužje u svojim parohijama i pričešćivali vjernike. Bili su veoma uticajni, i često su posredovali između svoje pastve i osmanskih vlasti. Katolički sveštenici morali su da poštuju celibat, dok su pravoslavni mogli da se žene.

► Sl. 37. Veliki rabin carigradski (kraj XVIII vijeka)

Juhasz, str. 124

Rabin: „učitelj“, naziv iz poštovanja za jevrejskog učitelja ili poznavaoa vjerskog zakona. Rabin je, po pravilu, držao službu u sinagogi i bio duhovni uzor svojoj zajednici. Rabini su bili veoma obrazovani i bitno su uticali na jevrejsku kulturu. Uz to, oni su i posredovali između osmanskih vlasti i jevrejske zajednice.

► **Sl. 38. Hrišćanski velikodostojnik (XVIII vijek)**

Istoria, tom 11, str. 137

Hrišćanski velikodostojnik: Sa širenjem carstva, naročito u XV i XVI vijeku, Osmanlije su u osvojenim zemljama uglavnom uklonile pripadnike višeg plemstva, pa je tako niže plemstvo ostalo bez svojih vođa. Međutim, osmanske vlasti su, dugoročno posmatrano, ipak zavisile od plemića i pripadnika lokalne elite, pošto bez njih nijesu mogli da upoznaju zemlju i da zavladaju njom, pa su mnogi hrišćanski uglednici (kodžabaše ili arhonti) dobili status sličan plemićkom. U kneževinama Vlaškoj i Moldaviji prilike su bile nešto drugačije, pošto su tamo bojari zadržali svoj status tokom čitave osmanske vladavine. Položaj bojara isprva je bio povezan s porijeklom i zemljišnim pošedom/posjedom, ali su kneževi dijelili imanja i status bojara i istaknutim voj-

nicima i državnim službenicima. Porez su prikupljali od seljaka nastanjenih na njihovim imanjima, ali su ga davali i iz državne službe. Od XVI vijeka nadalje, sve je veći broj hrišćana s drugih osmanskih teritorija stupao u službu vlašskog i moldavskog kneza, dobijao zemlju i sticao položaj bojara. Ništa nije vrijedelo/vrijedjelo što je lokalni živalj reagovao na to i insistirao na vrlinama „zemljaka“. Polovinom XVIII vijeka Konstantin Mavrokordat ustanovio je nekoliko kategorija bojara i vezao ih za različite državne službe.

► **Sl. 39. Čuveni ajan: Alipaša od Janjine (1741–1822), slika Luja Diprea (1819)**

Istoria, tom 12, str. 72

Ajan: uglednik, bogataš sa statusom poluzvaničnog vladinog službenika, čiji je zadatak bio da pomogne vlastima da prikupe porez u datoj administrativnoj jedinici. Mahom muslimani, ajani su uzimali novac od države na duži ili doživotni zajam, a potom bi koristili svoj položaj da podanike, poreske obveznike, dovedu u dužnički odnos. Zvanično priznati u XVIII vijeku, ajani su zelenišnjem i trgovinom uspjeli da dođu do pozamašnog imetka, pa su imali i privatne vojske i sticali sve veću moć u provincijama Carstva. Sultan Mahmud II (1808–1839) uspio je da ograniči njihovu moć.

► **Sl. 40. Osmanski mjenjač novca**

Hegy, Zimanyi, sl. 140

Saraf: „mjenjač novca“. U većim gradovima, profesionalni mjenjači (muslimani, pravoslavci, Jevreji, Jermeni ili katolici) koristili su to što su u Carstvu u opticaju bili razni srebrnjaci, zlatnici i bakrenjaci. Osim toga, oni su davali i kredite s kamatom, pa su često optuživani za zelenašenje. Bogati sarafi ponekad su se uključivali u prikupljanje poreza i imali su znatan ekonomski i politički uticaj.

► **Sl. 41. Dragoman: Pjer Jamoglu, tumač pri francuskom poslanstvu (1787)**

Hitzel, br. 59

Dragoman: prevodilac, tumač (na turskom *tercüman*). S obzirom na razlike u jezicima, neko je u kontaktima između osmanskih vlasti i stranaca morao da prevodi. Tumači su uglavnom bili nemuslimani, a njihove usluge mogli su da traže: osmanska država, strani poslanici, ali i trgovci i putnici. Krajem XVII vijeka, tumači su bili državni službenici i činili sastavni dio osmanske birokratije. Najviši po položaju bili su tumači pri Carskom savjetu i u mornarici; sve do početka XIX vijeka Osmanlije su na ove položaje, po pravilu, postavljale Fanariote, pravoslavce iz carigradske četvrti Fanar.

► **Sl. 42. Švedski poslanik (1788)**

Theolin, str. 60

Poslanik: Poslije Mletaka, koji su to učinili u XV vijeku, sve veće hrišćanske države imale su svoje stalne poslanike u Carigradu. Poslanici su imali dva zadatka: da zastupaju svoje države u odnosima sa sultanom i da izvještavaju o raznim političkim pitanjima. Neki zapadni poslanici dolazili su u Carigrad na unaprijed određen broj godina, a drugi nijesu znali koliko će njihova misija trajati. Uglavnom plemićkog porijekla, poslanici su dobijali zvanične rezidencije, uživali sultanovu zaštitu i dobijali platu. Pošto su rijetko vladali turskim, persijskim ili arapskim jezikom, poslanici su morali da se oslone na tumače kad god bi dolazili u dodir s vlastima ili s lokalnim stanovništvom. Budući da su često bili pod prismotrom, radije su se družili s osobljem poslanstva, hrišćanskim trgovcima i drugim poslanicima.

► **Sl. 43. Galiot nosi svoje sljedovanje vode**

Hegy, Zimanyi, str. 74, sl. 83

IVb. Život na selu

IV-2. Odredbe o seoskoj samoupravi u Vidinskom pašaluku (1587)

Seoski poglavar [knez] i druge starješine [primičuri] dužni su da pomognu državnim službenicima u prikupljanju raznih poreza.

Knez i seoske starješine dužni su da pronađu i vrate podanike [raju] koji su pobjegli iz sela.

Za svoje usluge, knez i starješine oslobođeni su plaćanja određenih poreza, poput harača, ispendže⁶⁷, poreza na ovce, desetka na žitarice s porodičnih njiva, desetka na širu, drugih poreza i svih posebnih i opštih poreza.

[...]

Ako neko od pomenutih umre, njegova služba prelazi na jednog od njegovih sinova podobnih za to.

Dokle god pomenuti dobro i vrijedno služe poreznicima, namjesnici [begovi] ne treba da ih tlače i ne smiju da ih šalju u rat mimo njihove volje.

Georgieva, Canev, str. 151

⁶⁷ Porez koji plaćaju seljaci hrišćani

⁶⁸ Nekoliko različitih mjera zapremine, sve vizantijskog porijekla. Kao što vidimo i prema ovom tekstu, mud se razlikovao s kraja na kraj carevine.

Rob: U Osmanskom carstvu živjeli su i najrazličitiji robovi, muškarci i žene, ljudi tamne i svijetle puti, lokalni ili „uvezeni“, i oni su obavljali najrazličitije poslove. Kao i u drugim muslimanskim društvima, i ovdje/ovdje je oslobađanje robova bilo česta pojava; osim toga, rob je mogao biti oslobođen i kad bi primio islam. Sultanovi službenici (*kul*), koji su služili na dvoru, u vojsci ili u državnoj upravi, bili su poseban slučaj; od XV do XVII vijeka neki od najsposobnijih osmanskih državnika, uključujući tu i mnoge velike vezire, regrutovani su iz roblja.

? Da si ti živio/živjela u Osmanskom carstvu, kojoj bi društvenoj grupi najviše volio/voljela da pripadaš? Zašto?

? Zašto su osmanske vlasti selima dale određen stepen samouprave?

IV-3. Seljakova obaveza da obrađuje svoje imanje (seoski zakon iz Karamanije, 1525)

Svaki podanik [*raiyyet*] koji obrađuje cijelo imanje mora na njemu da posije četiri muda (*mudd*)⁶⁸ krupnika, mjereno bursanskim mudom. Neka mu se uzme 50 akči svake godine kad ne posije njivu. Ali ako posije jedan mud mjereno karamanskim mudom, neka mu se uzme 25 akči, i neka ga dalje niko ne ometa. A ako podanika snađe neka nevolja pa zbog nje više ne bude kadar da se stara o njivi i napusti je, njegov spahija mora da dâ njegovo dobro nekom drugom i da od njega zahtijeva samo što i od kmeta [*resm-i bennâk*], a ne pun iznos za imanje [*resm-i çift*].

Barkan, str. 751–752

❓ Zašto su se osmanske vlasti miješale u to da li neko obrađuje zemlju ili ne? Kojim su sredstvima mogle da privole seljake na to da obrađuju zemlju?

► **Sl. 44. Bugarska kuća u Trijavni (XVIII vijek)**

IV-4. Francuski putopisac Pjer Leskalopje opisuje bugarske kuće nedaleko od Ruščuka

Dana 13. [juna] odšli/odsjeli smo u Kacelu, na brdu na samoj granici Bugarske, da bismo potom, seoskim drumovima, došli do Ruščuka, varošice na Dunavu, blizu Vlaške.

Dana 14. juna zastali smo da nam se konji odmore, pošto su bili tako iscrpljeni od puta po brdima, šumama i groznim bugarskim putevima, po krajevima tako slabo naseljenim da smo nerijetko i mi i naši konji morali da zanočimo pod vedrim nebom. Njihove kuće imaju samo po jedan sprat. Prizemne su, debela i direci ukopani su direktno u zemlju i povezani tankim prućem, kao u Pikardiji⁶⁹. Zidovi su obloženi blatom pomiješanim sa slamom. Kuće su šest stopa visoke i pokrivene slamom; na krovu je otvor kroz koji ide dim iz ognjišta, smještenog u sredini kuće. Ljudi i sva njihova stoka žive zajedno pod istim krovom, a kako nijesmo mogli da podnesemo tu prljavštinu i smrad, često bismo noć proveli pod drvetom.

Georgieva, Kitanov, str. 133

⁶⁹ Pokrajina na severu/sjeveru Francuske

❓ Kako je Leskalopje doživio bugarsko selo, a naročito uslove življenja na njemu? Što možeš zaključiti o životnom standardu u njegovoj zemlji? Kakav stav ima Leskalopje prema žiteljima ruralnih krajeva Bugarske?

IV-5. Kako izgledaju i kako su odjeveni ljudi koji žive nedaleko od Plovdiva (1553–1555)

U rano jutro 14. jula napustismo Filipopolj [stari naziv za Plovdiv] i oko 4 sata, pošto smo ručali, stigismo do sela zvanog Vetren na bugarskom a Hisardžik na turskom. To je veliko bugarsko selo. Imaju dva sveštenika, a Turaka nema nigđe/nigdje u blizini. Ljudi su naočiti i snažni, i u mnogim kućama se moglo kupiti vino, mlado vino. Svi su prodavali okrugle vekne hljeba, sijeno, jogurt, sir, meso i kruške.

Bugari ne smiju da nose finu odjeću: svi su odjeveni u sive i bijele ogrtače s kapuljačama, i nemaju ni dobre cipele ni čizme, već samo opanke od sirove volujske kože i dokoljenice. Njihove šiljate kape načinjene su od bijele čoje ili od bijele ili mrke vune. Muškarci ne nose kapute, idu samo u košuljama i ljeti i zimi. Kosu ne sijeku onako kratko kao Turci, već im s tjemena padaju dugi uvojcji, čime pokazuju da nijesu Turci. Niko ne nosi nikakvo oružje, izuzev velikih, teških toljaga.

Vazvarova-Karateodorova, str. 211

❓ Koji se osmanski uticaji na bugarske seljake pominju u ovom tekstu?

IV-6. Hrana i piće u Albaniji (oko 1810)

Glavna hrana ovih ljudi jeste pšenični ili ražani hljeb, ili proja od kukuruznog brašna, zatim sir od kozjeg mlijeka, pirinač pomiješan s maslacem, jaja, sušena riba, masline i povrće. O praznicima se kolju jaganjci i ovce, kao i živina, koje ima posvuda; međutim, meso čini daleko manji udio u hrani od svega ostalog. Piju vino, i muslimani i hrišćani, i takođe i jako alkoholno piće dobijeno od komine i ječma, zvano rakija, koje donekle nalikuje viskiju. Ali zbog sveg onog sira rijetko kad sačuvaju nešto mlijeka. Uglavnom piju hladnu vodu, i to u velikim gutljajima, čak i

usred ljeta i tokom najtežeg posla, a poslije nemaju nikakvih tegoba. Kafe ima u mnogim kućama, a ponegdje/ponegdje i *rosoglia* iz Italije i likera iz Kefalonije i s Krfa.

Broughton, str. 130–131

? Uporedi ova dva teksta, jedan iz XVI i jedan s početka XIX vijeka. Kakve razlike primjećuješ?

► Sl. 45. Soba u Arbanasima (XVIII vijek)

IV-7. Putovanje po bugarskim selima (1761)

„Izjutra krenosmo u 8 sati za Karabunari. Putem smo naišli na veliku i dugačku šumu. Sreli smo najprije stražu iz Fakija, a zatim onu iz Karabunarija. Ponešto pred selom, našli smo bunar, a pokraj njega neku vrstu natkritog kioska, koji služi za molitvu i kao zaklonište od kiše, ali i kao prenočište. Neobično veliko blato mnogo nam je smetalo na tom putu, koji je imao da traje 4 sata, a prevalili smo ga za 5 sati. [...]

Karabunari je veoma veliko selo sa pet do šest stotina turskih i bugarskih kuća. Leži u prekrasnoj dolini, ravnoj i obrasloj travom i cvijećem. Presijeca ga rječica. Između gorskog bila s jedne i brežuljastih kosina s druge strane, ta mi se dolina učini široka otprilike po milje, a duga nekoliko milja. Čim smo ušli, saznali smo da su nam za stan doznacili kuću, blizu koje su se u jednoj kršćanskoj kući pojavile boginje, a rekli su nam da ih po selu ima na više

mjesta. Sam je seoski čorbadžija, kojim imenom zovu vođu janjičara, ali se obično daje i glavaru sela, kao što je ovđe/ovdje bio slučaj, ustupio svoju kuću. Bila je to najbolja kuća u selu, a obično se nije iznajmljivala. Uvjeravaše nas da u njoj nema boginja. Svakako, zbog veće sigurnosti, držali smo da je bolje otići izvan sela i tamo podići šatore. Prešli smo nekim mostom i ušatorili se u dolini uz obronke brežuljaka, koji su je zatvarali, a s te strane su dosta niski. Kad se uspneš na te brežuljke, otvara ti se najljepši vidik, što ga možeš zamisliti, jer s jedne strane vidiš gore selo, dolinu s mnogo krda i stada ovaca, a s druge se strane širi druga velika dolina i niz obraslih ljupkih brežuljaka. Tek smo bili podigli šatore, kad se iza brda spustila jaka kiša, a kad je prestala, došli su iz sela ljudi da nas zabavljaju nekom divljom pjesmom i svirkom, kako bi dobili napojnicu.“

[...]

„Dobral je malo bugarsko selo od oko 60 kuća, a smješteno je u dosta velikoj dolini, među planinama, u kojima počinje lanac Balkana, tj. Emo. [...] Njihove ekselencije su se nastanile u nekoj novoj bugarskoj kući, koja je imala samo jednu dobru, veliku, čistu sobu. Ostali se smjeste, kako su bolje mogli, po različitim bugarskim kućicama. Kratko vrijeme nakon našeg dolaska došlo je nekoliko djevojčica, da igraju onaj svoj ples i pjevaju pred vratima gospodina poslanika. To su ponovile više puta, a na kraju bi uvijek bacale po jedan rupčić, najprije Njihovim ekselencijama, a onda nekima iz pratnje, da bi dobile nekoliko para za napojnicu. Prošetali smo, iako mjesto nije bilo baš zgodno, i tražili mogućnosti, kako bismo šutradan/sjutradan otputovali, ali nijesmo mogli zaključiti ništa.

Šutradan/sjutradan izjutra pokazalo se izvršenje plana još težim, jer su svi muškarci iz sela pobjegli i povezli sa sobom i svoje bivole, koje smo tu skupa s kolima morali uzeti u zamjenu. Pošto im se svakojako zaprijetilo, sve su teškoće otklonjene. Prisilili smo bivolska kola iz Karnabata, da prosljede naprijed, a u okolici smo našli šest pari bivola za naše dvije kočije.“

Bošković, str. 40–41, 51

? Kakav je odnos vladao između balkanskih seljaka i putnika iz inostranstva?

Koje se tegobe života na selu pominju u ovom tekstu?

► **Sl. 46. Žene peru rublje (Larisa, početak XIX vijeka)**

Istoria, tom 11, str. 165

► **Sl. 47. Muškarci i žene s ostrva Paros sviraju i igraju**

Istoria, tom 11, str. 288

IV-8. Drumovi i pošta u Albaniji za vrijeme osmanske vlasti (oko 1800)

Koliko god razlokani i opasni, put na kom sam se našao bio je glavni drum preko Albanije, koji je išao od Makedonije pa do Drača, na obali; a tim

drumom, iako je on sada opustio, tokom više od dvadeset vjekova išla je čitava vojska odavno umrlih i zaboravljenih.

Turci nijesu učinili ništa da poprave taj drum. On je onakav kakvim su ga ostavili priroda i Rimljani. Na jednom mjestu činilo se da se naglo spuštamo ka nekom crnom stijenju. Krivudava staza trošila se tolikim vjekovima da se u stijenju napravio kanal, dubok bezmalo do koljena.

[...]

On je vodio do mosta, koji su još Rimljani podigli, na jakim lukovima, tako da se danas može koristiti isto kako su ga koristili i oni.

Vidio sam mnoštvo tih rimskih mostova po Albaniji. Neki se koriste kakvi su od davnina; neki su dijelom trošni, daske i kameni blokovi im propali u potoke, a drugi su se prosto srušili. Jedino nigđe/nigdje nijesam vidio most da su ga Turci popravili.

[...]

S Elbasanom nema redovne trgovine ili ma koje druge veze. Htio sam da pošaljem neka pisma. Rečeno mi je da otprilike jednom neđeljno/nejdeljno pošta ode u Monastir, ali samo ako ima dovoljno pisama pa da ih vrijedi ponijeti tamo; s druge strane, putanja preko Drača, kojom se pismo za Englesku moglo otpremiti znatno brže, samo ako bi se moglo odmah poslati, bila je opet mnogo nesigurnija, jer je i prijevoz bio mnogo neizvjesniji, i niko ne bi mogao da kaže da li će pismo uopšte biti odaslano tokom sljedećih nekoliko mjeseci.

Fraser, str. 242, 251–252

IVc. Život u gradovima

IV-9. Opis Beograda (1660)

[...] U ovom velikom gradu ima ukupno sto šezdeset palata koje pripadaju vezirima, njihovim doglavicima i drugim velmožama. (U čitavom gradu ima sedamnaest hiljada soba, pošto je za svaku kuću prijavljeno pet do deset soba.) [...]

Osim toga, sva ova domaćinstva, bila ona bogata ili siromašna, imaju velike ili male kamene zgrade [*kârgir*] s prizemljem i jednim spratom, i pokrivene su ćeramidom. Sve su to divne kuće s visokim prozorima i doksatima, okružene popločanim vrtovima i baštama. Kako su sve nanizane jedna na drugu, svi im prozori i balkoni gledaju na Dunav, Savu ili na Zemunsko polje. Sve su to krasne kuće sa skladnim odžacima i kapijama.

[Karavan-saraji]

Ima ih šest, i u njima konače putnici sa svih strana. [Najpoznatiji] od njih jeste karavan-saraj mučenika Mehmed-paše Sokolovića⁷⁰ u Velikom bazaru, zdanje od kamena i opeke sa sto šezdeset soba u prizemlju i na spratu, sa stajama za kamile i konje, kao i s odjeljenjem za žene; podšeća/podsjeća na tvrđavu,

❓ Zašto su drumovi u Albaniji bili tako loši? Da li to važi za čitavo Osmansko carstvo ili samo za njegove zabačenije djelove?

Zašto putnici sa zapada uvijek naglašavaju lošu infrastrukturu u ruralnim krajevima Osmanskog carstva? Da li pisac ovog teksta sebe želi da prikaže kao pustolova ili kao pripadnika „civilizovanog“ svijeta?

s onom svojom gvozdenom kapijom, ispred koje vratari i noćni čuvari najprije udare u bubanj svako veče prije no što zatvore kapiju, i onda ponovo ujutru prije no što je otvore.

[Čaršija i pazar]

To je carski trg kojem nema ravna. Sastoji se od tri hiljade i sedam stotina dućana. Na Avret-pazaru [Ženskoj tržnici] nalazi se krasan bezistan. Iako to nije kamena građevina s kupolama i gvozdenim dverima, ipak je ovaj bazar divota koja je stekla glas među najljepšim tržnicama. [...]

U Dugoj čaršiji zastupljene su sve zanatlije. Ona se proteže od Kapidži-džamije do Ribarske pijace, a duga je tri hiljade koraka. Ovde/ovdje ima dragocjene robe donesene sa svih strana: od indijskih zemalja i rijeke Ind preko Jemena i Bela i Buhare, pa do Arabije i Persije, i sva se ta roba može dobiti na Dugoj čaršiji a da ne morate ni da kumite za nju ni da je platite previše.

A krasne su, takođe, i Kazandžijska čaršija, Ribarska pijaca, Srednji trg i Bajram-begova čaršija, na kojoj je mala gostionica i kafana, i Mali bazar.

⁷⁰ Mehmed-paša Sokolović, rođen 1505. u Sokolovićima, u Bosni, odveden je kao dijete u devširmu, regrutovan u osmansku vojsku, ostvario je blistavu karijeru i četrnaest godina služio trima sultanima kao veliki vezir (1565–1579). Čak i prije no što je postao veliki vezir, izdjestvovao je obnovu patrijaršije u Peći 1557. godine. Oreol „mučenika“ dobio je zato što je 1579. ubijen pod nerazjašnjenim okolnostima.

Sve ulice i tržnice, kao i veće ulice u raznim četvrtima, popločane su okruglom bijelom kaldrmom nalik na krljušt.

[Odjeća]

Svi njihovi uglednici odjeveni su u samurovinu, saten i svilu. Ljudi iz srednjih slojeva odjeveni su u običnu čoju i kapute postavljene lisičjim krznom. I siromašni nose čoju i kaftane. Raja nosi suknenu odjeću crvene i bijele boje, a na glavi nosi bosanske kalpake.

Žene im nose feredže od čoje, a na pokriveno glave stavljaju fesiće. Lica su im pokrivena velom, i one šetaju veoma uljudno.

[Jezici]

Iako su stanovnici ovoga grada primili islam, oni svi govore srpski, bugarski i latinski jezik, pa čak i neka narječja bosanskog. [...]

Sva beogradska raja i slobodni građani su srpski nevjernici, uključujući tu i kočijaše iz Srema. Jezik im je srodan bugarskom i latinskom i bosanskom, s tim što u njemu ima i iskvarenih elemenata iz raznih drugih narječja; ipak, oni su svi dio hrišćanske nacije, knjiga im je Biblija, i nju su preveli na svoj jezik. Mnogi znaju hrvatski i francuski [galski] jezik i slovenački i italijanski, jer ovi srpski nevjernici jesu prastara nacija čiji korijeni sežu sve do Ajsa⁷¹, tako da o Srbima i Latinima postoje poštovanja dostojne i pouzdane povijesti. Ipak, po gramatici njihov jezik dosta nalikuje bosanskom. [...]

[Trgovina]

Ovamo godišnje dođe na kamilama i kolima po pet do šest hiljada kamilskih i kolskih tovara robe iz Egipta i Damaska i Tripolija i Sidona i Bejruta i Akre i Smirne i Arabije i Persije, i onda se ta roba u ovom gradu raspakuje i pretovara i izvozi u ugarske i poljske i češke i švedske i austrijske i bosanske i mletačke i španske pokrajine, ili se pak uvozi iz njih, jer ovaj grad je Egipat Rumelije, i svi njegovi žitelji su rođene računđizije. Hiljade ljudi došle su

iz drugih krajeva i nastanile se ovde/ovdje, jer ovo je grad izobilja.

[...]

Zimi se Dunav zamrzne, napravi se ledena kora debljine deset pedalja, i tada stotine i hiljade kola i sanki prelaze preko tog leda ne plaćajući porez za robu ili za bazar, i tada i seljaci i slobodni ljudi iznose svoja dobra na tržnicu, i onda se tamo kupuje i prodaje, a grad Beograd uživa u svem tom obilju, a i sirotinja gleda da se okoristi i da stekne nešto imetka.

[Svjetkovine]

U to vrijeme žitelji Beograda priređuju jedni drugima velike svjetkovine od po četrdeset ili pedeset raznih jela i po deset vrsta poslastica i alve i slatkih napitaka od prevrelog voća, i pozivaju jedni druge u goste i na slavlja. A ako na nekoj gozbi slučajno bude manje od deset vrsta poslastica, onda tog čovjeka načeraju/natjeraju da napravi još jednu gozbu. Eto kako se u ovom bogatom gradu ljudi zabavljaju i uživaju.

Evlija Čelebija, str. 195–200

Putopis Evlije Čelebije jedan je od dragulja osmanske književnosti XVII vijeka; treba, međutim, imati u vidu da Evlija umije i da se zanese i prenaglasuje neke lijepe odlike krajeva kojima putuje. Osobe koje prikazuje najčešće su gotovo groteskno prečérane/pretjerane, ali njegov putopis je uprkos tome dragocjen zato što nam otkriva bogatstvo gradskog života.

Pokušaj da u Evlijinom tekstu razdvojiš činjenice od maštarija. Kako su Evlijin karakter i njegove sklonosti uticali na način na koji on prikazuje Beograd? Pokušaj da na dva ili tri mjesta dopuniš njegovo ushićenje nekim malo trezvenijim opaskama.

U kojoj su mjeri gradovi bili etnički heterogeni? Koje su bile prednosti gradskog života u odnosu na seoski?

⁷¹ Lik iz arapske mitologije, preteča Slovena

► **Sl. 48. Turčin jaše konja natovarenog velikim koševima za voće i povrće**

Hegy, Zimanyi, str. 155, sl. 162

► **Sl. 49. Povorka pekara u Carigradu (1720)**

Hegy, Zimanyi, sl. 158

IV-10. Rezidencija vlaškog kneza Konstantina Mavrokordata, kako je prikazuje francuski putopisac Flaša (polovina XVIII vijeka)

Otišao sam u knežev ljetnjikovac, koji, kao i njegova gradska palata, još uvijek svjedoči o tome šta joj je zapravo glavna namjena. To su nekada, naime, bili manastiri, koje su njegovi preci malo dočerali/ dotjerali. Većina naših drugorazrednih rezidencija izgleda daleko bolje, a nema nijedne u našoj zemlji s namještajem gorim od ovog ovđe/ovdje. Pratio sam rijeku Dambrovicu, koja teče veoma brzo i nikad ne presušuje. Na njoj je mnogo vodenica. Njihov mehanizam ne odlikuje se ničim posebnim. Pominjem ih samo zato što je gospodin Andronaki njih uzeo kao povod da mi, pokazavši mi one kraj kapija palate, kaže da su vrtovi u veoma lošem stanju, da su svi arteski bunari presušili, a da se niko ne usuđuje da ih popravi, iako bi knez platio što god da traže za to. Rekao sam mu da ću im dati nacrt za crpku koja ne samo što će pokrenuti arteske izvore nego će i dovesti vodu u svaku prostoriju koju naznače [...] Knez je, reklo bi se, bio veoma zadovoljan time i rekao mi da će naći nekoga da mu je što prije ugradi [...]

Već i po samom izgledu njegove rezidencije mogao sam steći jasnu predstavu o njegovoj hrabrosti, ali sad sam imao prilike i da se divim njegovoj pameti i njegovoj ošećajnosti/osjećajnosti: sve je govorilo da ovđe/ovdje živi čovjek dobrog ukusa, naklonjen umjetnosti. Pošedovao/posjedovao je bogatu i izvrsno odabranu zbirku knjiga; imao je i neke dragocjene slike, nekoliko predivnih skulptura, raznovrsne naprave i nekoliko veoma neobičnih strojeva koje su mu donijeli iz Njemačke i Engleske. Mislim da zaslužuje da ga hvalim tako što ću reći da je bio mudar i da nije patio od predrasuda, da je bio sasvim nepristrasan. Govorio je sve evropske jezike i poznao najvažnije pisce, koje je nastojao da prouči što bolje može. Bio sam zapanjen koliko je daleko odmakao u nauci.

Čalältori, IX, str. 256

Zašto pisac u istom dahu kritikuje lošu infrastrukturu i hvali osobine vlaškog kneza? Da li je Flaša iznenađen prefinjenošću svog domaćina? Zašto? Dodatne informacije o Konstantinu Mavrokordatu možeš naći uz tekst II-22, i naročito u fusnoti br. 55.

IV-11. Povelja bakalskog esnafa u Moskopolju (1779)

Prvo, gradićemo ljubav među sobom kao temelj s koga ćemo moći da pobijedimo sve neprijatelje; *drugo*, majstori će uživati izuzetne počasti, pošto se oni staraju o mlađima, i svako ko se ogлуši o majstorova naređenja biće udaljen iz esnafa kao štetan i škodljiv; [...] *sedmo*, brat prema kojem je neko nepravedan, kojeg neko vrijeđa ili nipodaštava neće morati da traži osvetu drugđe/drugdje, već će biti dovoljno da samo stane pred esnaf, a esnaf će već odrediti pravičnu kaznu; *osmo*, ako iko bude zatečen kako kune svoje starješine ili vrijeđa časne ljude koji idu na tržnicu, taj će dobiti batine po tabanima na samoj tržnici, i time biti naučen poslušnosti; *deveto*, kad majstor pozove, potčinjeni moraju odmah prekinuti šta god da rade i krenuti za njim, a isto i kad nam brat umre, svi moramo poći na sahranu; *deseto*, svaki član koji bude uhvaćen da se zbližava s Turcima, zarad usoljene ribe, pasulja ili ma čega drugog, biće izbačen iz esnafa; *jedanaesto*, radnje su zatvorene neđeljom/nedjeljom, ali dozvoljeno je stajati napolju, pa ako neko dođe da potraži nešto, dozvoljeno je dati mu to; osim toga, oni koji imaju svoje radnje neće imati povoda da daju svoje stvari drugđe/drugdje [...]

Bees, str. 527–528

? Što su bili glavni ciljevi bakala? Kako su mislili da ih ostvare? Da li su se ljudi u Moskopolju u tome razlikovali od drugih trgovaca po zapadnoj Evropi?

IV-12. Šegrtski ugovor na ostrvu Skiros (1793)

Ovim pismom se potvrđuje da se Konstantis Estratis slaže s Mastrojirakisom da mu preda svog sinovca Stamatisa da radi kod njega dvije godine bez nadoknade, a da će ga Mastrojirakis naučiti zanatu i hraniti, odijevati i obuvati. A poslije te dvije godine uzeće ga za pomoćnika, davati mu nadnicu i obezbijediti mu alat.

Ako Mastrojirakis vrati dječaka, platiće trideset groša za svaku godinu, a ako dječak ode prije isteka druge godine, on od Mastrojirakisa neće zahtijevati ništa,

ni mnogo ni malo, a Mastrojirakis od njega može da zahtijeva da mu vrati odjeću koju mu je dao. Ovaj dokument sačinjen je pred pouzdanim svjedocima, 1. maja 1793. godine.

A ako neki drugi majstor prevuče dječaka sebi, imaće da plati Mastrojirakis osamdeset groša.

Papajanis, sin Kristofisov, svjedok

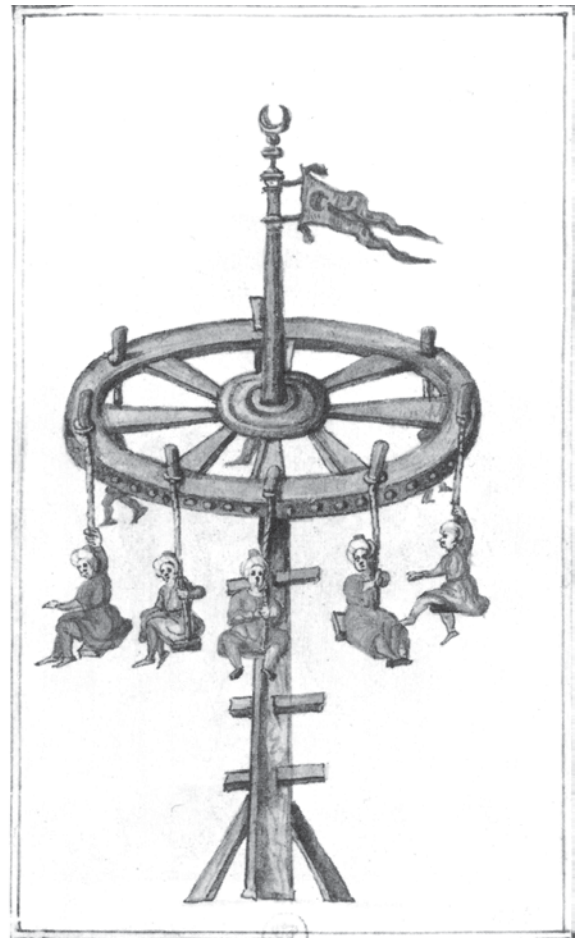
Jorgis Mikaros, svjedok

Papa-Joanis, sin Angelisov, svjedok.

Antoniadi, str. 176

? Kako ti izgleda ovaj ugovor? Da li je on pošten u pogledu svih ugovornih strana? Što misliš, da li je Stamatisa trebalo pitati što on misli o tome?

► Sl. 50. Osmanska đeca/djeca na vrtešci tokom proslave Bajrama

Hegy, Zimanyi, str. 149, sl. 154

IV-13. Fetva Ebus-Suuda o zatvaranju kafedžinica širom Carstva (druga polovina XVI vijeka)

Pitanje: Sultan, utočište vjere, u više je prilika zabranio kafedžinice. Ipak, nekoliko nitkova ne obazire se na to, već drži kafedžinice i živi od njih. Kako bi privukli što više ljudi, oni uzimaju golo-brade pomoćnike i drže sredstva za zabavu, kao i igre, poput šaha i table. Svi lupeži, nikogovići i beskućnici okupljaju se tu da puše opijum i hašiš. Povrh svega, oni piju i kafu, a kad se omame, bave se igrama i lažnim naukama, i zanemaruju propisane molitve. Prema zakonu, šta je zaslužio sudija čija je dužnost da spriječi ljude da prodaju i piju kafu, ali koji to ipak ne čini?

Odgovor: One koji se bave ovim ogavnim djelima treba u tome spriječiti i zastrašiti ih teškim kaznama i dugom robijom. Sudije koje ih ne odvrćaju treba otpustiti.

Imber, str. 93–94

Kafa je u Osmansko carstvo došla iz istočne Afrike polovinom XVI vijeka. U XVI i XVII vijeku osmanske vlasti zabranjivale su kafu u nekoliko navrata, ali bez uspjeha.

Zašto Ebus-Suud želi da zabrani kafedžinice? Što su Ebus-Suudove želje, a što stvarnost života u velikom gradu?

IV-14. Kafanska pjesma iz Senja⁷²

Sve u Senju piva i popiva
Dolič majke Desančića Luke;
Ona tužna po Senju hodala,
Od mehane do mehane hoda
Sve mehane pune su Senjana.
Kad je ušla u jednu mehanu,
Ali u njoj Senjanin Ivane,
S njime pije trideset Senjana.
Ivan pije vino i popiva,

Kuka majka Desančića Luke,
I unišla u mehanu bilu
I Ivanu božju pomoć dala.
„Bog pomogo, moja stara nane,
Stara nane pobratima moga,
Pobre moga Desančića Luka!“
I nalio punu čašu vina
Pa je pružu Desančića majki:
„Na-de, stara, popij čašu vina!“

Mijatović 1974, str. 39–40

Ako znaš da su mehane uglavnom bile mjesta za muškarce, što misliš, zašto su Senjani pili vino s majkom Luke Desančića: zato što je stara ili zato što je majka njihovog druga? Što misliš o takvim kafanskim pjesmama, kojima se veliča određen način života?

IV-15. Evlija Čelebija o beogradskoj baklavi (1660)

Ali više od svega, u obje zemlje rumelijske i u arapskim i persijskim zemljama najpoznatija je beogradska baklava. Ona se pravi o raznim svjetkovinama i carskim slavljinama, i umije da bude velika kao točak od kola, a savijena je od hiljadu jufki, i od čistog je bijelog brašna s mladim maslom i bademima, a peče se u velikim pećnicama. Toliko je velika da ne može stati u običnu pećnicu, i dovoljna je i za tri stotine ljudi. Beogradska baklava umije da bude vrlo slatka, velika i krhka, ali ako bacite novčić, on će utonuti u nju. Eto kako dobru baklavu prave tamo. A i zerde [poslastica od pirinča] s bademom, cimetom, karanfilom i šafranom takođe je ukusno, i ništa se ne može mjeriti s njim.

Evlija Čelebija, str. 199

Jesi li ikad probao/probala baklavu? Da li je ona poznata tamo gdje/gdje ti živiš? Da li se razlikuje od baklave koju Evlija opisuje?

⁷² Senj je bio grad na hrvatskoj obali, koji je bio pod vlašću Habsburga, a služio je i kao uskočka baza.

IV-16. Jelovnik Ševkija mula Mustafe (Sarajevo, druga polovina XVIII vijeka)

Ja siromah, pisar Ševki mula Mustafa, imam i hatib Buzadži hadži-Hasanove džamije, jedne noći, nakon što sam sa svojom porodicom večerao, počeo sam misliti o tome šta ću i da li ću imati večerati slijedeći dan. Nisam bio bogat čovjek, zimska se zaliha potrošila, ja nisam imao novaca. U tom razmišljanju, koje mi nije dalo da spavam, oslonio sam se na Boga koji me je kao i moju porodicu i do sada opskrbljivao. To se dogodilo na koncu erbeina [januara], kada je bio najkraći dan i sunce se nalazilo u prekretnici. I zaista, slijedećih dana kad sam dolazio kući, imao sam za večeru:

Prvu noć guzelmu pitu i tutmač,
 drugu noć mandru,
 treću noć vruću halvu i proso s medom,
 četvrtu noć bulgur čorbu i džiger ćevab,
 petu noć širden, sir i hljeb,
 šestu noć širden, sir i hljeb,
 sedmu noć guzelma pitu, čorbu i burek pitu,
 osmu noć ćevab i kupusnu čorbu,
 devetu noć tarhana čorbu,
 desetetu noć ćevab s vrućim kukuruzom i
 jedanaestu noć ćevab s jarinom čorbom, i tako dalje.
 Bešeskija, str. 54

❓ Koja se osmanska jela još uvijek spremaju u tvojoj zemlji? Koje si ti jeo/jela u skorije vrijeme?

IVd. Život na granici

IV-17. Francuski putopisac Nikola de Nikole opisuje osmanske ratnike, „delije“

Delije su pustolovi. Poput lake konjice, i oni traže pustolovine na najopasnijim mjestima, kako bi mogli da pokažu svoju hrabrost i junaštvo u ratnim pohodima. Zato se oni rado pridružuju sultanovoj vojsci, i to ne tražeći plate (nekako slično akindžijama), s tim što većinu njih hrani i o njima se stara paša, beglerbeg ili sandžakbeg, i svaki od njih ima u svojoj pratnji četvu najhrabrijih i najodvažnijih. Oni žive u oblastima Bosne i Srbije, koje se pa graniče s Grčkom na jednoj i Ugarskom i Austrijom na drugoj strani. Danas se oni zovu Srbi ili Hrvati, ali u stvari to su Iliri⁷³. [...] Turci ih zovu delijama [*deli*], što znači ludo smjeli ljudi. Međutim, oni sami sebe zovu zatočnicima, što na njihovom jeziku znači izazivači. [...]

Prvog deliju vidio sam u Adrijanopolju (Jedrenu). [...] Evo kako je on izgledao. Donji dio njegovog kaftana i njegove duge vrećaste pantalone, koje Turci zovu šalvare, bile su od medveđeg krzna. Na nogama je nosio cipele ili kratke čizme od žutog safijana sa šiljatim vrhom i veoma visoke na peti, s

postavljenim đonom i dugom i širokom mamuzom. Na glavi je imao kapu nalik onima koje nose poljski konjanici ili Gruzini, što pada na jedno rame. Kapa je bila od šarene leopardove kože. Delija bi na prednji dio pričvrstio veliko orlovo pero, ne bi li djelovao zastrašujuće. Druga dva pera pričvrstio bi zlatnim kopčama za štit, koji nosi postrance, o boku. Za pojasom mu je sablja i bodež, a u desnici topuz [...] Nekoliko dana kasnije, kad je otišao iz Adrijanopolja, [...] vidio sam ga kako jaše prelijepog turskog ata, sveg pokrivenog ogromnim lavljim krznom [...] Topuz je objesio o sedlo, a u desnici je držao dugačko koplje [...]

Iz radoznalosti sam ga upitao preko tumača kom narodu pripada i koja mu je vjera. On odgovori mudro, i reče mi da je Srbin. [...] A što se vjere tiče, rekao je, samo se pretvara da je s Turcima, kako bi proučio njihove običaje, jer po rođenju on je hrišćanin, i po srcu i po svome izboru. A da bi me u to što bolje uvjerio, odrecitovao mi je i na grčkom i na slovenskom očenaš i vjeruju.

Nicolay, str. 226–227

⁷³ Iliri su naseljavali zapad Balkana u drevna vremena. U renesansnim zapisima ljudi se često nazivaju po starosediocima/starosjediocima njihovih krajeva.

❓ Uporedi ovaj opis sa slikom, i sačini spisak osobina jednog „delije“. Zašto se on borio u osmanskoj vojsci ako je hrišćanin? Da li se „delije“ mogu uporediti sa „psima rata“, kakvih ima u svim vremenima? Navedi neki primjer za drugo vrijeme i drugo mjesto.

► **Sl. 51. Delija, osmanski ratnik (XVI vijek)**

Nicolay, str. 228

IV-18. Institucija bratimljenja na bosanskoj granici (1660)

[...] Muslimanska vojska otišla je prekjuče u „čete i počere/potjere“ i ugrabila mnogo ratnog plijena pod gradom Splitom. Međutim, kad su se vraćali, neprijatelj im je napravio zašedu/zasjedu, tu u planini Prologu i njegovom klancu. Oni su se sukobili... [...] Kad su svi naši konjanici i pješaci, skačući kao srne po strmenitom kršu, stigli na bojište i kad su nas ugledali nevjernici, odmah su na nas navalili kao čopor svinja.

[...] [Muslimanska je vojska ubjedljivo pobijedila.] Bilo je pošećeno/posjećeno hiljadu i šezdeset neprijateljskih glava, zarobljeno sedam stotina i četiri zarobljenika. [...] S naše je strane mučenički poginulo sedamdeset junaka...

[...]

Jedan krajiški gazija [muslimanski borac], međutim, bio je sakrio jednog kršćana haramiju [razbojnika] u kožu. Kad su tog junaka i onoga nevjernika koga je on čuvao prijavili paši, paša se rasrdio i naredio: „Odmah mi dovedite toga čovjeka i zarobljenika kojeg je sakrio.“

Kad su obojica došli na stratište i kad je paša naredio: „Odmah krvnika!“ ovaj se junak savio oko vrata svoga zarobljenika, te zapomažući i plačući reče:

„Aman, veliki veziru, ja sam se s ovim zarobljenikom pobratio na bojištu, mi smo jedan drugome dali vjeru. Ako njega pogubiš, on će s mojom vjerom otići u raj i to će za mene, jadnika, biti šteta; a ako ja umrem, pri meni će ostati vjera ovog zarobljenika koga sam ja pobratio, pa ćemo oba u pakao, te sam opet na gubitku.“

On se bio složio na svoga zarobljenika, i nije ustajao s njega. Kad je odvažni paša upitao:

„Hej, gazije, što je ovom čovjeku?“

Serhatske (serhat = granica) gazije mu odgovoriše:

„Kad naši junaci na ovoj krajini padnu u kršćansko ropstvo i tom prilikom jedu i piju za stolom, oni se pobrate s kršćaninom i zakunu mu se na vjernost. Kršćanin da vjeru muslimanu da će ga u slučaju potrebe izbaviti iz nevjerničkog ropstva, a musliman, opet, zada vjeru kršćanu i rekne: 'Ako ti padneš nama u ropstvo, i ja ću tebe izbaviti od Turaka.' I tako dadu jedan drugom čvrstu vjeru rekav: 'Tvoja je vjera moja, a moja vjera je, opet, tvoja.' – 'Je li?' – 'Jest.' Zatim laznu međusobno krvi. Tako se pobrati musliman s kršćaninom. Eto u ovom slučaju ovaj nevjernik je pobratim ovog gazije. On je nekada izbavio iz ropstva ovoga muslimana. Sada je, eto, taj nevjernik što je u rukama ovih ljudi postao sužanj. Ako ga njegov pobratim sakrije i ako se on spase, onda je on ispunio svoju zadanu riječ i vjeru. Zatim bi od njega uzeo svoju vjeru, a njemu vratio njegovu vjeru. A ako sada ovaj kršćanin bude ubijen, on ide u raj, a ovaj [musliman] ide u pakao s vjerom nevjernika. Premda ovo nema ni u muslimanskoj ni u kršćanskoj svetoj knjizi, to je ipak ovakav običaj na ovoj krajini čest.“

Kad su to sve kazali paši, on je rekao:
 „Oslobađam ih obojicu.“
 Na to obojica nokat u ledinu i iščezoše. Svi mi, međutim,
 ostali smo zapanjeni pred ovim razgovorom.
 Evlija Čelebija 1996, str. 145–148

 Što misliš, da li je bratimljenje mudar način da se preživi u pograničnoj oblasti, ili je to samo trik da bi se neko približio svom neprijatelju?

IV-19. Osmanlije traže ljekara iz Dubrovnika (1684)

Lijepi pozdravi, časna hvala i plemenita dika našim dostojnim i hrabrim prijateljima, knezu i ostaloj dubrovačkoj vlasteli od mene, kapetana Gabele i Neretve i ostalih aga gabelskih. Razbolio nam se stari Abaz-aga Šagravić, ima vjetrove i otiče dolje ispod pojasa. Ovdje nema meštra koji bi se domislio o kojoj se bolesti radi i koji bi ga mogao liječiti, zato pišemo vama i molimo vašu milost da nam iz Stona pošaljete doktora Nikolu Boljahnića.
 Miović-Perić, str. 285

 Kako život u pograničnoj zoni zamagljuje vjerske i političke razlike? Da li je ljekar iz Dubrovnika trebalo da ode i izliječi osmanskog agu?

IV-20. Pismo Šimuna Kozičića Benje, modruškog biskupa, papi Lavu X (1516)

„Ali ako ne marite za naše jadikovke i ne slušate naše molbe, neka tvoja Svetost zna da nas odasvuda pritješnjuju sve moguće nevolje. [...] Naši su, naime, ljudi prisiljeni da s Turcima sklope kakav savez ili mir i da im plaćaju danak. [...] Čuo si dakle, preblašeni Oče, kakve su naše nevolje i patnje. Čuj isto tako i ispriku za slučaj krajnje nužde. Ti pak, svemogućí Bože, nedjeljivo Trojstvo, sveta vjero, kojoj smo do sada u najtežim progonima i tjeskobama sačuvali nedinutu i neokaljanu vjernost, pogledaj na našu pravednu stvar, primi naše molbe! Tebi je naime otvoreno svako srce i nisu ti skriveni ničiji tajni prohtjevi. Vidio si, Gospode, jad tvog naroda i ti znaš da se ne možemo više održati pred licem neprijatelja. Naposljetku bez

ikakva osjećaja krivnje otvoreno ću reći još i ovo: bojim se, sveti Oče, da oni naši siromašni zemljaci zbog oskudice, neimaštine i očaja ne budu prisiljeni da ratuju zajedno s Turcima i da pljačkaju ostale kršćane.“

Gliga, str. 84–85

 Koja je najveća opasnost koju pominje biskup iz Modruša? Što prevladava u njegovom pismu – briga za spas njegovih zemljaka ili opasnost po hrišćane izvan Hrvatske?

IV-21. Pismo Franje Krste Frankopana Gasparu Čolniću (1670)

Lijep pozdrav, moj kapetanu knezu Čolniću! Hvala gospodinu Bogu, da su naši ljudi stigli i da su dobro opremljeni. Dobio sam pismo od glavara [Zrinski] da se uputim tamo i da pripremim ustanak, zato ću raditi na tome danju i noću, kako bi ustanak što prije počeo. Moji ljudi i ja smo spremni i jedva čekam da se naše kape izmiješaju s čalmama, a tako mi Boga, da će krilaki [austrijska vojnička kapa] poljetjeti zrakom. [...] Ovoga puta ćemo odlučiti i kako i kada imamo udariti; i ako bude potrebno, sam ću posjetiti bosanskog pašu kako bismo utvrdili stvar i dogovorili početak akcije. Uzdajem se u Boga da će nam stvar uspjeti; samo ako odmah udarimo neprijatelje po glavi, ako ne dopustimo plundrašima [nem. *Plunderhosen* = široke pantalone] da dođu k sebi. Ako me glavar bude htio poslušati [...], bit će dobro, i ja ću na sebe preuzeti sav teret, jer ja znam kako treba s Nijemcima postupati.

Mijatović 1999, str. 90

 Ovo pismo vezano je za takozvanu zavjeru Zrinskih. Petar Zrinski i Franjo Krsto Frankopan bili su ugledni hrvatski plemići koji su šezdesetih godina XVII vijeka bili na ključnim položajima u Hrvatskoj pod habsburškom vlašću. Iako su se ranije hrabro borili protiv Osmanlija, bili su nezadovoljni namjerama Habsburgovaca da učvrste svoju apsolutističku vlast na račun privilegovanih staleža, pa su skovali plan da se uz pomoć Francuza ili Osmanlija oslobode habsburške vlasti. Pogubljeni kao zavjerenici 1671, Zrinski i Frankopan kasnije su slavljani kao prvi borci za hrvatsku i/ili mađarsku nezavisnost.

❓ Kako ti izgleda Frankopanova politika, naročito ako imaš u vidu da je on, samo nekoliko godina prije no što je napisao ovo pismo Čolniću, napisao pjesmu sa sljedećim stihovima: „Nu, bratja ljublena, na noge, na noge / turskom misecu da tlačimo roge / za veru kršćansku, viteštva zlamenje / svitu na hasan, a nam na poštenje / naj nam ne budi premilo življenje!“?

IV-22. Pjesma o Hrvatima koji haraju po Kladaši

Progovara Senjanin Tadija:
 „Od koliko golemih junaka
 Nij' ostalo pedeset drugova
 Hajmo, braćo, pod Kladašu ravnu
 Orušovu kulu porobiti
 Neka vide janjičari Turci
 Eh kakvi su kotarski serdari!“
 Što rekoše, porekli se nisu,
 Pa odoše pod Kladašu ravnu
 Sve do kule Oruš kapetana.
 Robe, nose po bijeloj kuli
 I Turkinju mladu izvodiše
 Po Kladaši zulum počinise.
 Gone oni debele volove
 Odagnaše momke i divojke...
 Dosta turskih konja odvedoše
 I odoše na Ravne Kotare.
 Pir činiše za misec danaka,
 A kako su zadobili blaga,
 Mogli jesu i godinu dana.

Mijatović 1999, str. 102

❓ Uporedi ovaj opis s opisom Osmanlija koje haraju po Sloveniji (tekst I-10).

IV-23. Marko Kraljević pije vino uz ramazan

Car Sulejman jasak učinio:
 Da s' ne pije uz ramazan vino,
 Da s' ne nose zelene dolame,
 Da s' ne pašu sablje okovane,
 Da s' ne igra kolom uz kadune;
 Marko igra kolom uz kadune,
 Marko paše sablju okovanu,

Marko nosi zelenu dolamu,
 Marko pije uz ramazan vino;
 Još nagoni odže i adžije
 Da i oni s njime piju vino.

[...]

Kad je care razumeo reči,
 On pošilje svoja dva čauša:
 „Otidite, dva čauša mlada,
 Pak kažite Kraljeviću Marku
 Da ga care na divan zaziva.“

[...]

Besedi mu care Sulemane:
 „Moj posinko, Kraljeviću Marko,
 Ta ja jesam jasak učinio:

[...]

Dobri ljudi o zlu govoriše,
 Na jadnoga Marka potvoriše.“

[...]

Al' besedi Kraljeviću Marko:
 „Poočime, care Sulejmane,
 Ako pijem uz ramazan vino,
 Ako pijem, vera mi donosi;
 Ak' nagonim odže i adžije
 Ne može mi ta obraz podneti
 Da ja pijem, oni da gledaju,
 Nek ne idu meni u meanu.
 Ako l' pašem sablju okovanu,
 Ja sam sablju za blago kupio;
 Ako igram kolom uz kadune,
 Ja se, care, nisam oženio,
 I ti s', care, bio neoženjen;
 Ako l' kalpak na oči namičem,
 Čelo gori, s carem se govori;
 Što buzdovan uza se privlačim,
 I što sablju na krilo namičem,
 Ja se bojim da ne bude kavge,
 Ako bi se zametnula kavga,
 Teško onom tko j' najbliže Marka!“

The Serbian, str. 209–215

❓ Zašto je sultan zabranio da se pije? Da li su tu vjerski razlozi bitniji, ili to vlasti pokušavaju da zauzdaju neposlušne pojedince? Kako se junak iz ove pjesme ophodi sa sultanom? Što nam to kazuje o legitimnosti sultanove vlasti?

IV-24. Pismo Petra Petrovića Njegoša Ali-paši Rizvanbegoviću (vjerovatno iz 1843)

Od mene Petra Petrovića, vladike crnogorskoga i kavaljera cara ruskoga, ljubezni pozdrav pobratimu Ali-paši, kavaljeru cara turskoga i veziru sve Hercegovine.

Pišem ti samo da znaš kako primih tvoje pismo da želiš da bi se na komšiluku uzdržao mir među mojim i tvojim ljudima, i da zla budu rezil*. Ja ti se čudim što zboriš, jer ne tvoriš kao što zboriš. Kako smo u Dubrovniku ugovorili, ja onako i držim i ne dam nikakvome hercegovačkome uskoku u moju zemlju, a ti, pošto namjesti pandure, dopuštio si im da pravim Crnogorcima sijeku glave i da udaraju na čobane, te ih ubijaju i odgone pljenove, i raji svaka zuluma i bezakonja čine što nikad tako, a ti ih još darivaš kad ti crnogorsku glavu donose. Je li se igđe u svijetu čulo da jedna strana drži mir i vjeru, a druga da na miru gazi vjeru i sve što hoće da radi? Ja držim ono što smo ugovorili, a ti, ako oćeš, stavi po palankama poštene a ne ajdučke ljude, koji neće jadnu fukaru prštiti. Ovakovim se načinom može mir obnoviti među nama, ako oćeš, a ne drukčije. Sad mi otpiši kako misliš na nove pandure.

Petar Petrović Njegoš, *Izabrana pisma*, 1984, str. 95

Status Grahovske bitke bio je glavna zagranična preokupacija na početku vladavine mitropolita Petra II Petrovića Njegoša (1813–1851). Poslije više sukoba i iznevjerenih dogovora, spor je riješen pregovorima na Cetinju, održanim u novembru 1838. godine. Tada je zaključen ugovor o miru između izaslanika bosanskog i hercegovačkog vezira i „nezavisne oblasti Crne Gore“, čiju su političku nezavisnost osmanske paše konstantno osporavale. Grahovljani su bili obavezni da plaćaju zadužbine turskim vlastima. Stalni nemiri između Crne Gore i Hercegovine primorali su mitropolita Petra II i hercegovačkog vezira Ali-pašu Rizvanbegovića -Stočevića da ponovo započnu pregovore o rješavanju pograničnih sporova. Nakon trodnevnih pregovora, u septembru 1842. u Dubrovniku, zaključen je ugovor u kome je istaknuto da se potpisuje mir „između nezavisne oblasti Crne Gore i pašaluka hercegovačkog“. Tako je Ali-paša priznao nezavisnost Crne Gore, koju je prije toga priznao bosanski vezir. Ovom prilikom, Njegoš i Ali-paša su se pobratimili. Između njih su često razmjenjivana pisma puna zakletvi na vječno prijateljstvo.

IV-25. Uticaj hrišćana na Albance muslimanske vjere (oko 1800)

Njegovi hrišćanski susjedi/susjedi utiču na Albance muslimanske vjere. On pije vino i naročito voli pivo (kasnije sam uspio da dobijem jednu bocu u Minhenu), i kune se u Bogorodicu.

Fraser, str. 258

Kako su hrišćani i muslimani uticali jedni na druge? Navedi i druge primjere međusobnog uticaja.

IVe. Život žene

IV-26. „Carsko“ vjenčanje u XV vijeku

Zbog toga gazi sultan Murat⁷⁴ skupi vojsku, s kojom je imao nameru da zauzme celu despotovu zemlju [Las-vilajet]. To čuje Vlk-ogljia [despot Đurađ Branković⁷⁵]. Ponovo posla poslanike. Posla ih s nebrojenim darovima i još poručiti: „Sprema [čreiz]

moje kćeri gotova je. Pošljite čovjeka, uzmite svoju robinju.“

Paše rekoše sultanu: „Treba uzeti.“ A car na to reče: „Spremite što treba.“ Iz Skoplja poslaše gospođu Ishak begovu. [...] Odoše pravo u Smederevo. Kad su bili još nekoliko kanaka pred Smederevom, Vlk-ogli im u susret posla gospođe đauraške vlastele i

⁷⁴ Murat II (1421–1451)

⁷⁵ Uporedi ovaj tekst sa tekstom I-8, a naročito vidi napomenu br. 19

* rezil – iskorijenjena

priređi im neobičan doček. Uz veliko poštovanje dopratiše ih u Smederevo. [...]

Popisaše devojačku prćiju. Taj spisak predadoše Uzbek-agi. Kažu da je Vlk-ogli tom prilikom izjavio: „Ja miraz nisam dao svojoj kćeri, caru sam dao. Ako miluje, neka ga da ovoj svojoj robinji; ako ne, može ga dati i drugoj svojoj robinji.“

Kratko rečeno, devojku odvedoše u Jedrene. Car joj nije pravio svadbu veleći: „Šta će svadba za kćer jednog neverničkog spahije.“

Elezović, str. 18

 Kakvu su svrhu imali dinastički brakovi? Kakav je izbor kneginjica uopšte imala u ovoj prilici? Da li su žene ovđe/ovdje iskorišćene? Kako osmanski hroničar vidi Muratovu ženidbu Marom? Na kakav nam to odnos prema ženama ukazuje?

IV-27. Žene u Albaniji (oko 1810)

Nemam neku naročitu želju da govorim o moralu Albanaca. Oni svoje žene, koje su gotovo sve potpuno neobrazovane i ne govore nijedan jezik osim svog maternjeg, tretiraju jednako kao i stoku, pa ih tako nekako i koriste (mada kao stoku od bolje sorte), i koriste ih za težak rad, a nerijetko i kažnjavaju batinama. Zaista, oni prema svojim ženama gaje prezir, možda i mržnju, a čak ni u povremenim izrazima naklonosti nema ničeg što bi i izdaleka podsećalo/podsjećalo na ono što mi nazivamo nježnošću. A ipak, svaki od njih se ženi ako samo može, jer to je znak blagostanja, a i zato što želi da ima roba u kući. Osim toga, kao i u drugim djelovima zemlje, žene nijesu baš tako brojne kao muškarci, pa mlada svom budućem mužu često uopšte i ne donosi miraz, nego ga on daje njoj, i mora da prikupi oko hiljadu groša [pjastera] prije nego što smije i da pomisli na ženidbu.

Broughton, str. 136

 Zašto su žene koje se pominju u ovom tekstu u tako lošem položaju? Što autor teksta misli o tome? Što misliš, kako on zamišlja normalan brak?

IV-28. Solidarnost među hrišćankama: mučeništvo sv. Filoteje (1589)

U ta vremena [...], robinjice u Atini dolazile su iz raznih krajeva. Nema riječi koje mogu opisati dragu pokojnu Filoteju i svu njenu blagost i milosrđe, kao ni iskušenja i opasnosti kojima se izlagala ne bi li spasla i izliječila ove robinjice. [...] Četiri robinjice čule su za ovu sveticu, pa kad im se ukazala prilika, one utekoše od svojih gospodara, koji su ih prisiljavali da pređu u drugu vjeru, i pođoše da je potraže. A ona ih dočeka, sa svom svojom brižnošću i ljubaznošću, i poduči ih kako da smognu hrabrosti da se suoče s opasnostima, ali i kako da ne jadikuju nad svojim ropstvom, i dugo je pokušavala da ih vrati domu. A gospodari tih žena, čuvši šta se događa, dođoše kod Filoteje, silom je odvedoše od kuće i dovedoše pred muslimanskog namjesnika, koji je baci u tamnicu. Ova izuzetna žena, koja je u tom času bila dostojna i svakog žaljenja, prije je bila spremna da se žrtvuje nego da oda one žene koje su joj se obratile za pomoć; željela je da pokaže glas jevanđelja u stvarnosti.

Synaxaristis, str. 325–326

Filoteja je umrla 19. februara od rana. Proglašena je sveticom i postala je jedna od duhovnih zaštitnica Atine.

Koji su bili Filotejini motivi? Da li je njeno djelo bilo zločin prema osmanskom zakonu?

IV-29. Statut ženskog sapundžijskog esnafa u Triki, u Tesaliji (1738)

Žene iz sapundžijskog esnafa Stamula, Vasilika, Margarona, Arhonta, Veneta, Angela, Pagona, Trijantafilija, Haida i Ekaterina, dođoše pred mene, poniznog predstojnika, i pred časne sveštenike i velikodostojnike naše mitropolije u Triki i saopštiše nam da prema starom običaju muškarcu nema mjesta u ovom esnafu ili u ovom poslu uopšte. Zato one jednostavno mole da se ovaj njihov dogovor odobri i da se unese u zakonik; a ukoliko neka od njih u budućnosti poželi da uvede u esnaf ćerku ili

snahu kako bi i ona pravila sapun, platiće esnafu pet groša, kao što plaćaju i drugi esnafi. Ako neka od žena umre, niko neće moći da preuzme alat za ovaj posao, jer njime mogu da raspolažu jedino žene iz esnafa, a ukoliko neko sa strane pokuša da se bavi ovim poslom bez dozvole ovih žena, ako pogazi ovaj dogovor i crkveni ukaz, toga će moći da kazne i crkva i turske vlasti, i moraće da plati deset groša esnafu i petnaest crkvi. Ovaj esnaf osnivamo kao esnaf u kom nema muškaraca, i on će biti pod starateljstvom i pažnjom sveštenika i crkvenih velikodostojnika. Dokument sačinio i potvrdio ja, ponizni, a svjedočili časni sveštenici i crkveni velikodostojnici naše mitropolije u Triki i unijeli u sveti zakonik godine 1738, dana 27. jula.

Giannoulis, str. 45

? Kako su žene iz Trike štitile svoje interese?

► **Sl. 52. Ugledna Atinjanka (1648)**

Asdrachas, sl. 71

IV-30. Razvod u jednom selu kod Sofije (1550)

Ovim se u kadijski zapisnik unosi da je nemusliman Pejo, sin Radulov, nastanjen u selu Birimirče, nedaleko od Sofije, izašao pred šerijatski sud u prisustvu svoje žene Stojane, ćerke Nikoline, i svojom voljom dao sljedeću izjavu:

„Dao sam razvod pomenutoj Stojani, prema našem lažnom običaju⁷⁶; od danas ona je razvedena.“ Potom je sačinio ovu izjavu, koju je potvrdila i pomenuta optužena Stojana, i ona je unijeta i po njenoj želji. [...]

Svjedoci: Hajdar-beg; hadžija Ali, sin Sulejmana, sudskog glasnika; Seid Hasum, sin Seida Mehmeda, upravnika vakufa; tumač Sinan, sin Abdulahov, itd.

Turski izvori, 2, str. 104

🔑 Ovaj je slučaj specifičan zbog toga što je razvod legalizovao (muslimanski) kadijski sud. U većini slučajeva razvod je među hrišćanima mogao da se obavi samo pred hrišćanskim vjerskim sudom.

? Što misliš, zašto su Pejo i Stojana htjeli da njihov razvod priznaju i kadijski i hrišćanski sud?

► **Sl. 53. Turkinja s đecom/djecom (1568)**

Nicolay, str. 142

⁷⁶ Ovdje/ovdje to znači prema hrišćanskom zakonu

► Sl. 54. Turkinja u odjeći za izlazak, francuski crtež (oko 1630)

Hegyí, Zimanyi, str. 149, sl. 149

IV-31. Kadija bilježi slučaj Kipranke koja se razvodi tako što prima islam (1609)

Husna, kćer Muratova, jermenska žena, reče pred svojim mužem Mergerijem, sinom Kulukovim, Jermeninom: On je stalno grub prema meni. Ja ga ne želim. On to poriče. Potom Husna primi počast islama. Pošto uze ime Ajša, njen muž bi pozvan da i on primi islam, ali on ne htjede, pa se zato nalaže Ajšin razvod.

Jennings 1993, str. 141

? Što misliš, da li je Husna prešla u islam iz iskrenog ubjeđenja ili joj je to samo bio način da pobjegne od okrutnog muža?

► Sl. 55. Đevojka/djevojka iz brdskih krajeva na severu/sjeveru Albanije (početak XIX vijeka)

? Pažljivo pogledaj odjeću i nakit đevojke/djevojke. Primjećuješ li neke specifične osmanske elemente? Pronađi slike žena iz drugih djelova Evrope u tom istom periodu i uporedi njihovu nošnju.

IV-32. Kadija bilježi slučaj muslimana koji se razvodi od hrišćanke (1610)

Jusuf, sin Mehmeda iz Levkoše, reče pred svojom ženom Merjemom, kćerkom Ilije zimije (nemuslimana): Moja žena Merjem je nevjernica [*kafir*]. Kad sam je pozvao u islam, ona nije htjela, pa sam joj tri puta rekao da se razvodim. Tako sam ja sad razveden. I ona je razvedena.

Jennings 1993, str. 141

🔑 Prema muslimanskom zakonu, musliman može da se oženi nemuslimankom, a ona može da zadrži svoju vjeru. U ovom slučaju, Jusuf drugu vjeru koristi samo kao dodatni razlog kojim opravdava razvod. Obrati pažnju na to kako je procedura razvoda jednostavna.

Da li je razvod braka kod muslimana jednostavniji nego kod hrišćana?

IV-33. Janjičar čini preljubu s muslimankom u Carigradu (1591)

Prosto ne mogu a da ne ispričam priču jedne Turkinje koja je održavala vezu s našim janjičarem Mustafom. Bila je mlada i imala veoma lijepo lice. Mustafa je jedno popodne pozva da se zabave, a ja mu ostavih slatkiša i najboljeg vina. Bilo je to, rekao bih, veoma dobro vino, vino iz Češke. Gospođa je imala veoma starog muža, koji nije imao povjerenja u nju. Ne znajući kako bi drugačije došla na dogovoreno mjesto, i u dogovoreno vrijeme, pred sam smiraj (naš je narednik uglavnom išao na molitvu u to vrijeme), ona reče svom mužu da ide u kupatilo. Povede sa sobom i dvije sluškinje da joj, kao i obično, nose odjeću u velikim bakarnim koritima pokrivenim ćilimima; hodale su tik za njom i prošle ispred naše zgrade. Javno kupatilo u koje je krenula ova ljepotica nije bilo daleko odatle, sagradila ga je Ruka, žena turskog sultana, i muškarci u njega nijesu imali pristupa pod prijetnjom smrti. Prolazeći pored naše zgrade, gospođa dade janjičaru znak da će doći na sastanak. A nepovjerljivi muž hodao je malo iza nje, i kad je ona ušla u kupatilo, on stade preko puta ulaza da je čeka. Ali ko još može doskočiti ženskom lukavstvu? Pored naše kuće prošla je u zelenoj odori, ali u kupatilu se presvukla u odjeću koju je ponijela sobom, ostavila sluškinje tamo, izašla u crvenoj odori i sreća se s našim janjičarem. On ju je lijepo dočekao i pozdravio u svom stanu, izvrsno je zabavio, a poslije večere pustio je da izađe na stražnja vrata. Ona po drugi put ode u kupatilo, okupa se i vrati se kući s mužem. Prosto ne mogu da se nadivim lukavosti ove žene, a janjičar i ja smo se često prišećali/prisjećali ove dogodovštine i smijali se.

Mitrovitz, str. 107–108

Venceslav Bratislav fon Mitrovic pratio je austrijskog poslanika u Carigrad 1591. godine, i važi za istančanog posmatrača osmanskog društva.

Kakav stav ovaj pisac ima prema preljubi?

IV-34. Ledi Meri Vortli Montegju o osmanskim ženama (1717)

Nikad u životu nijesam viđela/vidjela toliko lijepe kose. Na jednoj sam dami izbrojala čak stotinu i deset pletenica, sve prirodnih. A treba reći i da je ovđe/ovdje ljepota češća nego kod nas. Prosto je čudo viđeti/vidjeti mladu ženu a da nije lijepa. One po prirodi imaju najljepši ten na svijetu i gotovo sve imaju krupne crne oči. Uvjeravam vas najiskrenije da se engleski dvor, iako vjerujem da je najotmeniji među svim hrišćanskim dvorovima, ne može podičiti tolikim ljepoticama koliko ih ima ovđe/ovdje pod našom zaštitom. One uglavnom doćeruju/dotjeruju obrve, a i Grkinje i Turkinje imaju običaj da oči uokvire crnom tinkturom od koje oči, iz daljine ili pri svjetlosti svijeća, izgledaju još tamnije. Pretpostavljam da bi mnoge naše dame bile presrećne da saznaju tajnu ovoga.

[...]

Što se njihovog morala tiče ili dobrog vladanja, tu moram, kao i Arlekino, da kažem da je ono isto kao i kod vas, i da Turkinje ne griješe ništa manje nego hrišćanke. Sad pošto sam malo upoznala njihove običaje, ne mogu a da se ne divim ili uzornoj diskretnosti ili izrazitoj nedotupavnosti onih koji su o njima izvještavali. Ta, lako je viđeti/vidjeti da one imaju veću slobodu od nas; nijedna žena, bez obzira na položaj, ne smije da ide ulicom bez dva vela, od kojih joj jedan pokriva cijelo lice, osim očiju, a drugi joj od glave pada niz leđa, pa im je tako čitavo obličje pokriveno nečim što se zove feredža, i nijedna se žena ne pojavljuje bez nje. [...]

Zimi feredža je od sukna, ljeti od neke lakše tkanine ili od svile. Možete već misliti koliko njih to dobro skriva: ne možete razlikovati veliku gospođu od njene robinje, a čak ni najljubomorniji muž ne može nikako prepoznati svoju ženu kad je sretno, a nijedan muškarac ne smije da dodirne ženu na ulici ili da je prati. Ova neprestana maskarada daje im svu slobodu da se odaju svojim sklonostima, i to bez opasnosti da će biti otkrivene. [...] A nemaju se čega plašiti ni od muževljeve zlovolje, jer one žene koje su bogate zadržavaju sav svoj novac u svojim rukama, i nose ga sobom i poslije razvoda, uz ono što je muž još

dužan da im doda na to. [...] Istina, prema njihovom zakonu muškarac može da uzme četiri žene, ali nema primjera da je neki vrlo muškarac iskoristio tu slobodu, ili da žena plemenitog porijekla to trpi. Ako se muž pokaže nepouzdan, a to se dešava, on sebi drži naložnicu u odvojenoj kući i pošećuje/posjećuje je što diskretnije može, upravo kao i kod vas. I tako vidiš, draga sestro, da se običaji među ljudima ne razlikuju baš onoliko koliko nam to sugerišu naši putopisci.

Montagu, str. 70–72

Ledi Montegju bila je žena britanskog poslanika u Osmanskom carstvu. Njena pisma ne svjedoče samo o književnom daru već i o njenoj oštroumnosti i dobrom poznavanju osmanskog društva.

Kad uzmeš u obzir priču koju je prenio Fon Mitrovic (tekst IV-33), što misliš, da li je ledi Montegju u pravu kad kaže da muslimanke zahvaljujući odjeći lakše mogu da počine preljubu? Zašto ledi Montegju tvrdi da su osmanske žene u boljem položaju od Britanki? Da li želi da provocira ili možda ima i jake argumente? Koje su razlike postojale u položaju žena u Osmanskom carstvu? Što je glavni razlog tim razlikama: vjera, društveni položaj ili lični stav?

PETO POGLAVLJE

Faktori krize

Mnogi se historičari slažu s tim da je krajem XVI vijeka Osmansko carstvo počelo da slabi i da je njegovo opadanje potrajalo čitava tri vijeka, sve do konačnog raspada početkom XX vijeka. Drugi, pak, tvrde da je proces slabljenja počeo 1683. godine, s neuspješnom opsadom Beča, poslije koje je Osmansko carstvo počelo da gubi ratove i teritorije u Evropi, ili početkom XIX vijeka, kada je Osmansko carstvo ekonomski i politički počelo da se uključuje u svjetski poredak kojim je dominirao Zapad. No, pitanje slabljenja Osmanskog carstva, iako su se njime uglavnom bavili historiografi u XX vijeku, nije baš tako novo. Ono se, naime, može sresti i u spisima iz XVI i XVII vijeka, kad su osmanski učenjaci tvrdili da više nema „dobrog starog poretka“ iz „zlatnog doba“ Sulejmana I (1520–1566) i da se sad šire nered i korupcija. Historičari su ovo mišljenje uspjeli da opovrgnu i da ga prikažu kao ideološko sredstvo kojim su osmanske elite željele da očuvaju svoj položaj. Osim toga, novije studije pokazale su da je Osmansko carstvo uspjelo da prevaziđe krizu s kraja XVI i početka XVII vijeka tako što se okrenulo modernizaciji, jačanju novčane razmjene i birokratizaciji države – a nešto slično se na početku novog vijeka zapravo dešavalo i u većini velikih evropskih i azijskih monarhija. To bi onda značilo da XVII i XVIII vijek nijesu bili period kontinuiranog opadanja nego period složene modernizacije, a u mnogo čemu čak i period jačanja i razvoja.

To ne znači da u ovom dobu nijesu postojali baš nikakvi elementi krize. Ljudi koji su živjeli u Osmanskom carstvu bili su, baš kao i svi drugi na početku novog vijeka, ma đe/gdje živjeli, izloženi raznim ograničenjima i pritiscima. Prije svega, i sam fizički opstanak često je bio ugrožen: ljetinu su mogle uništiti razne prirodne katastrofe, vatra je mogla satrijeti i nagomilano bogatstvo i elementarna sredstva za život, ljude su kosile nepoznate bolesti koje oni nijesu umjeli da izliječe. Nameti su za mnoga domaćinstva bili ogromno opterećenje. Ratovi su bivali sve skuplji i slabili su osmansku državnu kasu. Da bi povećavale svoje prihode, osmanske vlasti bi ili povećale poreze ili bi vršile devalvaciju, ali od toga se državni budžet nije mogao oporaviti. Prodaja položaja ili otvoreno davanje mita bili su načini da se privatni kapital ubaci u državne tokove novca, ali time su se stvarale i paralelne mreže vlasti i uticaja, zahvaljujući kojima su male grupa državnih službenika i posrednika mogle da uzimaju za sebe novac, bio on državni ili novac poreskih obveznika.

U ovom poglavlju željeli smo da pokažemo i kako su pojedine krize nastajale i kako su vlasti pokušavale da ih riješe. Povratak na dobri stari poredak bio je jedna mogućnost, izlazak iz osmanskog sistema druga. Tekstovi koje navodimo ovđe/ovdje pokazuju nam na kakve su se načine ljudi dovijali u kriznoj situaciji, ali i kako su dalekosežne posljedice te krize imale.

Va. „Prirodne“ nepogode

V-1. Glad u Carigradu (1758)

Te godine ljudi su se slili u Carigrad pošto je u većini krajeva vladala glad. Tako glad nastade i u glavnom gradu, đe/gdje je hljeba bivalo sve manje. Po nekoliko stotina ljudi stalno je opsijedalo vrata svake pekare. Uzimali bi i napola pečene vekne. Starci, žene i muškarci [raiyye] gladovali su. [...]

Zato su ljudi počeli da kupuju pirinač u velikim količinama. Tako je onda i pirinča počelo da biva sve manje. Kako se bližio post, pa da muslimani ne bi trpjeli oskudicu, u mjesecu šabanu izdata je zapovijest po kojoj svakom sljeduju dvije oke⁷⁷ pirinča. Međutim, posljednjeg dana mjeseca šabana nekoliko stotina zlih žena nagnulo je na magacin jednog zimije⁷⁸, trgovca pirinčem. Jedna od njih

⁷⁷ Osmanska mjera za težinu – 1,283 kg

⁷⁸ Nemusliman

isuka velik nož i nasrnu njime na zimiju. Zimija uteče, a one razvukoše pirinač. Čuvši za ovaj ispad, janjičarski aga Nalband Mehmed-paša ode u taj kraj da spriječi pljačku, ali ne samo što nije uspio u tome nego ga je rulja još i ispsovala i naružila. Zato on posla velikom veziru svog glasnika Kuzudžu Mehmed-agu. Pomenuti Kuzudžu Mehmed priča: „Kad sam stigao do njega i ispričao mu sve, on je upravo slušao neke svirače. Nije dao da ga ometam. Jednostavno mi je rekao da zamjenika janjičarskog age odvedem na dotično mjesto. Tako sam i učinio. A žene ga spaziše pa se razbježaše.“ Poslije ovog skandala, zapovjednik janjičara smijenjen je, a njegov zamjenik [...] bi postavljen na njegovo mjesto. Zahvaljujući jakim vjetrovima, dva dana kasnije pristigoše i brodovi s pirinčem, pa se pirinač svuda mogao kupiti.

Şemdanizâde, str. 16–1

Snabdijevanje velikog grada kakav je Carigrad zavisilo je od ljetine u raznim pokrajinama. Koliko god da su se vlasti trudile, nestašice i nastupi panike bili su neizbježni, dolazilo je do poskupljenja i do nemira među stanovništvom, što je moglo biti i politički opasno. Početkom novog vijeka pobune gladnih, koje su nerijetko predvodile žene, bile su česte, i to ne samo u Osmanskom carstvu nego i u zapadnoj Evropi.

Opiši ekonomske i psihološke mehanizme kojima su ljudi u Carigradu pokušavali da izađu na kraj u vremenima nestašica.

Zašto su žene bile glavni akteri u pobunama gladnih?

Da li bi svjetina upala da opljačka magacin bogatog muslimanskog trgovca pirinčem? I da li bi vlasti tada reagovala oštrije?

V-2. Zemljotres u Carigradu (1766)

[...] Trećeg dana, a to je bio 12. zulhidže i 14. maj, četvrtak, [...] pola sata po svitanju iznenada je došlo do velikog zemljotresa. Bio je toliko snažan da je ljude odmah napustila svaka nada da će ostati u životu, pa su ostali đe/gdje su se zatekli. Sve zgrade, svi ljudi i životinje, sve je stradalo. Oni koji su preživjeli pokajali su se za svoje grijehе i učvrstili u vjeri. Poslije

devet minuta, zemlja se umirila. Carigrad je bio sav u prahu i dimu. Kad se dim razišao, pokazalo se da je Osvajačeva džamija srušena do temelja. Bajazitova i Mihrimahova džamija bile su teško oštećene. Teško su oštećeni i poslastičarnica, prostor za molitvu [*Dua Meydani*] na pokrivenom bazaru, kao i tržnica šeširdžija i bezistan. Stari saraj, gradske zidine, [tvrđava sa] Sedam kula, Vezirov han, tržnica roblja, i druga zdanja od cigle i kamena i džamije i neke kuće od drveta takođe su stradale. Propale su i neke zgrade u četvrtima Galata i Uskudar. Čak se i za neke građevine za koje se isprva mislilo da su koliko-toliko dobro prošle kasnije pokazalo da su stradale. Na Novom saraju su takođe oštećeni temelji i zidovi. Smrtno je stradalo četiri hiljade ljudi. A kako Carigrad ima oblik trougla, zemljotresa i požara ovđe/ovdje nikad neće manjkati.

Şemdanizâde, str. 85–86

Zašto su džamije u Carigradu stradale više nego druge zgrade?

V-3. Kuga u Bukureštu (1813)

A mjeseca oktobra smrt stade da uzima danak u razmjerama kakve nikad dotad nigđe/nigdje nijesu viđene. Činilo se da će se grad rasprsnuti, i ljudi su bježali kud su ih god noge nosile. I čitav grad bio je pust. Ali, šta se moglo i vidjeti/vidjeti? Kud god da se okrenete, čuli biste: „Sklanjaj se, bjež' u stranu, evo grobara s mrtvima“, njih osmoro, ako ne i desetoro, jedan na drugom, a prati ih povorka u traljama i uplakana đeca/djeca. I nosili bi ih tako kroz čitavu tu sirotinjsku četvrt, sve dok više uopšte ne bi bili kadri da im pomognu, i onda bi ih ostavili na ulici sve dok grobari ne dođu da ih pakupe mrtvačkim kolima. A što se nas živih tiče, i mi sebe smatramo već mrtvima i hodamo lelujujući se. Oni su onda počeli da sahranjuju jedni druge po baštama dok se i one nijesu napunile. Tamo đe/gdje je kuga ušla, preživio je samo jedan ili dvoje od desetoro. A ponegdje/ ponegdje nijedan. A bilo ih je i koji su preživjeli bolest. Sveštenici su umirali po crkvama. Neki su i pobjegli. Crkve su ostajale prazne, bez ikoga da drži bogosluženje, čovjeku se srce cijepalo kad ih gleda takve. Sirotinjske četvrti su se praznile. A smrt

je bila užasavajuće prisutna svuda, od avgusta do januara. A onda je u januaru usporila, ali nijesu joj umakle ni velike kuće, osim možda nekih važnih bojara koji su se zaključali u svoja dvorišta i koje je čuvala vojska. A ovđe/ovdje u Bukureštu, kako bih rekao, ovđe/ovdje je bilo ljudi da sahrane mrtve, mada su ponekad psi raznosili kosti po baštama, đe/gdje ih iz straha nijesu ukopavali duboko. Po selima, ali i izvan njih, psi su razvlačili i stanovnike grada i seljane, pošto tamo nije bilo nikoga da ih sahrani. [...] A u bolnicama bi pravili brda od po stotinu nagih tijela, sve mladi muškarci i žene, deca/djeca,

starci, bogataši, siromasi, i sva ta tijela bi oticala. A onda bi iskopali jame i pobacali ih unutra, jedno na drugo, Ciganina, bojara, Jevrejina i Jermenina, ophodeći se isto prema svima.

Corfus, str. 340–341

 Koje su nacionalne, vjerske i društvene razlike uopšte bile bitne u tako dramatičnim okolnostima? Kako to izgleda biti „živi mrtvac“ u gradu koji je pogodila kuga? Kako ovakve katastrofe utiču na elementarnu ljudskost?

Vb. Politička kriza u Carigradu

V-4. Rješenja za krizu osmanske države u Koči-begovim memoarima (oko 1630)

Sačinio sam ovu raspravu i podnio je uzvišenom, veličanstvenom sultanu kako bi on znao razloge za nevolje i promjene na ovom svijetu i kako bi im, Božjom milošću, pronašao lijeka. Tako će sultan moći da ispravi što je krivo. Neka se najprije zna da je osnov poretka u carstvu i u narodu poštovanje vjerskih pravila i vjerskog zakona, šerijata. Drugo, sultan treba ljubazno da se ophodi i da poštuje prava svih staleža, učenjaka koji se staraju o potrebama podanika koje im je Bog povjerio i ratnika koji svoj život stavljaju na stazu rata [*gaza*]. Međutim, on treba da kazni one koji to zaslužuju i da loše postupa prema njima. Isto tako, on treba da poštuje i čuva još uvijek važeće zakone počivših sultana. Jer treba se nadati da će se stvari na taj način popraviti i urediti se i da će se ugled države obnoviti. A poredak je sultanov.

Koči Bey, str. 19

U drugoj polovini XVI i tokom XVII vijeka nastao je velik broj političkih spisa u kojima se ukazivalo na simptome političke krize, ali u kojima su se davali i prijedlozi kako bi se kriza mogla razriješiti. Mahom su se predlagale mjere kojima bi se povratilo „dobro staro vrijeme“, tako da ovakvi savjeti nijesu imali naročito veliku praktičnu vrijednost.

 Da li Koči-begov savjet ima ikakve veze s konkretnim razlozima krize ili je on samo uopšten? Kakav bi savjet bio efikasniji?

V-5. Poslanici moldavskog kneza Konstantina Mavrokordata objašnjavaju zašto su u Carigradu morali da podmite više ljudi (1741)

Vaša visosti, grdite nas što smo dijelili darove, ali mi bez njih ništa ne bismo mogli postići; a opet, nije pravo ni da se ne daju nikakvi darovi, jer vremena su takva da su i Porta velikog vezira i oni oko njega izuzetno gramzivi, i da su svi, pa i najmanji među njima, kao zvijeri. Kad traže nešto, oni to najprije čine izokola, potom stanu grditi, koristeći svu svoju moć, a potom i prijetiti, pa vam drugo i ne preostaje. U toj carevini nema monarhije kakva je bila za vladavine Ibrahim-paše⁷⁹, ali poslije velikog vezira svaki visoki službenik iz Spoljnog dvora je kao nezavisni vezir. Glavni glasnik (čauš-baša), moćan je koliko i zamjenik velikog vezira [*kethüda*], a i starješina pisara [*reis*] otprilike je isti. Ovi što su u pratnji velikog vezira prave su zvijeri, a i oni okolo: Hajati je onakav kakvim ga i vi znate, njegov zamjenik bez okolišenja govori pravo agi od harema [*darisadet*], nekadašnji pisar [*iazegî*] Ali-efendija govori umjesto njega i sve je u njegovoj šaci; Esad-mula je kandidat za položaj muftije, Pirizade je bliski

⁷⁹ Ibrahim-paša Nevşehirli, veliki vezir 1718–1730.

savjetnik, Džara Halif-efendizade veoma je ugledan, Amegi ima veliku moć i bliskiji je s velikim vezirom nego što je to Čisrijeli s agom od harema. Ostavimo sad po strani one koji su manje značajni, poput Čaušzadea, Šaćirbega i nekih drugih koji bi te boli kao zolje i žive ti rane otvorili ako ih ne potkupiš.

Murgescu, str. 165–166

Vc. Ratovi, pobune i seobe

V-6. Seljani bježe u grad (1665)

Stanovnici selâ Kokre i Gođakovo u prilepskom okrugu došli su pred šerijatski sud zajedno s vojvodom Ibrahimom, koji je vojvoda prilepskog sreza, jednog od dobara mog velikog vezira [...], i objavili da su sela iz pomenutog sreza slobodna i da tamo niko ne treba da se miješa. Međutim, beglerbeg, sandžakbeg i drugi službenici, zajedno s mnogim ljudima i konjanicima, i dalje borave tamo, i osim što im uzimaju besplatnu hranu, kao na primjer ovce, jaganjce, med, ulje i druge namirnice, uz to ih i kinje i tako što im neopravdano traže novac za porez [*tekalif-i shaka*] iako za to nemaju valjano ovlašćenje. Zbog svega toga, podanici [*reaya*] iz sela Veprčani, Peštani, Dunje i Kalen iz pomenutog sreza, koji su tamo nastanjeni još od pradavnih vremena, pobjegli su iz svojih sela 1662, 1663. i 1664. godine i naselili se u selima našeg okruga. Pomenuti vojvoda došao je kod njih, a kako odbjegli podanici nijesu htjeli da se vrate, poslao je izvještaj u kojem traži valjanu naredbu.

Zato se ova naredba i izdaje, uz napomenu da se odsad ovi podanici ne uznemiravaju tako što će im se tražiti porez bez valjanog ovlašćenja; podanici koji pobjegnu iz pomenutih sela a ubilježeni su u registar [*defter*] sreza treba da se vrate u stara sela i stara mjesta i ponovo se nastane tamo.

Odbrani, I, str. 282–283

❓ Zašto su seljani pobjegli iz svog sela? Kako su vlasti reagovala na to? Da li je ta reakcija bila primjerena situaciji?

❓ Uporedi savjete koje daje Koči-beg i realnost kakvu opisuju poslanici moldavskog kneza. Da li je podmićivanje bilo pitanje slučaja ili sistemska stvar? Da li je ono uopšte moglo da se izbjegne? Ako jeste, po koju cijenu?

V-7. Pobuna Mehmed-age Bojadžioglua na Kipru (oko 1680)

[...] priča o pobuni čuvenog Mehmed-age Bojadžioglua, koja se vjerovatno odigrala oko 1680. Ovu sam priču čuo lično od onog uglednog gospodina Benoa Astjea, francuskog konzula, koji je sve do ove 1788. godine dostojno predšedavao/predsjedavao esnafom francuskih trgovaca na Kipru. [...] Evo kakve su bile njegove riječi: „Čuo sam nešto iz narodnog predanja, a stigla mi je i pouzdana vijest iz usta jednog vremešnog Turčina, i od jednog Grka gotovo iste dobi, koji su obojica bili svjedoci pobune što se odigrala na ovom ostrvu prije osamdesetak godina i potrajala čitavih sedam. Kipar je u to doba, kao i Rodos i ostrva [egejskog] arhipelaga, bio pod vlašću osmanskog admirala [kapudan-paše]. Godišnji porez [harač] za Portu ubirao je poseban činovnik [haračlija]; sredstva za život [*ma'ishet*] su se prikupljala za admirala, a porez uaturi [*nuzul*] odlazio je za namjesnika kog je [admiral] naimenovao. [...]

Age od Levkozije, koje su ubirale ove namete, nekad jedan, nekad drugi, počele su da se nadmeću i svađaju; onda su se latili oružja i stali da napadaju jedan na drugog, sve dok ih Mehmed-aga Bojadžioglu nije uzeo pod svoje, bio proglašen za vođu i sedam godina predvodio pobunu. Svake je godine ubiraču poreza kog bi Porta poslala platio razrezani porez, za koji je ubirač dotad morao da moli, da bi ga na kraju opet zadržao za sebe. U svim okruzima [*kazilik*] postavio je odane mu ljude, koji su onda bili namjesnici. A Porta, saznajući da taj Bojadžioglu uopšte više sebe ne smatra njenim podanikom, poslao na Kipar Čolaka Mehmed-pašu da

silom ponovo uspostavi red. U Levkoziji ga primiše, ali poslije nekoliko mjeseci, kad je pokušao da se nametne pomenutom Bojadžioğlu, pobunjenik ga načera/natjera da ode iz Levkozije i da se povuče na imanje [čitluk] Kubatoglua, đe/gdje je ovaj otad živio kao pastir, i dobro se potrudio da glas o tome ne stigne do Porte. Međutim, ne zadugo potom, vijesti ipak dopriješe donde, i tad Čifutoglu Ahmed-paša dobi naređenje da iz Karamanije pređe na Kipar, s nešto vojske, da oslobodi Čolaka Mehmed-pašu i da dođe glave vođi pobunjenika.

Ahmed-paša učini kako mu je naređeno, iskrca se u Akantuu i krenu pravo na Kitraju da odmah zauzme vodenice, kako niko ne bi mogao da melje žito, pa je tako uspio da spriječi i dopremanje hrane u Levkoziju, koja je bila uporište pobunjenika. Tamo je ostao dva mjeseca, i Čolak Mehmed dođe da se sretne s njim. [...]

Grad se tako nađe bez hljeba, a paša, znajući da mu je pomoć blizu, iako se niko nije usudio da kaže nešto o pobunjeniku, predloži Bojadžioğlu da će ga pustiti da se povuče i posla mu pasoš kao jemstvo za to. Viđevši/vidjevši da paša ima jače uporište u gradu, pobunjenik izađe iz grada po noći s grupom čuvara od povjerenja, i ode najprije do Levkare, a potom do Levke, đe/gdje ga pašin zamjenik [*kehaya*] iznenadi, ubi dvadeset osmoricu njegovih ljudi a zarobi još trideset dvojicu. [...] Opkoljen sa svih strana pašinim vojnicima, Bojadžioğlu u tajnosti krenu put Amohostosa, nadajući se da će tamo moći da se utvrdi, ali prije no što je stigao, ovi mu zatvoriše kapije, a pašini ljudi satriješe i to malo vojnika što mu je ostalo. On sa svega šestoricom pobježe u Pilu, pa potom u Larnaku, misleći da će odatle moći u Limasol, ali su ga uhvatili u okrugu Kelanon i odveli u Levkoziju, đe/gdje ga je paša objesio preko noći, a ujutro ga, zajedno s njegovim sljedbenicima, koji su još bili živi, izložio obješenog o kuku koja mu je prolazila kroz bradu. I tako se, poslije sedam godina, ova pobuna završila. Svi Bojadžioğluovi sljedbenici i nekoliko vođa pobunjenika bili su uhvaćeni i pogubljeni.

Kipar pod Turcima, str. 32–35

Što je u Osmanskom carstvu čekalo pobunjenike? Što bi ti uradio/uradila na njihovom mjestu?

Uporedi sudbinu drugih pobunjenika u Osmanskom carstvu. Kakve su im bile šanse da pregovaraju s vlastima?

V-8. Izvještaj papi o pobuni u Čiprovcima (1688)

A evo što se govorilo o [katoličkom] biskupu Bugarske, Jovanu Stefanu Kneževiću i o Georgiju Pejačeviću:

Pošto ih je car Leopold u ličnom pismu nagovarao i hrabrio da pomognu hrišćanskoj stvari, pomenuti nadbiskup posla svog rođaka Georgija Pejačevića s bugarskim vojnicima u Karansebeš i Siklovar da se sretnu s generalom Veteranijem. Na putu tamo Pejačević se pridruži srpskoj vojsci, i zajedno s Vlasima oni uzeše Oršavu i pogubiše gotovo sve Turke.

No, kad je 1688. pomenuti Georgije zajedno sa svojim bugarskim vojnicima, četiri kapetana iz Kolopiveca, četvoricom iz Čiprovcima i ostalima, i zajedno s Čakijevim husarima htio da ugasi ratničku baklju Tekelijevu⁸⁰ i uništi je, izdao ih je jedan dezertar, pa je hiljade Bugara ubijeno u krvavoj bici koja je iznenadno počela nedaleko od Kulovice i u kojoj su oni pretrpjeli poraz. Poslije bitke, ostaci [trupa] povukli su se u Čiprovec i neko vrijeme uspješno branili grad od Tekelija, ne želeći da ga predaju, iako je Tekeli, koristeći to što je hrišćanin, pokušao da ih namami obećavajući im ugled i bogatstvo u Transilvaniji. Konačno, grad je zauzet munjevitim napadom: osvojile su ga turske i tatarske horde, i sve je bilo uništeno i spaljeno a ljudi pobijeni. Govori se da je ogromno blago, koje se gomilalo godinama i uvećavalo u doba mira, odnijeto odatle na više od stotinu kola. Ali niko od tamošnjih hrišćana nije mogao da spase išta više osim glave na ramenima, i samo ih je malo koji su i to uspjeli da urade.

Spisarevska, str. 201–202

⁸⁰ Imre Tekeli, vođa otpora Habsburgovcima među ugarskim plemstvom. Sa svojim vojnicima (*kurucz*) borio se na strani Osmanlija u ratu 1683–1699.

Poslije poraza Osmanlija pod Bečom 1683, habsburška vojska zauzela je Budim (1686) i Beograd (1688), stvarivši tako utisak da je skori kraj osmanske vladavine u jugoistočnoj Evropi neminovan. Katolička zajednica oko Čiprovaca, u Bugarskoj, pokušala je da iskoristi napredovanje habsburških trupa, ali je pobuna propala, selo je razoreno, a preživjeli su izbjegli u Vlašku i Transilvaniju.

Zašto su se Bugari pobunili?
Zašto su Tekeli i njegove hrišćanske trupe ugušile bugarsku bunu?

V-9. Srbi bježe u strahu od osmanske odmazde (1690): svjedočenje đakona Atanasija Srbina

I doše Srbi u lađe. [...] Beše preko deset hiljada lađa, i svi pobegoše rekom Dunavom uz vodu i dođoše pod grad Budim, koji je pod [habsburškim] carem. I tako je Gospod sve tri one rane od kojih je David samo jednu primio na svoj grad u sadašnje vreme pustio na srpsku zemlju: prvo smrt, a zatim opet mač i smrt u vodi i ljutu glad, tako da je srpskom narodu preostalo da jede pseće meso i meso mrtvih ljudi, koji su pomrli od gladi. Sve je ovo bilo u moje doba i oči moje videše, a ležahu trupla pomrlih srpskih ljudi po svim ulicama velikog Beograda, i po svim selima njegovim i po svim putevima njegovim ležahu mrtvi, i nisu bili sahranjeni. Koji su još živi hodali, nisu imali nikakvog izgleda, ni lepote čovečje, behu pocrneli od gladi i lica im behu kao lica „etiopska“, i tako pomreše i ne osta ni deseti deo.

Agapova-Ilić, str. 134–135

Kao i bugarski katolici iz Čiprovaca, mnogi pravoslavni Srbi saradivali su s Habsburgovcima 1688–1689. Međutim, 1690. Osmanlije su opet osvojile Beograd, pa je velik broj Srba pobjegao, nastanio se na teritorijama koje su bile pod kontrolom Habsburgovaca (na primjer u Slavoniji i Ugarskoj) i dobio znatne privilegije.

Pokušaj da izdvojiš biblijske citate iz teksta Atanasija Srbina. Što ostaje kao nesporna istorijska činjenica?

V-10. Izveštaj mletačkog generalnog providura za Dalmaciju o uticaju Šćepana Malog u Crnoj Gori 1767. godine

Dovoljno je bilo samo jedno obično pismo ovog reformatora, koji sebe naziva Šćepan Mali, da se uputi stanovnicima Crne Gore koje je pozvao da se ujedine i da žive u slozi, pa da mu se oni pokore i da postupe po njegovom zahtjevu... Čovjek se mora čuditi i diviti kako je ova utvara uspjela da ostavi tako snažan utisak. Prosto je neshvatljivo kako je jedan slobodan narod, koji nije poznao nikakve principe discipline, odjednom prestao da poštuje zakon za koji se smatra da je iznad svih božanskih i ljudskih zakona – zakon osvete i to samo na podsticaj jednog običnog pisma. Nezamislivo je da se taj isti narod odrekao one svireposti koja je bila tako duboko usađena u njemu. Toliko je mislim, veliko poštovanje ovog naroda prema ruskom dvoru da je samo jedna njegova sjenka bila dovoljna da ga potpuno zaslijepi pa, čak, i da ga natjera da izmijeni svoju prirodu.

Petrović, str. 93.

Šćepan Mali vladao je Crnom Gorom od 1767. do 1773. U Crnu Goru je došao iz Dalmacije 1766. Bio je travar. Dok se u Crnoj Gori vodila borba između različitih političkih struja, u crnogorskom primorju (Maine) počinju da kruže glasine da je ruski car Petar III, kojeg je ubila njegova supruga, carica Katarina II, živ, i da je uspio napustiti Rusiju. Šćepan je, podstaknut tim glasinama, počeo da se predstavlja kao ruski car. Mnogi su mu povjerovali i prihvatili ga kao svog vođu, jer je ličio na cara, čiji je portret bio okačen na zidu jednog crnogorskog manastira. Otomansko carstvo, u strahu da bi samozvani ruski car mogao upaliti iskrpu pobune na Balkanu, 1768. godine šalje vojsku od 50 000 vojnika na Crnu Goru, ali nijesu uspjeli da uhvate Šćepana Malog. Ruska vlada šalje princa Georgija Dolgorukova u Crnu Goru 1769. da se oslobodi Šćepana. Dolgorukov ne uspijeva, jer je Šćepan uživao veliku podršku Crnogoraca. Paša od Skadra ubijedio je Šćepanovog ličnog slugu da ga ubije 1773. godine.

V-11. Moldavska buna protiv Osmanlija (1711)

I tad knez Dumitraško [*Dumitrașco-vodă*] pozva svoje bojare, one koji su ostali s njim, a to su kancelar [*logofet*] Nikolaj Kostin, magistrat [*vornic*] Joan Struca, magistrat Jordaki Ruset i rizničar [*vistiernic*] Ilie Katarđul, i reče im da je pozvao Ruse i da oni sad već prelaze rijeku Prut kod Zagaranče.

Čuvši to, svi bojari se obradovaše i radosno rekoše knezu:

„Dobro ste učinili, Vaša visosti, jer mi smo se bojali da ćete otići Turcima, pa smo namjeravali da vas, ukoliko zaista pređete Turcima, napustimo i da se poklonimo pred Rusima.“ I bijahu svi zadovoljni. Jedino Jordaki Ruset, magistrat, reče: „Bili ste neobazrivi, Vaša visosti, kad ste pozvali Ruse. Trebalo je da se strpite, Vaša visosti, i da vidite kako stvar zaista stoji s njihovom snagom.“

Knez Dumitraško odgovori ovako: „Više nijesam imao vremena za čekanje, jer sam se bojao da će me Turci uhvatiti. A vi ste me svi već napustili i ne dijelite sa mnom iste misli i istu vjeru.“

I tad knez Dumitraško uzjaha konja i izađe pred Ruse na rijeci Prut [...]

A čim ugledaše Ruse, Moldavci, svikli na pljačku čim se stvari pogoršaju, počеше, neki po naređenju a neki i bez njega, da ubijaju Turke ili da ih ćeraju/tjeraju u roblje, neke u Jašiju a neke u drugim krajevima, đe/gdje god da su ih mogli naći, po čitavoj zemlji. I otimali bi im sav novac, sve blago, konje, odjeću, volove, ovce, med i vosak i sve što bi im našli. Trgovine po ulicama isprazniše se, pa su čak i đeca/djeca mogla da uzmu ponešto. I sve su starije žene sad imale dovoljno grožđica, smokava i kikirikija. A one Turke koje nijesu pobili, odvedoše gole-golcate knezu kao roblje. Neki od njih skrili su se kod prijatelja, ukoliko su uopšte uspjeli da stignu do njih. A kasnije su Turci koji su se skrili kod prijatelja dobro poslužili onima što su im pružili utočište.

Neculce, str. 540–542

Tokom rusko-turskog rata 1710–1711. među pravoslavnim narodima jugoistočne Evrope oživjele su nade da bi Petar Veliki (1682–1725), koji je 1709. porazio Šveđane, mogao da porazi i Osmanlije. Moldavski knez Dimitrije Kantemir (1693; 1710–1711) pridružio se Rusima, ali nije mogao spriječiti njihov poraz u bici na rijeci Prut (1711).

Da li su bojari do kraja slušali kneza ili su imali sopstvene političke interese? Uporedi ovaj tekst sa tekstem II-21.

Zašto je na samom vrhuncu bune došlo do nasilja protiv Turaka? Da li su svi moldavski hrišćani odobravali to nasilje? Kakve su motive imali oni koji su pomagali žrtvama nasilja?

V-12. Habsburški oficir u dnevniku opisuje opsadu Dubice (1788)

A bitka za Dubicu, 22. avgusta, bila je još teža. Ludon⁸¹ je bio iznenađen otporom koji su pružali branioci Dubice, pa je naložio da se grad spali. U jedanaest sati otpočela je nemilosrdna topovska paljba, i grad poče da gori. Čim su branioci ugasil požare, dvadeset četvoro ljudi prikralo se bedemima sa zadatkom da preko njih baci zapaljivu smesu na drvene grede, ali branioci to primetiše pa ih odbiše. Bacanje zapaljivih predmeta nastavilo se i 23. avgusta. Da bi se branioci omeli u gašenju požarâ, nastavljena je jaka topovska paljba. Dubička tvrđava gorela je čitave noći s 23. na 24. avgust, a topovi su pucali bez prestanka. A onda su 25. avgusta dve baterije sa po tri topa postavljene nedaleko od gradskih zidina. Paljba je bila usmerena na gradske dveri, pa je dubička tvrđava konačno i uništena. No, opkoljeni se čak ni tad ne predadoše. Opsada se nastavila i 26. avgusta, samo što su branioci s onog što je od zidina uopšte ostalo odgovarali vatrom iz pušaka i topova. A onda, oko osam sati ujutro, vatra iz tvrđave utihnu. Oko devet jedan čovek iziđe iz tvrđave i dođe u austrijski štab na pregovore. On zamoli za primirje, a austrijska strana pristade. U ime ljudi iz garnizona on predloži da se tvrđava

⁸¹ Komandant habsburške vojske

preda, ali samo pod uslovom da branitelji dobiju obećanje da će moći slobodno da se povuku – sa čim se, međutim, austrijska strana nije složila, već je tražila bezuslovnu predaju. Onda onaj čovek stade da moli za tri sata vremena, tokom kojih će razgovarati sa svojim ljudima, i Austrijanci mu to odobriše. Posle tročasovne rasprave, osmanski beg pristizhe s osmočlanom pratnjom, i time predaja tvrđave bi i zvanično potvrđena.

Dubičko utvrđenje ili, bolje rečeno, dubička hrpa kamenja, konačno je bila saladana, i pala je u ruke austrijskoj vojsci.

Šljivo, str. 91–92

Da li su se Osmanlije dobro borile kod Dubice? Zašto su se onda ipak predale?

V-13. Rizici putovanja kroz Albaniju (oko 1800)

Jednom smo prilikom doživjeli uzbuđenje. Našli smo se na ravnom terenu, kad odjednom iz nekog šumarka ispade pet-šest Albanaca naoružanih do zuba. Naša prethodnica povuče uzde, okrenu konje, skide puške i zauze položaj, spremna na sve. Priznajem da je i meni, kad sam ugledao ove brđane kako iskaču niotkuda, ruka krenula ka boku, đe/gdje mi je bio revolver. Vojnici se raspoređiše, spremni da otvore vatru. Međutim, pokazalo se da Albanci, koliko god ratoborno izgledali, nijesu imali nikakve zle namjere. Više im se dopadalo da zadijevaju kavgu s Turcima, ali kad se pokazalo da mi to nijesmo, samo su mi se nasmiješili i pozdravili me dok su prolazili pored nas na konjima.

Fraser, str. 237–238

Početak XIX vijeka u jugoistočnoj Evropi bilo je uobičajeno imati vatreno oružje, no, da li je to išlo u prilog razvoju ovog regiona ili nije? Navedi argumente za oba odgovora.

V-14. Kako je Hromi Ibrahim provalio u Kazanlik (1809)

Aprila 1809. odmetnici su tako poharali grad Kazanlik⁸², vođeni Topalom [= hromim] Ibrahimom, koji je, ušavši u grad [...], okupio lokalne uglednike [ayan] i hrišćanskog predstojnika [muhtar] da mu kažu koliko poreza grad plaća i kome. [...] Tad im Hromi Ibrahim reče da neće uništiti grad niti ga zapaliti ukoliko istu tu sumu daju i njemu i odmah pošalju glasnika u Carigrad po ferman sultana Mahmuda u kom će pisati da odsad on, Hromi Ibrahim, ubira porez za sljedećih deset godina.

[...] No, kad je uzeo novac, Hromi Ibrahim reče predstojniku Stojanu Nikolovu: „Dajem ti ovo pismo (bilo je otvoreno) za Mustafu Bajraktara, koji je sada vezir u Carigradu, i ako mi za četrdeset dana ne doneseš ferman, pretvoriću čitav grad u pepeo. Ja ću ostati ovđe/ovdje s mojim ljudima i čekati do krajnjeg roka; a ti dotle naredi svojim ljudima da nas hrane pitama i piletinom. Nadam se da si me razumio.“

[...] Na dan kad je isticao rok, Hromi Ibrahim, bijesan što ga je predstojnik slagao, ode sam i nabi Hrista Tomova na kolac nasred ulice. To je bio znak da se otpočne pokolj nad hrišćanima, koji se zatvoriše u kuće.

Stambolski, str. 28–30

U prvoj deceniji XIX vijeka nekoliko vojnih zapovjednika, koji su bili i učerivači/utjerivači poreza, preuzeli su kontrolu nad nekim osmanskim pokrajinama, iskoristivši to što centralna vlast, oslabljena ratom protiv Rusije i janjičarskom pobunom u Carigradu, ne može više da primijeni svoj autoritet. Da ironija bude veća, Mustafa Bajraktar, koji je karijeru započeo upravo kao takav jedan ajan u sjevernoj/sjevernoj Bugarskoj i koji je 1808. postao veliki vezir, već je bio ubijen u Carigradu, novembra 1808, dakle pet mjeseci prije no što mu je Hromi Ibrahim poslao starješinu Kazanlika.

⁸² Grad na planini Balkan, u srednjoj Bugarskoj

? Opiši kvazilegalni metod pljačke koji Hromi Ibrahim koristi. Zašto nije prosto napao grad i poharao ga? Da li je Hromi Ibrahim običan razbojnik ili je on čovjek s političkim ambicijama? Kakve su bile razlike između lokalnih moćnika i razbojnika?

V-15. Pismo Petra Petrovića Njegoša Josipu⁸² Jelačiću (3. jun 1849)

Veoma me je udivilo Vaše pismo od prvoga travnja o.g. Prelaska crnogorskog s oružanom rukom u Boku Kotorsku⁸³ sasvijem nije ni bilo, daže i najmanjih nemirah veoma se malo događalo, kojijeh je svagda pođešto bivalo, kanoti među naoružanim općinama koje su privikle često putah domaće spokojstvije narušavati. Ja sam svagda iz svih silah nastojavao, kako što i danas nastojim, da nevredimo spokojstvije opstane među Bokom i Crnom Gorom. Mene je k ovome interes Crne Gore vodilo, mene je na ovo zaklela iz đetinjstva najjača i najsvetija sveza i ljubav bratska. Dragi Bože, ove će riječi Vam cio narod bokeski jendijem glasom potvrditi.

Njegoš, str. 180

V-16. Niz katastrofa u priči bugarskog učitelja Todora iz Pirdopa kraj Sofije (1815–1826)

Neka svako ko čita ovo ili sluša porazmisli i zapita se šta je Bog htio da nam kaže svojom srdžbom u naše doba, nešto što se nije desilo otkad je svijeta i vijeka. Godine 1814. Bog posla kaznu ili kugu od istoka na zapad, i pola ljudi tu umre. Bilo je zaraza kuge i ranije, ali one nikad nijesu odnijele tolike živote. Otad pa do 1820. godine, tokom vladavine prokletog sultana Mahmuda⁸⁵, Bog nam dade mir [...]. A marta 1821. dođe đavo iz Janjine, zvani Alipaša, koji se pobuni protiv sultana. Sultan skupi veliku vojsku da se bori protiv njega, ali oni ga ne mogoše pokoriti, jer njegova tvrđava bješe veoma jaka. Sultanova vojska zadržala se tamo dugo i spalila je mnoga

sela i gradove, zarobila i ubila mnoge hrišćane, pa je cijena brašna porasla na 60 groša za kilo⁸⁶. Zato među siromašnjima zavlada strašna glad. Poslije toga, 25. marta, dođe još jedan đavo u Vlašku, Vlahbeg⁸⁷, koji diže vojsku i stade da hara i pali sela. A potom iz svih krajeva evropske Turske [Rumelije] dođoše vojske da se bore protiv njega, i na kraju ga i slomiše. Oni takođe spališe mnoga sela uz Dunav i zarobiše i pobiše mnogo ljudi.

Potom prokleti sultan izdade zapovijest, i patrijarh Grigorije Nepitaš bješe izvučen iz crkve usred služenja na drugi dan Uskrsa i obješen. Mnogi ljudi umriješše toga dana, a drugi bjehu pobijeni: 21 episkop i crkvenjak, monasi, sveštenici, đakoni. A onda stadoše da ubijaju obične hrišćane. Sam Bog zna koliko su hrišćana pobili: bilo je među njima nekoliko Bugara, mnogo Grka i Albanaca [Arnauta], i svi bjehu pobijeni u Carigradu. A žene i đecu/djecu udaviše u moru.

Potom vojska krenu iz Carigrada i dođe do Moreje, đe/gdje pobi mnoge ljude po selima. Građani Moreje pokušashe da pobjegnu do mora i da se utabore na nekom ostrvu, ali ovi ih i tamo pobiše.

Georgieva, Canev, str. 356–357

? Kako ti izgleda objašnjenje koje Todor iz Pirdopa daje za mnoge nedaće koje su pogodile njegov kraj početkom XIX vijeka? Da li se slažeš s njim?

V-17 Molba sultanu da postavi Huseina Gradašćevića u rang vezira

Na šerijatski sud došle su paše (mirmirani), kapidžibaše (ser-bevvabi) Porte, muderisi, kadije, naibi i druga ulema i dobri ljudi, muteselimi, ajani, kapetani, vojni zapovjednici vojske (alajbezi), begovi i begovići i drugi prvaci ejaleta, zanatlje i trgovci i prvaci sela i mnoštvo ostalog stanovništva Sarajeva i njegove okoline i ostalih liva bosanskog vilajeta i,

⁸³ Habsburški hrvatski ban (1848–1859).

⁸⁴ Boka Kotorska je dio Crnogorskog primorja. Pod vlašću Habsbruške monarhije bila je 1797–1806. i 1814–1918. godine.

⁸⁵ Mahmud II (1808–1839)

⁸⁶ Mjera zapremine, različita s kraja na kraj carstva: 25–400 litara

⁸⁷ Bukvalno „vlaški knez“; nejasno je da li se ovdje/ovdje misli na Aleksandra Ipsilantija, sina predašnjeg vlašskog kneza, koji je vodio pobunu protiv Turaka, ili na Tudora Vladimireskua (1780–1821), koji je 1821. poveo vlašku revoluciju.

objašnjavajući razlog svog dolaska na sud, dali su sljedeću izjavu: „Da bi se postigao mir i sigurnost božijih robova i da bi se odstranili neredi i spriječile pobune koje su se do sada pojavljivale u Bosni, a prema onome kako iziskuje vrijeme i situacija, prvaci i uglednici ejaleta Bosne i mi svi ovdje sakupljeni, izabrali smo za vezira i pašu njegovu ekselenciju, čestitog Husein bega, bivšeg kapetana tvrđave Gradačac u Bosni. Do sada je svak visoko cijenio njegov način života i njegov karakter. Svi bogati i siromašni bili su zadovoljni s njim, voljeli ga i bili mu zahvalni. Da bi se postigla potpuna sigurnost i mir i bogatih i siromašnih i da bi se, ubuduće, spriječili neredi i pobune kakve su u Bosni vladale, šaljem, putem mahzara, molbu uzvišenom sultanu da, kao milost ovim robovima, potvrdi izbor i postavi za valiju Bosne spomenutog Husein bega sa visokim rangom vezira. Sve kaze vilajeta Bosne uputiće svoje molbe. Da je njihova izjava tačna (autentična) potvrđuje ovaj sud“.⁸⁸

V-18 Leopold Ranke o Huseinu Gradaševiću

Bošnjaci bez po muke uzeše Kosovo. Svuda ih dočekivaše kao oslobodioce; samo im se u Peći malo suprotstaviše Albanci i čete velikog vezira. Ali hrabri i daroviti Ali-paša Vidajlić, najvjerniji ratni drug Husein-kapetana brzo osvoji Peć. Veliki vezir, koji se nalazio u Skoplju, posla pred Bošnjake jedno odjeljenje svoje vojske, ali i ono bi razbijeno i Albanci predoše Bošnjacima. Da je tada bosanska vojska otišla naprijed, ona bi oslobodila Skadar i dala drugi pravac ratovanju.

Ali to baš bijaše ono čega se bojao veliki vezir. Lukavom politikom on je namjeravao da privoli Bošnjake na povlačenje.

On posla njima izaslanike da saslušaju šta žele.

Bošnjaci postaviše tri uslova – prije svega: da se održi dotadašnji red u Bosni bez ikakve reforme; zatim: da se u Bosni vezir postavlja uvijek između domaćih, što bi bila potvrda i temelj bosanske nezavisnosti; na kraju: da se taj mah za vezira u Bosni postavi Husein-kapetan.

Ranke, str. 314–315

⁸⁸ BDA, Hatt-i Humajun Tasnifi, N° 21148, 22154 li;

Bibliografija

- Marija Agapova-Ilić, *Ilustrovana istorija Beograda*, Beograd 2002.
- Metin And, *Turkish Miniature Painting. Sixty-eight Miniatures in full colour and one hundred and seven black and white illustrations*, 4th edition, Istanbul 1987.
- Ivo Andrić, *The Development of Spiritual Life in Bosnia under the Influence of Turkish Rule*, Durham and London 1990.
- Ch. A. Antoniadi, *Archeio Eggrafon Skyrou [Arhivi ostrva Skiros]*, Athens 1990.
- Spyros Asdrachas (ed.), *H oikonomiki domi ton valkanikon choron sta chronia tis othomanikis kyriarchias [Privredna struktura balkanskih zemanja za vrijeme osmanske vlasti, XV-XIX vijek]*, Athens 1979.
- Aşýkpaşa-zâde, *Tevarih-i Âl-i Osman [Istorija osmanske dinastije]* (ed. Nihal Ats'z), in *Osmanlı Tarihi*, Istanbul 1945.
- Ömer Lütfi Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi. Toplu Eserler 1 [Agrarno pitanje u Turskoj. Sabrana djela, I]*, Istanbul 1980.
- Mula Mustafa Sevki Bašeskija, *Ljetopis (1746-1804)*, Sarajevo 1968.
- Gustav Bayerle, *Pashas, Beys and Efendis: a historical dictionary of titles and terms in the Ottoman Empire*, Istanbul 1997.
- N. A. Bees, *Bibliographische Notizen und Nachrichten*, „Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher“, 70 (1928-1929), p.526-528.
- BOA, CA 3126 (= Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Adliye 3126).
- Fra Bono Beniç, *Ljetopis Sutjeskog samostana*, Sarajevo 1979.
- Nicolaus H. Biegman, *The Turco-Ragusan Relationship. According to the Firmans of Murad III (1575-1595) Extant in the State Archives of Dubrovnik*, The Hague – Paris 1967.
- Ruđer Bošković, *Dnevnik putovanja iz Carigrada u Poljsku*, Zagreb 1951.
- Lord Broughton, *Travels in Albania and Other Provinces of Turkey in 1809 and 1810*. London 1855.
- *Bulgarska Istoricheska Biblioteka [Bulgarska istorijska biblioteka]*, IV, Sofia 1931.
- Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei [Opis Moldavije]*, Bucureşti 1973.
- Dimitrie Cantemir, *Opere complete [Sabrana djela]* (ed. Virgil Căndea), VIII/II, Bucureşti 1987.
- *Călători străini despre țările române [Strani putnici o rumunskim zemljama]*, I-IX, Bucureşti 1968-1997.
- Celâlzâde Mustafa, *Selim-nâme [Selimu u slavu]* (eds. Ahmet Uđur, Mustafa Çuhadar), Ankara 1990.
- *Constituțiile Aprobate ale Transilvaniei [Ustavne odredbe Transilvanije]*, Cluj 1997.
- Ilie Corfus, *Cronica meșteșugarului Ioan Dobrescu [Ljetopis zanatlije Joana Dobreskua]*, "Studii și articole de istorie", VIII, 1966.
- Yıldırım Dursun, *Türk Edebiyatında Bektaşî Tipine Bağlı Fıkralar [Şale o bekašijama u turskoj književnosti]*, Ankara 1976.
- G. Elezović, *Turski izvori za istoriju Jugoslovena*, Beograd 1932.
- Evlija Čelebi, *Putopis. Odlomci o jugoslovenskim zemljama*, Sarajevo 1996.
- *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi [Putovanja Evlije Čelebije]* (eds. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, İbrahim Sezgin), vol.V, Istanbul 2001.
- Foster John Fraser, *Pictures from the Balkans*. New York 1906.
- *Tahsin Gemil, Relașiile Țrilor Române cu Poarta Otomană în documente turcești (1601-1712) [Turska svjedočanstva o vezama rumunskih zemalja s Visokom portom (1601-1712)]*, Bucureşti 1984.
- Tsv. Georgieva, V. Kitanov, *Documenti za istorijata na bulgarskija narod prez 15-17 Vek [Svjedočanstva o bugarskoj istoriji XV-XVII vijeka]*, 1, Blagoevgrad 1991.
- Tsv. Georgieva, D. Tzanev (eds.), *Hristomatija po Bulgarska Istorija [Hrestomatija za istoriju Bugarske]*, vol. 3, Pleven 1982.

- Ferdo Gestrin, Milko Kos, Vasilij Melik, *Zgodovinska čitanka za 6. razred osnovnih šol*, Ljubljana 1971.
- G. Giannoulis, *Codikas Trikkis [Zakon iz Trika]*, Athens 1980.
- Vedran Gliga, *Govori protiv Turaka*, Split 1983.
- Gŭvahi, *Pendnâme [Knjiga savjeta]* (ed. M. Hengirmen), Ankara 1983.
- Klara Hegyi, Vera Zimanyi, *The Ottoman Empire in Europe*, Budapest [1989].
- *Hezarfen Hŭseyin Efendi, Telhîsŭ'l Beyân fî Kavânin-i âl-i Osman [Hezarfena Huseina efendije komentarisana zbirka zakona časne loze]* (ed. Sevim İlgürel), Ankara 1998.
- Frédéric Hitzel (ed.), *Enfants de langu et Drogmans*, Istanbul 1995.
- Colin Imber, *Ebu's-Su'ud: The Islamic Legal Tradition*, Stanford 1997.
- Halil İnalçık, *The Ottoman Empire. The Classical Age 1300-1600*, London 1973.
- Halil İnalçık (ed.), *Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-i Arvanid [Kopija zapisnika arvanidske provincije u godini 835. od hidžre]*, 2nd edition, Ankara 1987.
- *Istoria tou Ellinikou Ethnous [Istorija grčkog naroda]*, t.11-12, Athens 1975.
- Ronald C. Jennings, *The Judicial Registers (Şer'î Mahkeme Sicilleri) of Kayseri (1590-1630) as a Source for Ottoman History* (unpublished Ph.D. dissertation, 1972, University of California, Los Angeles; University Microfilms, Ann Arbor, Michigan).
- Ronald C. Jennings, *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World, 1571-1640*, New York – London 1993.
- David Jones, *A complete history of the Turks*, London 1719.
- Esther Juhasz (ed.), *Sephardi Jews in the Ottoman Empire. Aspects of Material Culture*, Jerusalem 1990.
- Ahmet Kal'a (ed.), *Istanbul Ahkam Defterleri. Istanbul Finans Tarihi I (1742-1787) [Istanbulski zapisnik Carskog savjeta. Finansijska istorija Istanbula, tom I (1742-1787)]*, Istanbul 1998.
- Kasalica, Vladislav, *Kulturna baština Crne Gore*, Bar 2008.
- *Koçi Bey Risalesi [Kodža-begove bilješke]* (ed. Ali Kemal Aksüt), Istanbul 1939.
- Ioannis Koliopoulos, Ioannis Chasiotis (eds.), *H neoteri kai synchroni Makedonia [Moderna i savremena Makedonija]*, vol.I, *Macedonia during the Ottoman rule*, Athens-Thessaloniki n.d.
- Benedikt Kuripešić, *Putopis kroz Bosnu, Srbiju, Bugarsku i Rumeliju 1530*, Sarajevo 1950.
- *Le voyage d'Outremer, de Bertrandon de la Bronjuiere*, Belgrade 1950.
- Bernard Lewis (ed.), *The World of Islam. Faith, People, Culture*, London 1997.
- Ranke Leopold, *Srbija i turska u XIX stoljeću*, Berlin 1879, str. 314-315
- Siz Harry Luke, *Cyprus under the Turks, 1571-1878*, London 1969 (first published: 1921).
- Makarios Melissenos (Melissourgos), *The chronicle of the siege of Constantinople April 2 to May 29 1453, Book III, 3-13 inclusive, Chronicon Maior, in The fall of the Byzantine Empire. A Chronicle by George Sphrantzes 1401-1477*. Translated by Marios Philippides, Amherst 1980.
- I. Menounos, *Kosma tou Aitolou. Didaches kai viografia [Kozma Etolski, Učenja i biografija]*, Athens 1980.
- Konstantin Mihailović iz Ostrovice, *Janičareve uspomene ili turska hronika* (ed. Đorđe Živanović), Beograd 1966.
- Anđelko Mijatović, *Uskoci i krajišnici*, Zagreb 1974.
- Anđelko Mijatović, *Zrinsko-Frankopanska urota*, Zagreb 1999.
- Vesna Miović-Perić, *Na razmeđu*, Dubrovnik 1997.
- *Adventures of Baron Wenceslas Wratislaw of Mitrowitz. What he saw in the Turkish metropolis, Constantinople; experienced in his captivity; and after his happy return to his country, committed to writing in the year of our Lord 1599. Literally tr. from the original Bohemian by A. H. Wratislaw*, London, Bell & Daldy, 1862; *Greek translation: I Konstantinoupolis kata ton 16o aiona (1591-1596)*, transl. by Ioannis Ep. Dryskos, Athens 1920.
- Lady Mary Wortley Montagu, *The Turkish Embassy Letters* (ed. Anita Desai & Malcom Jack), London 1994.

- Bogdan Murgescu (coord.), *Istoria României în texte [Rumunska istorija u svjedočanstvima]*, București 2001.
- Ioan Neculce, *Opere. Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte [Djela. Moldavska hronika i nekoliko izreka]* (ed. Gabriel Ștrempel), București 1982.
- Mehmet Neşri, *Kitab-ı Cihannüma [Pogled na svjetsku istoriju]* (ed. F.R. Unat & M.A.Köymen), Ankara 1957.
- Nicolas de Nicolay, *Dans l'empire de Soliman le Magnifinje* (ed. Marie-Christine Gomez-Géraud, Stéphane Yérasimos), Paris 1989.
- *Odbrani tekstovi za istorijata na makedonskiot narod [Odbrani tekstovi za istoriju makedonskog naroda], I-II*, Skopje 1975.
- *Osmanski Izvori za Isljamizatziionnite Protzesi na Balkanite [Osmanski izvori o islamizaciji Balkana]* (ed. Eugeni Radushev et alia), Sofia 1990.
- Peçevi Ibrahim Efendi, *Peçevi Tarihi [Pečevijeva istorija]* (ed. Bekir Sötkö Baykal), vol.II, Ankara 1992.
- Petrović, Petar Njegoš, *Izabrana pisma*, Beograd, 1984.
- Petrović, Rastislav, *Rusija i Crna Gora u doba vladike Vasilija i Šćepana Malog, Zbornik radova „Rusija i južnoslovenske zemlje u XVIII veku“*, Beograd, 1986.
- A. Philippidis-Braat, *La captivité de Palamas chez les Turcs: Dossier et commentaire*, „Travaux et mémoires“, 7 (1979), p.109-222.
- Radovan Samardžić, *Beograd i Srbija u spisima francuskih savremenika XVI-XVII vek*, Beograd 1961.
- Hans Schiltberger, *Travel Notes*, Sofia 1971.
- *The Serbian Epic Ballads. An Anthology*. Translated into English verse by Geoffrey N. W. Locke, Belgrade 1996.
- Stanford J. Shaw, *The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic*, Houndmills 1991.
- Galib Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1788-1812*, Banja Luka 1992.
- George Sphrantzes, *The fall of the Byzantine Empire (Chronicon Minus)*, in *The fall of the Byzantine Empire. A Chronicle by George Sphrantzes 1401-1477*. Translated by Marios Philippides, Amherst 1980.
- Y. D. Spisarevska, *Chiprovsokoto vastanie I Evropejskijat svjat [Ustanak u Čiprovcima i evropski svijet]*, Sofia 1988.
- Hristo Stambolski, *Avtobiografija. Dnevnitzi. Spomeni [Autobiografija, dnevnici, memoari]*, Sofia 1972.
- Bernard Stulli, *Židovi u Dubrovniku*, Zagreb 1989.
- *Synaxaristis Neomartyron [Zbirka životopisa novih mučenika]*, Thessaloniki 1984.
- Şemdanizâde Süleyman Efendi, *Tarih-i mür'it-tevarih [Istorija]* (ed. Münir Aktepe), Istanbul 1978.
- *Taylesanizâde Hafiz Abdullah Efendi Tarihi. Istanbul'un uzun dört yılı (1785-1789) [Tajlešanizadea Hafiza Abudulaha efendije istorija. Četiri duge godine u Istanbulu (1785-1789)]* (ed. Feridun Emecan), Istanbul 2003.
- Sture Theolin, *The Swedish Palace in Istanbul*, Istanbul 2000.
- Maria Todorova, *Podbrani Izvori za Istorijata na Balkanskite Narodi XV – XIX vek [Zbirka izvora za istoriju balkanskih naroda, XV–XIX vijek]*, Sofia 1977.
- *Turski Izvori za Istorijata na Pravoto v Bulgaskite Zemi [Turski izvori za istoriju prava u bugarskim zemljama]* (ed. Bistra Tzvetkova), vol.2, Sofia 1971.
- Cyryla Vazvazova–Karateodorova (ed.), *Nepresahvashti Izvori. Documentalni Materiali za Istorijata na Plovdiv i Plovdivsko [Nepresušni izvori. Svjedočanstva o istoriji Plovdiva i plovdivske regije]*, Plovdiv 1975.
- P. Zerlentou, *Systasis tou Koinou ton Mykonion [Stvaranje zajednice na Mikonosu]*, Hermoupolis 1924.

Koordinatori

Koordinatorica projekta

Kristina Kuluri, predsjednica/predsjednica Komiteta za nastavu istorije pri Centru za demokratiju i pomirenje u jugoistočnoj Evropi, predaje savremenu istoriju na Peloponeskom univerzitetu u Grčkoj. Rođena 1962. u Atini, Kuluri je januara 1990. doktorirala na Sorboni. Godine 1994. dobila je nagradu Nikolas Svoronos za istorijska istraživanja i objavljene radove. Učestvovala je u projektu „Učenje i predavanje evropske istorije XX vijeka“ (1996–2000) pri Savjetu Evrope. Bila je članica naučnih komiteta koji su odobravali udžbenike istorije za srednje škole u Grčkoj; radi kao koordinatorica projekata za udžbenike istorije i za istoriju Grčkog olimpijskog komiteta. Autorka je više knjiga i članaka o nastavi istorije, o razvoju historiografije, udžbenicima, nacionalnom pamćenju i nacionalnom identitetu i o istoriji sporta. Važnija djela: *Dimensions idéologiques de l'historicité en Grèce (1834-1914)*. *Les manuels scolaires d'histoire et de géographie*, Frankfurt, Peter Lang, 1991; *Sport et société bourgeoise. Les associations sportives en Grèce 1870-1922*, Paris, L'Harmattan, 2000; *Clio in the Balkans. The Politics of History Education, Thessaloniki, CDRSEE, 2002 (editor)*; *Athens, Olympic City, 1896-1906*, Athens, IOA, 2004 (editor).

Istorijska čitanka I

Halil Berktaş, istoričar, trenutno vanredni profesor i predvodnik projekta za istoriju pri Fakultetu umjetnosti i društvenih nauka univerziteta Sabandži u Istanbulu. Rođen je 1947. godine. Diplomirao je ekonomiju na univerzitetu Jejl 1968. i doktorirao iz istorije na Univerzitetu u Birminghamu. Radio je na Fakultetu političkih nauka na Univerzitetu u Ankari, na Srednjoistočnom tehničkom univerzitetu u Ankari i na Bosforskom univerzitetu u Istanbulu. Boravio je na više univerziteta u inostranstvu: kao stipendista Britanskog savjeta (British Council) na Volfsonovom koledžu u Kembridžu, u proljeće 1990, kao stipendista Fulbrajtovog fonda na Harvardu 1997. godine (u saradnji sa Centrom za evropske studije i Centrom za proučavanje Srednjeg istoka), kao NEXUS-ov vanredni profesor pri Centru za poslijediplomske studije u Sofiji, 2002–2003. Potpredsjednik/potpredsjednik je Komiteta za nastavu istorije pri Centru za demokratiju i pomirenje u jugoistočnoj Evropi u Solunu, član osnivačkog odbora i bivši potpredsjednik/potpredsjednik Helsinškog građanskog parlamenta za Tursku. Takođe je i član uređivačkog odbora Časopisa za proučavanje seoskog života, Časopisa za poljoprivredne promjene, Časopisa za proučavanje jugoistočne Evrope i Crnog mora. Važnija djela: (na turskom) *Republikanska ideologija i (istoričar) Fuat Koprulu, Od plemena do feudalizma, Kraj jedne ere*, i (na engleskom) *Novi pristupi državi i seljacima u osmanskoj istoriji* (1991, priređivač, zajedno sa Surajom Faroki). Trenutno se bavi historiografijom, komparativnim proučavanjem nacionalizma na Balkanu, početnim definisanjem nacionalnog pamćenja u Turskoj i njegovim redefinisanjem u doba kemalizma, među drugim traumama stvaranja nacije i etničkog čišćenja početkom XX vijeka.

Bogdan Murgescu, rođen 1963. u Bukureštu, predaje na Fakultetu za istoriju na Univerzitetu u Bukureštu; dobio je stipendiju Roman Hercog pri Fondaciji Aleksandar fon Humbolt u Berlinu (1998–2000) i predavao kao gostujući profesor na Univerzitetu u Pitsburgu (2002) i na Srednjoevropskom univerzitetu u Budimpešti (2004). Predsjednik/predsjednik je bukureštanskog ogranka, a potpredsjednik/potpredsjednik nacionalnog Rumunskog društva za istorijske nauke, koordinator takmičenja iz istorije *Istoria mea – Eustory* i član izvršnog odbora mreže *Eustory*. Objavio je brojne naučne radove i nekoliko knjiga o rumunskoj istoriji, o osmansko-rumunskim vezama, o ekonomskoj i društvenoj istoriji XV–XX vijeka i o skorijoj historiografiji. Priređivač je pet zbornika radova, među kojima su i *Rumunija i Evropa: modernizacija kao iskušenje, modernizacija kao prijetnja* (Bukurešt 2000) i *Hrestomatija za rumunsku istoriju* (Bukurešt 2001).

Istorijska čitanka II

Mirela Luminica Murgesku vanredna je profesorka na Fakultetu za istoriju na Univerzitetu u Bukureštu; ujedno je i izvršna direktorka Centra za istorijske, ekonomske i društvene nauke u Bukureštu i članica Komiteta za obrazovanje pri Centru za demokratiju i pomirenje u jugoistočnoj Evropi, sa sjedištem u Solunu. Učestvovala je u više međunarodnih projekata na temu analize udžbenika, istorije, obrazovanja, historiografije, istorijske kulture i nacionalizma, i dobijala stipendije Fondacije Endru F. Melon, Njemačke službe za akademsku razmjenu s inostranstvom, francuskog Doma za humanističke nauke i Fondacije za nauku o Evropi. Pored brojnih akademskih radova i članaka, priredila je četiri zbornika radova i objavila knjigu *Između „dobrog hrišćanina“ i „hrabrog Rumuna“: uloga osnovne škole u definisanju rumunskog nacionalnog identiteta* (Jaši, 1999) i *Istorija iz školske torbe. Pamćenje i udžbenici u Rumuniji devedesetih* (Bukurešt 2004).

Istorijska čitanka III

Valerij Kamenov Kolev, rođen 1960. u Plovdivu, magistrirao je 1986. iz istorije i engleskog na Univerzitetu u Sofiji. Od 1988. predavao je savremenu bugarsku istoriju (1878–1944) na Univerzitetu u Sofiji, a od 1999. na Nacionalnoj akademiji lijepih umjetnosti u Sofiji. Godine 2001. doktorirao je iz istorije. Od 1994. član je izdavačkog odbora istorijskog časopisa *Minalo*. Član je komiteta za utvrđivanje nastavnog programa iz istorije i građanskog vaspitanja pri Ministarstvu za obrazovanje i nauku. Jedan je od autora udžbenika istorije za deseti razred. Glavna interesovanja: država i lokalna samouprava, politički i društveni život, spoljna politika.

Istorijska čitanka IV

Krešimir Erdelja, rođen 1968. u Zagrebu, studirao je istoriju i geografiju na Univerzitetu u Zagrebu, gdje je i diplomirao na temu „Odnos Nezavisne Države Hrvatske prema piscima i književnosti“. Bavi se historijom XX vijeka. Predaje istoriju u jednoj osnovnoj školi u Zagrebu. Uključen je u pisanje udžbenika istorije. Autor je udžbenika istorije za sedmi razred osnovne škole i prvi razred srednje.

Saradnici

Boro BRONZA,

istoričar, Banja Luka, Bosna i Hercegovina

Helian DEMIRI,

Predavač, Univerzitet Aleksandar Džuvani, Albanija

Ljupka HRISTOVA,

nastavnica istorije, Bivša Jugoslovenska Republika Makedonija

Nikola JORDANOVSKI,

doktorant, Škola društvenih istraživanja, Varšava

Nijazi Mustafa KIZILIREK,

vanredni profesor, Kiparski univerzitet, Nikozija, Kipar

Angelos KIRIAKUDIS,

nastavnik istorije, Nikozija, Kipar

Bogdan Florin POPOVICI,

doktorant, Istorijski institut, Bukurešt, Rumunija

Božo REPE,

profesor, Odjeljenje za istoriju, Ljubljana, Slovenija

Milan RISTOVIĆ,

profesor, Filozofski fakultet, Beograd, Srbija

Araks SAHINER,

upravnik Odjeljenja za društvene nauke, Istanbul, Turska

Andrej SORA,

urednik *Istorijskog časopisa*, Bukurešt, Rumunija

Vladimir Georgiev STANEV,

doktorant, Univerzitet u Sofiji, Bugarska

Igor STOJAKOVIĆ,

nastavnik istorije i pisac udžbenika, Zagreb, Hrvatska

Lina VENTURA,

vanredna profesorka, Peloponeski univerzitet, Korint, Grčka

Nastavnici koji su učestvovali u pripremi priručnika

Krešimir Alajbeg, Zagreb
Arzu Ajdin, Istanbul
Marilena Berčea, Bukurešt
Hristo Berov, Sofija
Radu Čerkez, Bukurešt
Emina Dautović, Beograd
Bojana Dujković, Banja Luka
Irena Lilkova Garkova, Plovdiv
Entela Jorgi, Tirana
Alma Kasaruho, Tirana
Hajretin Kaja, Istanbul
Jordanka Hristova Karageurova, Sofija
Snježana Koren, Zagreb
Davor Koznjak, Zagreb
Eliza Kiriaku, Nikozija
Angelos Kiriakudes, Limasol
Maria Kiriazi, Solun
Anastasia Kirkini – Kutula, Atina
Margita Madunić, Zagreb
Kodruta Matei, Bukurešt
Valentina Maver, Ljubljana
Mire Mladenovski, Skoplje
Nada Molerovik, Skoplje
Sorin Oane, Ramnicu – Valčea
Nuket Oren, Istanbul
Valentin Maksim Oros, Kluž
Mutlu Ozturk, Istanbul
Adrian Papajani, Tirana
Maria Filipidu, Pafos
Nicu Pohoata, Bukurešt
Jelka Razpotnik, Ljubljana
Vasiliki Saka, Atina
Ljupka Smilanovska, Skoplje
Nevenka Sres, Ljubljana
Angela Toader, Bukurešt
Elvan Tongal, Istanbul
Fatmiroše Džemali, Tirana
Nenad Žarković, Beograd
Maria Zografaki, Ksanti

OSMANSKO CARSTVO OKO 1600. GODINE

Francuska	Nezavisna država	Sofija *	Grad	c.	Oblast
Liban	Zavisna država	Mantova □	Grad-država	d.	Vojvodstvo
Mađarska	Podijeljena država	Monferrat □	Zavisni grad-država	gd	Veliko Vojvodstvo
Vilajet	Provincija	Spoletto □	Grad-provincija	K.	Kraljevstvo
Bani Selab	Narod	S. Nisrnhak	Sandžak	E.	Vilajet

Napomene:
Imena osmanskih vilajeta napisana su verzalom. Zavisne države obojene su bojom koja upućuje na državu suverena.

OCIJENITE OVU KNJIGU!

Vaše mišljenje kao čitaoca/čitateljke ove knjige veoma nam je važno, i kao ocjena našeg rada i za planiranje naših budućih poduhvata. Centar za demokratiju i pomirenje u jugoistočnoj Evropi (CDRSEE), zajedno sa brojnim kolegama i saradnicima, uložio je ogroman trud, vrijeme i dragocjene dokumente u projekat „Nastava moderne istorije jugoistočne Evrope“, a rezultat je knjiga koju držite u rukama. Da bismo provjerili uspješnost našeg metoda, korisnost ovog poduhvata i vrijednost naše investicije, voljeli bismo da date svoju ocjenu projekta.

Molimo za vaše iskreno mišljenje za šta će vam biti potrebno izvjesno vrijeme i trud. Poslije čitanja ove knjige, ili čak njenog korišćenja u razredu, molimo vas da odete na naš veb sajt, nađete History Workbooks section i popunite obrazac za ocjenjivanje. Formular za evaluaciju možete naći na veb sajtu: www.cdrsee.org/jhp/evaluate_eng.html

Ako hoćete da nam se direktno obratite, pišite nam na: info@cdrsee.org i vaš e-mail će biti direktno upućen nekome od koordinatora JHP.

Ukoliko želite, pišite nam na:

Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe (CDRSEE)
Krispou 9, Ano Poli, 54634 Thessaloniki, Greece

CIP – Каталогизација у публикацији
Централна народна библиотека Црне Горе, Цетиње

ISBN 978-86-303-1649-4
COBISS.CG-ID 19798800